

GVERNUL ROMÂNIEI
Departamentul pentru Relații Interetnice

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
Institutul pentru Cercetarea și Valorificarea Patrimoniului Cultural
Transilvănean în Context European

BIBLIOTHECA SEPTEMCASTRENSIS

XXII

Zeno Karl PINTER

Aurel DRAGOTĂ

Ioan Marian ȚIPLIC

**PIESE DE PODOABĂ ȘI VESTIMENTAȚIE
LA GRUPURILE ETNICE DIN TRANSILVANIA
(SEC. 7-12)**

Alba Iulia
2006

Colecția
BIBLIOTHECA SEPTEMCASTRENSIS, XXII
Editor: dr. Sabin Adrian LUCA

Tehnoredactare: dr. Ioan Marian ȚIPLIC, dr. Aurel DRAGOTĂ
Ilustrații: dr. Aurel DRAGOTĂ, dr. Ioan Marian ȚIPLIC
Coperta: dr. Ioan Marian ȚIPLIC

copyright©Departamentul pentru Relații Interetnice
copyright©Zeno Karl Pinter
copyright©Aurel Dragotă
copyright©Ioan Marian Țiplic

ISBN (10)973-7724-98-4 , ISBN (13) 978-973-7724-98-4

Volum publicat cu finanțare de la
DEPARTAMENTUL PENTRU RELAȚII INTERETNICE
din cadrul
SECRETARIATULUI GENERAL AL GUVERNULUI ROMÂNIEI

Cuprins

Cuvânt înainte	5
I. Istoricul cercetărilor (A. Dragotă, I. M. Țiplic)	7
II. Scurtă istorie a Transilvaniei – perspective arheologice (Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, A. Dragotă)	19
2.1 Grupul Gâmbaș	27
2.2 Grupul Nușfalău-Someșeni	33
2.3 Grupul Mediaș	34
2.4 Grupul Ciumbrud	37
2.5 Grupul Blandiana A	39
2.6 Grupul Cluj	42
2.7 Cultura Bjelo-Brdo	44
III. Piese de podoabă și vestimentație (A. Dragotă, I. M. Țiplic, Z. K. Pinter)	49
3.1 Podoabe pentru păr și urechi	49
3.2 Podoabe pentru brațe și degete	55
3.3 Podoabe purtate la gât	64
Abrevieri bibliografice	83
Bibliografie	87
Lista ilustrațiilor	108

Cuvânt înainte

Etapa de final a epocii migrațiilor și începutul evului mediu în spațiul central european nu pot fi înțelese pe deplin fără o bună cunoștere a riturilor funerare, exponente ale multitudinii de grupuri etnice ce au alcătuit mozaicul populației în această regiune. În cadrul cercetării necropolelor, singurele în măsură să ofere informații referitoare la obiceiurile funerare, cele mai spectaculoase materiale, pe baza cărora se pot efectua și analize cronologice pertinente, sunt podoabele și accesoriile de vestimentație.

O analiză a acestei categorii de artefact arheologic s-a impus încă de la primele cercetări arheologice efectuate pe baze științifice în Mesopotamia sau Egipt. Din perspectiva perioadei cronologice la care ne referim putem spune că, pentru spațiul central european, acest tip de material a beneficiat de o atenție foarte mare din partea cercetătorilor, fiind publicate o serie de tipologii asupra unor categorii de podoabe, dintre care se disting în mod special brațările și cerceii. Cu toate acestea pentru spațiul transilvan nu beneficiem de o analiză sintetică capabilă să grupeze majoritatea categoriilor incluse în rândul podoabelor și accesoriilor vestimentare. Nu considerăm că lucrarea de față, ce se vrea mai degrabă un util ghid introductiv în problematica enunțată, a epuizat tema, ea dorind să puncteze câteva aspecte de istoric al cercetărilor și să ofere o imagine de ansamblu asupra subiectului.

Din această perspectivă considerăm că, dată fiind o lipsă a informației „centralizată” într-un studiu dedicat doar podoabelor, lucrarea de față își vedește necesitatea.

Pe de altă parte o punctare a specificităților fiecărui grup etnic din perspectiva riturilor funerare este utilă pentru cititorul mai puțin avizat, care va putea să înțeleagă mai bine care au fost elementele particulare ale fiecărui grup cultural exponent de cele mai multe ori al unei ”etni” care a locuit vremelnic sau îndelungat în creuzetul arcului carpatic transilvan.

Autorii
Sibiu, iunie 2006

I.

ISTORICUL CERCETĂRILOR NECROPOLELOR

I.

ISTORICUL CERCETĂRILOR NECROPOLELOR

Primele descoperiri medieval timpurii din Transilvania au intrat în literatura de specialitate la sfârșitul secolului al XIX-lea. În anul 1894, baronul Zeik Josef a identificat 4 morminte de înhumație în podgoria sa de la Gâmbaș-*Măguricea*. Materialele arheologice prelevate cu această ocazie, între care se remarcă piese de armament și de podoabă, au fost donate de către baronul Zeik, Muzeului din Aiud. Un raport preliminar privind cercetările de aici, a fost publicat de către prof. Herepey Karl¹.

În anii 1901, 1911 - 1912, Fogarasi Albert și Bodrogi János, au reluat investigațiile în cimitirul de la Gâmbaș-*Măguricea*, dezvelind încă 5 morminte. A fost vizată mai ales zona sudică și vestică a necropolei. Pe lângă mormintele de înhumație intacte, s-au depistat și unele deranjate. La cap și la membrele inferioare, scheletele erau delimitate cu piatră. Defuncții aveau privirea îndreptată spre est iar accesoriile erau destul de variate. Importanța stațiunii a captat interesul lui Roska Marton care a continuat investigațiile la Gâmbaș-*Măguricea* în 1913, dezvelind noi sepulturi cu un inventar funerar destul de bogat².

În 1904, Cserni Béla a identificat la Alba Iulia un cimitir, situat la aproximativ 400 m nord de cetate, lângă drumul spre Zlatna. Cele 7 morminte de înhumație, aveau un inventar funerar destul de variat (colane, inele de tâmplă, cercei, scărițe de șa)³. Săpăturile efectuate de Fogarasi Albert și Bodrogi János între anii 1905 - 1908 la Lopadea Nouă-*La Râpe*, au contribuit la identificarea unui nou cimitir de înhumație, al cărui inventar funerar era amestecat cu piese de factură avară⁴.

Cu prilejul unor lucrări de terasare efectuate în 1910 la Hunedoara-*Dealul cu comori* (Kincshegy), în partea dinspre Răcășdie, au fost

¹ Herepey 1895, 420 - 430; Gáll 2000, 46.

² Hampel 1904, 106, fig. 169; Hampel 1905, 531sq, Pl. 371; Nagy 1913, 269; Horedt 1954, 503; Pascu 1972, 59; Heitel 1987, 77; Moga - Ciugudean 1995, 100sq; Baltag 2000, 171; Gáll 2000, 47.

³ Nagy 1913, 269; Rusu 1979, 58.

⁴ Nagy 1913, 271; Bodrogi 1913, 24sq, fig. 4 / 1, 4, 27, fig. 6 / 1 - 5; Roska 1927, 261 - 263; Roska 1936, 168sq; Horedt 1954, 503; Horedt 1958 a, 101, 116; Horedt 1986, 84, 87, Fig. 40 / 119; IstRom 1960, 772; Heitel 1987, 77; HistTrans 1992, 119, 138; Moga - Ciugudean 1995, 117sq; Heitel 1994 - 95, 417 - 424; Baltag 2000, 171.

afectate aproximativ 60 de morminte de inhumație. Câteva dintre ele, au fost însă salvate și publicate de către Kővári Ernő⁵. Cercetările demarate de Roska Marton la Hunedoara, au permis identificarea a încă 54 de morminte, care aveau în inventarul funerar inele de tâmplă cu o extremitate în – s, inele pentru deget, un vârf de săgeată, brățări și monede. Din punct de vedere al detaliilor de ritual, precum și modestul inventar complementar, au condus la atribuirea necropolei unei populații slave sau slavo - române⁶.

Lucrările de plantare realizate în primăvara anului 1912 la Moldovenești - Castelul baronului Jósika Gábor, au prilejuit dezvelirea accidentală a unui cimitir de inhumație⁷. Jósika Aladár, fratele baronului, a profitat de contextul ivit pentru a publica și o sumară descriere a acestor sepulturi⁸. Fiind informată de această descoperire inedită, Secțiunea Numismatică și Arheologică a Muzeului Național al Transilvaniei, la mandat pe Roska Marton să efectueze cercetări sistematice⁹.

Din această perioadă, respectiv din anul 1913, avem primele informații despre cimitirul de inhumație de la Cluj Napoca-Str. *Zapolya* (fostă *Tunarilor*, *Dostojevski*; actualmente *Gen. Moșoiu*), deși cercetările vor fi demarate mult mai târziu, în perioada celui de-al doilea război mondial, de către Balász Létay¹⁰.

Datele arheologice obținute de acesta, au căpătat un contur mai pronunțat odată cu intervenția lui Kovács István în 1941 - 1942. Tabloul accesoriilor din cele 11 morminte prelucrate, a cuprins piese tipice de armament și podoabă ale unor războinici nomazi. Dintre acestea se remarcă săbii din fier, fragmente de tolbe, vârfuri de săgeți, amnare, cremene, pandantive, mărgelile, cercei, brățări și cataramă din fier¹¹.

Tot acum, Novák József, a publicat câteva piese (inele de tâmplă simple sau cu o extremitate în – s și un inel torsadat), ce provin dintr-o

⁵ Kővári 1911, 312 - 315.

⁶ Roska 1913, 166 - 198; Horedt 1954, 504; Horedt 1956, 101 - 116; Horedt 1958 *a*, 144sq, Tabel nr. 12; Heitel 1987, 78.

⁷ Nagy 1913, 272.

⁸ Jósika 1914, 121 - 124.

⁹ Roska 1914, 125 - 187.

¹⁰ Nagy 1913, 272.

¹¹ Kovács 1942, 85 - 115; Horedt 1954, 503; IstRom 1960, 767sq, fig. 190, pl. XVI; Horedt 1958 *a*, 115 - 117, 144sq, Tabel nr. 12; Horedt 1986, 80sq, Fig. 37 / 4 - 6; IC 1974, 60sq; Giesler 1981, 92; Heitel 1987, 77; HistTrans 1992, 119, 132sq, fig. 7; Crișan - colab. 1992, 136; Sîmpetru 1992, 147; Heitel 1994 - 95, 413sq, Fig. 8 / m, n, o, Fig. 37 / 4 - 6; Pinter 1999, pl. 47; Baltag 2000, 171.

colecție particulară. S – a presupus că, piesele au fost descoperite cel mai probabil în cimitirul de la Alba Iulia, aflat la 400 m nord de cetate¹².

Perioada 1945 - 1989. În anul 1948, s-au dezvelit alte morminte la Cluj Napoca - Str. Semenicolui, la circa 180 - 200 m de necropola din Str. Zapolya. Orientate pe axul V - E, aveau în inventarul funerar inele de tâmplă cu un capăt în formă de – s și mărgelile. Mormintele au fost atribuite unei populații creștine, fiind date în sec. X – XI¹³.

Primele săpături în cimitirul de la Ciumbrud-*Podireu* s-au realizat în anul 1957. Analiza elementelor de rit și ritual funerar, i-a determinat pe Á. Dankanits și I. Ferenczi, să susțină atribuirea cimitirului slavilor moravieni. Datorită analogiilor cu grupa culturală Staré Mešto, necropola a fost încadrată în prima jumătate a secolului al X-lea¹⁴. Pornind de la această necropolă, Kurt Horedt a lansat termenul de grupul Ciumbrud, intuind faptul că descoperirile de acest gen nu erau singulare în arealul intracarpatic¹⁵.

Cu prilejul investigațiilor realizate la Blandiana-*În Vii*, lângă *Teligrad*, s-a dezvelit un cimitir de inhumație, încadrat pe baza materialului complementar (vas ceramic, brățări, mărgelile, inele, cercel în formă de strugure, vârfuri de săgeți) în secolul al X-lea¹⁶.

La marginea localității Someșeni¹⁷, pe un teritoriu delimitat la vest de mlaștina din spatele băilor Someșeni și la sud de calea ferată a fost cercetată, între anii 1956-1957, o necropolă tumulară de incinerare. Inventarul acestor morminte conține găleți de lemn cu cercuri de fier, podoabe de argint și vase de lut. Necropola este atribuită unei populații slave și a fost datată în sec. VIII-IX¹⁸, K. Horedt atribuind-o unui grup cultural numit *Nușfalău-Someșeni* reprezentant al slavilor vestici timpurii¹⁹.

O altă necropolă aparținând acestui grup a fost cercetată în anul 1958 la Nușfalău (jud. Sălaj), fiind vorba tot despre o necropolă de incinerare, tumulară, în care au apărut și unele elemente caracteristice

¹² Novák 1944, 108 - 111, Fig. 1 - 9. MNIT. Inv. VI. 4153 - 4159, 4161.

¹³ Crișan - colab. 1992, 137.

¹⁴ Dankanits - Ferenczi 1959, 605 - 615; Heitel 1994 - 1995, 408.

¹⁵ Horedt 1986, 78 - 80.

¹⁶ Popescu 1963, 462; Horedt 1966, 261 - 290; Horedt 1986, Heitel 1983, 105sq; Heitel 1987, 77; Moga - Ciugudean 1995, 62.

¹⁷ Astăzi aparține municipiului Cluj-Napoca.

¹⁸ Horedt 1958, p. 103; Nestor 1960, 1, p. 19.

¹⁹ Horedt 1986, p. 72.

orizontului avaric și anume oase de cal, scărițe de călărie, aplică de centură de tip Keszthely²⁰.

În anul 1960 a fost identificat la Mediaș un cimitir biritual în care predomina incinerarea²¹. Necropola se află la marginea de răsărit a orașului, la distanța de cca. 100 m de șoseaua Mediaș-Dârlos, fiind situată pe panta Dealului Furcilor. Necropola a fost descoperită întâmplător cu ocazia unor lucrări de nivelare în vederea amenajării unor terase pentru construcții edilitare. În cele două campanii de cercetare au fost dezvelite 17 morminte, din care trei erau de inhumație, fiind date pe baza materialului ceramic în cursul secolelor VIII-IX (X)²².

O necropolă importantă, din cadrul a ceea ce K. Horedt a numit *grupul Mediaș*, este cea cercetată începând cu anul 1961 la Ocna Sibiului-*Lab*²³. Cercetarea necropolei s-a efectuat în mai multe etape, descoperindu-se în total 136 de morminte, dintre care 118 de incinerare, 17 de inhumație și unul, tot de inhumație, aparținând orizontului scitic²⁴.

La Soporul de Câmpie-*Poderei*, în 1962 cu prilejul unor lucrări agricole s-au descoperit 7 morminte de incinerare, cărora li s-au adăugat alte șase sau șapte în anul următor²⁵, dar cu siguranță este vorba de o necropolă de mai mari dimensiuni, din păcate distrusă în cea mai mare parte de lucrările agricole. Pe baza inventarului celor 13 (14!) morminte, necropola a fost datată în secolul al IX-lea²⁶.

La Alba Iulia-*Canton CFR*, Alexandru Popa, a descoperit în toamna anului 1961, cinci (șase?) morminte de inhumație, atribuite pe baza inventarului funerar populației autohtone și datate în secolele IX-X²⁷. Cu ocazia unor lucrări edilitare realizate în anul 1962 la Alba Iulia-*Spitalul Veterinar*, Alexandru Popa a dezvelit cinci morminte de inhumație, orientate V-E, care pe baza materialului arheologic (piese de metal, ceramică) au fost încadrate în secolele IX-X²⁸.

²⁰ Matei 1979, p. 475-513; Velter, 2002, p. 438-439.

²¹ Horedt 1965, p. 7-23.

²² Horedt 1965, p. 13.

²³ Protase 1965, p. 153-159; Protase 2005, p. 151-209.

²⁴ Protase 2005, p. 170-171.

²⁵ Nu știm cu exactitate numărul deoarece în repertoriul arheologic al Clujului este menționat în felul următor: *...s-au descoperit șapte morminte de incinerare cu urnă. În 1963 s-au dezvelit alte șapte morminte, astfel că numărullor se ridică la 13 (sic !)...* RepCJ, p. 368.

²⁶ RepCJ, p. 368.

²⁷ Alba Iulia 2000, 110.

²⁸ Popescu 1963, 453sq; Rusu 1979, 58; Moga – Ciugudean 1995, 35. Cele 5 morminte, au fost datate în secolele X – XI.

Între anii 1963-1968 au fost cercetate trei necropole extrem de importante pentru *grupul Mediaș* și anume Uioara de Jos (jud. Alba), Bratei (jud. Sibiu) și Boarta (jud. Sibiu)²⁹. În 1963, la Uioara de Jos (fostă Ciunga), în punctul numit *La Pârloage*, I. Mitrofan a descoperit 42 de morminte de incinerare datând din secolele VIII-IX³⁰. Între 1964-1967 a fost cercetată marea necropolă de la Bratei (necropola nr. 2), din care au fost dezvelite 244 de morminte, din care 210 de incinerare și 34 de înmușcare, fiind datate în sec. VII-VIII³¹. Deși este puțin diferită de celelalte necropole atribuite *grupului Mediaș*, opinia generală este de încadrare a ei în acest orizont, fiind, astfel, cea mai timpurie necropolă de tip *Mediaș*³².

Tot în județul Sibiu a fost cercetată între 1965-1968 necropola birituală de la Boarta-*Pârâul Șoivani*, din care au fost dezvelite 35 de morminte dintre care 2 de înmușcare³³. Între piesele de inventar se află și două inele de buclă; pe baza acestora și a analizei urnelor necropola a fost datată între sfârșitul secolului al VIII-lea și jumătatea secolului al IX-lea³⁴.

Beniamin Basa a descoperit în 1962 la Simeria Veche-*Săulești*, punctul *În vii*, 12 morminte de înmușcare, orientate V-E. Inventarul funerar prelevat din aceste morminte, a fost destul de sărac³⁵. Între obiectele descoperite, se remarcă un inel digital din bronz cu placă sigilară ce avea redată două figuri umane stilizate. Alte materiale (inele de păr cu o extremitate în -s) s-au identificat în raza necropolei în anul 1970, cu prilejul unei periegeze efectuate de către Mihai Grigore. I. Andrițoiu a efectuat în 1971-1972 cercetări sistematice la Simeria Veche, reușind să prelucreze 21 de morminte de înmușcare, care posedau drept inventar inele de tâmplă cu o extremitate în -s³⁶. Radu Popa nu excludea probabilitatea ca acest cimitir să fi avut o perioadă de funcționare mai mare decât cel de la Hunedoara, iar piesele să aparțină unui tip mai nou, datorită deschiderii diametrice mai mari. Din acest considerent opta pentru datarea necropolei de la Simeria Veche în secolele XI - XII³⁷.

²⁹ RepAB, p. 196; Zaharia 1977, p. 9 sqq.

³⁰ RepAB, p. 196; Ciugudean 1990, p. 72.

³¹ Zaharia 1977, p. 15 sqq.

³² Horedt 1986, p. 61.

³³ Dumitrașcu – Togan 1974, p. 93-109.

³⁴ Dumitrașcu – Togan 1974, p. 105.

³⁵ Popescu 1963, 455; Basa 1970, 225 - 232.

³⁶ Muntean 1998, 339 - 357.

³⁷ Popa 1988, 59.

Între 1966-1970 a fost cercetată la Gușterița-*Fântâna Rece* o necropolă birituală, dezvelindu-se 80 de morminte, dintre care 79 de incinerare și unul de inhumație. Cimitirul se încadrează în orizontul necropolelor aparținând grupului Mediaș și se datează în secolele VIII-IX³⁸. O necropolă similară a fost cercetată în anii 1969-1971 la Turdaș-*Valea Clocită* (jud. Alba), unde au fost dezvelite 18 morminte. Din inventarul acestora, pe lângă urnele funerare au făcut parte și cuțite de fier și un vârf de săgeată, care au permis datarea necropolei în secolul al VIII-lea³⁹.

Importantă pentru zona orașului Alba Iulia este și descoperirea fortuită din anul 1970 (1972?) a necropolei de la Pîclișa-*La Izvoare*. S-au descoperit accidental trei morminte de inhumație, ce dețineau ca inventar inele de tâmplă cu o extremitate în –s, lucrute din argint și datate în secolele XI-XII⁴⁰.

Cu prilejul cercetărilor efectuate de D.M.I. la Alba Iulia-*Catedrala Romano-Catolică*, între anii 1968-1977, R. R. Heitel a surprins un mormânt de inhumație, datat în secolul al X-lea. Scheletul era orientat SE-NV și era destul de răvășit. S-au mai păstrat câteva elemente osteologice și un fragment de craniu de cal. Singurul accesoriu recuperat din acest mormânt deranjat, a fost o aplică cordiformă concavă, cu marginile striate și decorată cu o semipalmetă stilizată, ce avea pe revers 3 agățători⁴¹.

În județul Sibiu a fost cercetat în anul 1974 un cimitir biritual la Târnava (fostă Proștea Mare)-*Palamor*, din care au fost dezvelite 36 de morminte, dintre care cincisprezece de inhumație, toate datându-se în secolele VIII-IX⁴².

În anii 1974-1975 au fost reluate cercetările la Ghirbom-*Gruicul Fierului* fiind descoperite 7 morminte de inhumație⁴³, pentru ca după o perioadă de întrerupere de 20 de ani, în 1995, să se continue săpăturile în cadrul acestei necropole, fiind dezvelite alte 11 morminte de incinerare

³⁸ Năgler 1971, p. 63-73.

³⁹ RepAB, p. 193.

⁴⁰ Moga - Ciugudean 1995, 147. Punctul în care s-a realizat descoperirea este situat în apropierea locului numit „Căptălan - La Râpi”. Informația a fost verificată de către Gheorghe Anghel care a reușit să recupereze o parte din inventarul funerar. Piese se află în colecțiile Muzeului Național al Unirii Alba Iulia. Inv. 6340-6347.

⁴¹ Heitel 1985, 225. C XIV, H 10 / 1975; Heitel 1994 – 95, 407, Fig. 10 / b.

⁴² Horedt 1958, p. 69, 101-102; Velter 2002, p. 450.

⁴³ Aldea – Stoicovici - Blăjan 1980, p. 151-175.

și două de inhumăție⁴⁴, rezultând un total de 20 de morminte, dintre care 11 de incinerăție. Inventarul mormintelor conține pe lângă diverse obiecte din metal și ceramică și catarama din bronz sau din fier. Această necropolă este încadrată și ea în grupul necropolelor de tip Mediaș fiind datată în a doua jumătate a secolului al VII-lea⁴⁵.

Deosebit de importante pentru acest scurt istoric sunt și săpăturile de salvare întreprinse în 1975, de către Mircea D. Lazăr și Ioan Andrițoiu la Deva-*Micro 15*. Cele 6 sau 7 morminte identificate, dețineau un inventar caracteristic războinicilor (săgeți de formă rombică și în formă de coadă de rândunică – Y, scărițe de șa, fragmente de os dintr-un arc reflex, topor de luptă, o spadă de tip X Petersen, brățară și un inel).

Acest cimitir, a generat o serie de supoziții și interpretări în literatura de specialitate, datorită faptului că inventarul arheologic nu a fost publicat integral⁴⁶. Necropolele caracteristice acestui palier cultural-cronologic sunt trecute în revistă de către Mircea Rusu, ocazie cu care încadrează cimitirul de la Deva în „orizontul maghiar” din prima jumătate a secolului al X-lea, iar spada este considerată de factură carolingiană⁴⁷. Kurt Horedt optează pentru plasarea acestei necropole în „orizontul vechi maghiar”.

Una dintre cele mai mari necropole aparținând grupului Mediaș a fost cercetată între anii 1976-1979 la Berghin-*În Peri* sau *Zăcătoare*, fiind compusă din 360 de morminte databile între secolele VII-IX⁴⁸. Majoritatea mormintelor sunt de incinerăție în urnă, dar există și de incinerăție fără urnă precum și de inhumăție. Inventarul mormintelor este variat și bogat compus din ceramică, podoabe (cercei, mărgelă, fibule, brățări), piese de îmbrăcăminte, cuțite, amnare, rășnițe, monede⁴⁹.

Între anii 1979-1980, s-au realizat cercetări sistematice de către Mihai Blăjan la Alba Iulia-*Str. Vinătorilor*, unde cu prilejul unor lucrări edilitare s-a descoperit un cimitir de inhumăție. Cele 186 de morminte dezvelite, aveau groapa simplă sau bordată cu material litic. Scheletele

⁴⁴ Anghel 1997, p. 255-271.

⁴⁵ RepAb, p. 100.

⁴⁶ Rusu 1975, 210, nota 57; Fodor 1981, 287; Kiss 1985, 300; Horedt 1986, 84, Fig. 39; Heitel 1987, 77; Popa 1988, 52; Pinter 1992 - 94, 235 - 246; Pinter 1994, 5 - 10; Pinter 1999, 118 - 123, pl. 34 / b; Kovács 1994 - 95, 161; Heitel 1994 - 95, 429sq.

⁴⁷ Rusu 1975, 210. Cu acest prilej, la nota 57 își afirmă incertitudinea și unele semne de întrebare, motivând că lipsesc elementele definitorii care să susțină această atribuire.

⁴⁸ Anghel-Blăjan 1978, p. 349; Anghel-Blăjan 1979, p. 356; Aldea – Stoicovici – Blăjan 1980, p. 151; RepAB, p. 56.

⁴⁹ RepAB, p. 56;

erau aranjate în șiruri și aveau orientarea V-E sau NE-SV. Pe baza inventarului funerar, ce constă din arme, ceramică, ustensile, piese de podoabă și monede, cimitirul a fost datat în secolele XI-XII⁵⁰.

În anul 1980 au început cercetările arheologice și în situl de la Zalău – Ortelec *Cetate*, unde P. Iambor a identificat o necropolă pe care a cercetat-o parțial, pe parcursul a trei campanii arheologice⁵¹.

Cercetări arheologice de amploare, derulate tot cu prilejul unor lucrări edilitare, au avut ca obiectiv între 1979-1981, necropola de la Alba Iulia -*Stația de Salvare*, încadrată în secolele VIII-X⁵². În acest context, M. Blăjan și I. Șerban au reușit să prelucreze aproximativ 500 de morminte romane și medievale timpurii⁵³. Ulterior, între 1981 - 1985, investigațiile au fost continuate de către un colectiv de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia – I. Al. Aldea, C. Băluță, H. Ciugudean, V. Moga, D. D. Ovidiu, Al. Popa și I. Șerban⁵⁴.

Cercetări mai ample în necropola de la Blandiana A, s-au realizat începând cu anul 1981, de către Gheorghe Anghel și Horia Ciugudean. Din cele opt morminte, s-a recuperat un inventar arheologic destul de divers (vase ceramice, piese de podoabă, de uz casnic și de harnașament), plasat cronologic în secolele IX-X⁵⁵.

Cercetările arheologice de salvare din anul 1989 de la Zalău Pálvár (Poligon) au pus în evidență existența unei necropole databile în secolul al XI-lea. Rezultatele cercetărilor arheologice au fost publicate abia în anul 1994⁵⁶, fapt ce a determinat reluarea cercetărilor în cadrul unor campanii de săpături sistematice⁵⁷.

I. Hica Cîmpeanu a întreprins în anii 1985-1986 săpături de salvare la Cluj Napoca – *Str. Plugarilor*, reușind să dezvelească 26 de morminte de înmormântare cu un inventar funerar destul de divers, cu influențe de circulație europeană și de origine asiatică. Materialul arheologic este în prezent inedit, existând doar câteva mențiuni asupra accesoriilor - săbii, secure de luptă, săgeți rombice sau în formă de coadă de rândunică (Y),

⁵⁰ Blăjan 1983, 375 - 380; Blăjan – Oproiu - Popa 1989, 36sq; Blăjan - colab. 1990 - 93, 273 - 292.

⁵¹ Iambor 1983, p. 513-514.

⁵² Moga - Ciugudean 1995, 43; IstRomTrans 1997, 292; Szalontai 2000, 271. Menționează peste 1. 700 de morminte.

⁵³ Blăjan - Popa 1981, 375 – 380 ; Anghel 1993, 12sq; Blăjan – Botezatu 2000, 453 - 470.

⁵⁴ Ciugudean 1996, 4 - 28; Pascu 1981, 14 - 18.

⁵⁵ Anghel - Ciugudean 1987, 179 - 196.

⁵⁶ Cosma, 1994, p. 323-329.

⁵⁷ Băcuet-Crișan – Băcuet-Crișan, p. 28.

scăriță de șa, zăbală, pandantive, colane, vase ceramice de tip borcan, depuse lângă membrele inferioare, fragmente dintr-o găleată de lemn și resturi osteologice de cabaline⁵⁸.

Cercetările efectuate la Orăștie-Dealul Pemilor X₂, între 1992-1994 și 2000-2004, au prilejuit depistarea unui cimitir de inhumăție din care s-au dezvelit 57 de morminte, orientate V-E, având drept accesorii piese de podoabă (cercei, inele, brățări, pandantivi, mărgel, zurgălăi) și de echipament militar (săgeți, scărițe în formă de pară, zăbală). Ansamblul pieselor de inventar, pledează pentru datarea necropolei în secolele X-XI⁵⁹.

Cercetarea sitului arheologic de la Orăștie-Dealul Pemilor X₈, de către Zeno K. Pinter și N. G. O. Boroffka, a contribuit substanțial la aprofundarea și definirea grupului cultural Ciumbrud. Între accesoriile recuperate din cele 10 morminte, remarcăm: pandantive, colane din fier, șiraguri de mărgel, colan din bronz, cercei cu partea inferioară în formă de lunulă și inele de tâmplă. Materialul arheologic, prezintă analogii semnificative cu cel existent în mediul moravian, motiv pentru care, a fost încadrat în a doua jumătate a secolului al IX-lea⁶⁰.

O lucrare mai vastă, ce apare sub coordonarea științifică a Constantin Preda, nu menționează necropolele de inhumăție de la Gîmbaș, Lopadea Nouă și Hunedoara, remarcând totuși în cazul primelor două, prezența vestigiilor de sorginte avară⁶¹.

În 1996, cu prilejul vernisării expoziției legate de Alba Iulia la anul 1000, a fost publicat un catalog, care include o sumară sinteză a cercetărilor efectuate la Alba Iulia-*Stația de Salvare*⁶². Alte rezultate notabile, au apărut odată cu reluarea în anul 2000 a cercetărilor sistematice în necropola de la Orăștie-Dealul Pemilor X₂⁶³.

⁵⁸ Crișan - colab. 1992, 137; Heitel 1994 - 95, 415; Gáll 2000, 49; Hica - Iambor 2002. În expoziția temporară „*Noutăți arheologice*”, realizată de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, în 20 februarie 2002, au fost expuse și materiale arheologice din acest cimitir.

⁵⁹ Pinter - Luca 1995, 17 - 44; Pinter - Luca 1998, 21 - 51; Pinter 1999, 123; Țiplic 1999, 150 - 160.

⁶⁰ Pinter - Boroffka 1999, 313-330; Pinter - Boroffka 2001, 319 - 346; Luca -Pinter 2001, 98 - 114, Pl. 63 - 67.

⁶¹ EAIVR 1996, 169sq, 243, 328.

⁶² Ciugudean 1996, 2 - 28.

⁶³ Pinter - Țiplic - Dragotă 2001, 167sq.

În toamna aceluiași an, s-a derulat primul sondaj arheologic la Pîclișa-*La Izvoare*, în vederea identificării cimitirului și completării documentației destul de lacunare, legate de acesta. S-au prelevat atât denari arpadieni cât și inele de buclă sau cu o extremitate în – s de genul celor recuperate în anul 1970⁶⁴.

Cu prilejul reanalizării Cronicii Notarului Anonim, Alexandru Madgearu a reunit descoperirile de secol IX - X, sub termenul de grupul cultural Alba Iulia – Ciumbrud⁶⁵.

În anul 2001, Sabin A. Luca și Zeno K. Pinter, au publicat monografia arheologică a cercetărilor efectuate la Orăștie-*Dealul Pemilor*, ocazie cu care, apar și cimitirele din punctele X2 și X8⁶⁶. În același an, au continuat săpăturile sistematice în necropola de la Orăștie-*Dealul Pemilor X2*⁶⁷. Tot în anul 2001, s-au reluat săpăturile de salvare din necropolele de la Alba Iulia-*Str. Brîndușei*⁶⁸ și Pîclișa-*La Izvoare*⁶⁹. Foarte importante pentru evul mediu timpuriu transilvănean sunt și cercetările sistematice efectuate de către M. Blăjan, în necropola de la Alba Iulia-*Izvorul Împăratului*⁷⁰.

Săpături de salvare, s-au efectuat în primăvara anului 2002, în perimetrul cimitirului de la Alba Iulia-*Stația de Salvare*, cu ocazia lucrărilor pentru Stația de distribuție carburanți - OMV⁷¹. Între cele 192 de morminte identificate, majoritatea din epoca romană, s-au dezvelit și câteva din evul mediu timpuriu, ce par a delimita latura de NV a cimitirului medieval, fapt susținut și de recente săpături de salvare prilejuite de construcția supermarket-ului PROFI⁷².

Un colectiv al Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, compus din Z. K. Pinter și I. M. Țiplic, în colaborare cu M. Căstăian (Muzeul de Etnografie Orăștie), a continuat în anul 2002, cercetările sistematice în

⁶⁴ Ciugudean - Dragotă 2001 a, 176; Ciugudean - Dragotă 2001 b, 269 - 288. Comunicare prezentată la Sesiunea Anuală a Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu, 20 Aprilie 2001.

⁶⁵ Madgearu 2001.

⁶⁶ Luca - Pinter 2001, 115 - 132, pl. 68 - 76.

⁶⁷ Pinter - Țiplic - Căstăian 2002, 223sq.

⁶⁸ Dragotă - colab. 2002 a, 34sq, Pl. 10; Dragotă - colab. 2002 d, 38 - 57.

⁶⁹ Dragotă - colab. 2002 b, 228sq; Dragotă - colab. 2002 c, 58 - 95.

⁷⁰ Blăjan 2002, 33. Cele mai spectaculoase descoperiri fiind efectuate în campaniile arheologice din anii 2003-2004, ele fiind parțial publicate în CCA.Campania 2005, Constanța 2006.

⁷¹ Inel - colab. 2002, 142 - 145.

⁷² Dragotă - Rustoiu - Brânda 2003, 35, Pl. 10.

necropola de la Orăștie-Dealul Pemilor X₂⁷³. În această campanie, s-au mai dezvelit 10 morminte de înhumăție, cu un inventar funerar destul de substanțial, compus din: piese de armament (săgeți, fragmente de tolbă), harnașament (scăriță, zăbală), podoabe (inele, brățări, lanț cu clopoței) și vase ceramice de ofrandă⁷⁴.

Cele mai importante cercetări sistematice sau de salvare, s-au derulat în anul 2003 la Orăștie-Dealul Pemilor X₂⁷⁵. Pentru anul 2004, se pot menționa săpăturile de salvare efectuate la Alba Iulia-Str. Brîndușei⁷⁶ și Orăștie-Dealul Pemilor X₂⁷⁷.

Având în vedere multitudinea de cercetări arheologice și deficiențele publicării în timp scurt a rezultatelor acestora putem spune că abordarea unei sinteze, capitol la care cercetarea științifică românească este încă tributară, nu poate fi pusă în practică decât parțial, deoarece numeroase colecții inedite continuă să rămână în depozitele instituțiilor de profil.

⁷³ Țiplic – Pinter – Căstăian 2003, 221sq.

⁷⁴ Neag 2002, 33sq.

⁷⁵ Colectiv: Zeno K. Pinter (ULBS), I. M. Țiplic (ULBS), Mihai Căstăian (Muzeul Orăștie).

⁷⁶ Dragotă-colab. 2005 a, 36sq; Dragotă-colab. 2005 b, 201-228.

⁷⁷ Pinter-Țiplic-Căstăian 2005.

II.

**SCURTĂ ISTORIE A TRANSILVANIEI
- PERSPECTIVE ARHEOLOGICE -**

II.

**SCURTĂ ISTORIE A TRANSILVANIEI
- PERSPECTIVE ARHEOLOGICE -**

Istoria spațiului românesc în perioada secolelor VII-XI este una destul de controversată și aceasta datorită faptului că acestui segment temporal îi este atribuită perioada procesului de etnogeneză.

Istoriografia română, pornind din secolul al XIX-lea, a transformat discuția despre etapele de formare a poporului român într-o problemă politică, în special legată de problema *statu-quo*-ului politic al vremii. O radiografiere a temelilor studiilor, care au făcut referire la această problemă, pune în lumină amestecul politicului în derularea cercetărilor istorico-arheologice legate de etnogeneza românească.

Dacă în anii ce au urmat celui de al doilea război mondial a fost căutat cu orice preț să se demonstreze aportul masiv al populațiilor slave la procesul de formare a poporului român, în anii de comunism naționalist, ce au urmat „primăverii de la Praga”, s-a trecut la diminuarea acestui aport slav, centrul de greutate fiind translat spre daco-romanism și latinitate. Ambele teme abordate au generat exagerării care au dus la impunerea unor stereotipii în discursul istoriografic românesc.

Marea migrațiune a slavilor a influențat puternic configurația politică și etnică a întregului spațiu răsăritean al Europei și a marcat evoluția ulterioară a istoriei acestor zone. Datorită sărăciei izvoarelor scrise, ce ne furnizează informații doar despre grupurile slave ce vin în contact cu imperiul, prezența acestor populații în perioada de început a apariției lor pe scena europeană poate fi reconstituită în cea mai mare parte a teritoriilor pe care le ocupă, doar pe seama mărturiilor arheologice și lingvistice.

Despre teritoriile locuite de populațiile slave avem informații din relatările lui Jordanes, care afirmă că la granița gepizilor, ce cuprinde Dacia întărită de munți înalți (Transilvania), dincolo de munți pe partea stângă, (pe versantul de nord-vest al Carpaților Păduroși) locuiesc numeroase populații ale venților ce poartă multe nume, în funcție de familia căreia îi aparțin și de teritoriul pe care îl ocupă, mai ales *anți* și *sclavini*⁷⁸.

⁷⁸ Jordanes, *Getica*, V, 34-35.

Același izvor conturează teritoriul locuit de slavini de la cetatea *Noviotunensis* și lacul *Mursianus*, până la Nistru și Vistula⁷⁹. Cetatea *Noviotunensis* și lacul *Mursianus* nu au fost încă identificate cu certitudine existând păreri diferite din partea istoricilor, unii identifică cetatea cu *Noviodunum* (Isaccea) și lacul cu unul din lacurile dintre Siret și Nistru sau chiar cu lacul Razelm, alții consideră că ar fi vorba de cetatea *Nevidunum* de pe râul Sava din Pannonia Superior și de unul din lacurile de la vărsarea Dravei în Dunăre în apropiere de cetatea *Mursa* sau de Bălțile Mosoni dintre Bratislava și Viena. Indiferent care dintre cele două variante ar fi acceptată, este cert că populațiile slave locuiau un teritoriu foarte întins și că încă în perioada în care gepizii stăpâneau Transilvania, slavii ajunseseră să atingă linia Dunării și în acest fel granița imperiului.

În cronicile bizantine sunt cuprinse primele mențiuni referitoare la slavi în vremea împăraților Anastasios I (491-518) și Justin I (518-527), când sunt înregistrate primele ciocniri cu armata imperială, iar în perioada lui Justinian (527-565) atacurile se întetesc și sunt menționate primele așezări ale unor grupuri slave la sud de Dunăre⁸⁰. Tot în izvoarele bizantine întâlnim în această perioadă unele informații despre caracterul războinic al acestor populații așezate la granița imperiului, în momentul în care kaganul avar Baian, de curând așezat în Pannonia, trimite căpeteniei slave *Dauritas* o solie prin care îi cere acestuia să se supună și să plătească tribut iar *Dauritas* dă un răspuns plin de trufie: „*Născutu-s-a oare pe lume acela care să ne poată supune pe noi? Suntem obișnuiți ca noi să supunem pe alții, să nu ne supunem altora, lucru de care suntem siguri atâta vreme cât vor exista războaie și spade*”⁸¹.

În ceea ce privește spațiul intracarpatic, informația lipsește pentru această perioadă cu desăvârșire iar materialele arheologice ce pot fi atribuite slavilor nu sunt cunoscute înainte de sfârșitul secolului al VI-lea. Explicația acestei situații s-ar putea găsi atât în configurația geografică a Transilvaniei protejată spre răsărit și miazăzi de crestele Carpaților cât și în situația politică a acestei zone dominate și apărate încă de gepizi. Din unele izvoare ce se referă la evenimente din afara arcului carpatic, deducem chiar că gepizii încearcă să distragă atenția slavilor dinspre propriile teritorii și să canalizeze expedițiile de jaf ale

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, 1-6, 32-33.

⁸¹ Meneander Protector, *Fragm.* 48.

acestora spre imperiu, înlesnindu-le trecerea graniței contra sumei de o stateră de aur pe cap de luptător⁸².

Situația se schimbă în momentul în care puterea gepidică se năruie sub loviturile avarilor, care iau în stăpânire un spațiu imens ce se întinde din stepele nord-pontice și până în Pannonia, făcând deci ca pe Carpați să nu mai existe o graniță politică, ceea ce deschide calea pătrunderii nestingherite a populațiilor slave aflate acum sub autoritatea avarilor atât în afara cât și în interiorul arcului carpatic.

Căile de pătrundere a slavilor în Transilvania pot fi reconstituite doar pe baza descoperirilor arheologice, a înșiruirii celor mai vechi așezări și necropole ce pot fi atribuite acestei populații. Astfel se poate constata infiltrarea unor grupuri purtătoare a unei culturi materiale asemănătoare celei atribuite slavilor, în zona de sud-est a Transilvaniei, cel mai probabil de pe valea Troțușului și prin pasul Oituz, la începutul secolului al VII-lea.

Urme ale unor asemenea așezări extrem de sărăcicioase, în care locuirea se face exclusiv în bordeie cu vatră din pietre, grupate câte 20-30 și în care predomină ceramica de tip Praga, lucrată cu mâna, cu analogii în ceramica grosieră de tip Hlincea I, frecvent întâlnită în așezările de tip Șipot-Nevizsko, dar și ceramica lucrată la roată similară celei descoperite în așezările de tip Ipotești-Cîndești, au fost cercetate la Cernat, Poian (Covasna), Sălașuri, Bezid (Mureș), Filiași, Eliseni (Harghita) sau Hărman (Brașov).

Atribuirea acestor așezări populației slave doar pe baza ceramicii implică însă unele probleme sau chiar confuzii ca în cazul descoperirilor de la Sf. Gheorghe-Bedehaza sau Gilău identificate inițial ca slave – timpurii și demonstrate ulterior daco-romane, diferențierea ceramicii folosite în această perioadă de populația locală și cea folosită de slavi fiind foarte dificilă.

Din acest motiv nu putem exclude posibilitatea ca în urma prăbușirii sistemului defensiv danubian în perioada anilor 600-602, ce a generat o masivă și foarte probabil violentă migrație slavă spre sud, marcată de ascunderea unor tezaure monetare la Horgești (Vaslui), Movileni (Galați) sau Unirea (Ialomița), toate conținând emisiuni ale lui Mauricius (582-602), alături de grupuri slave, să se fi refugiat în Transilvania de sud-est și comunități carpo-dacice sau romanice influențate de cultura materială slavă din zona Subcarpaților moldoveni.

⁸² Procopius, *De bello Gothico*, IV, 23, 5-6.

După primul sfert al secolului al VII-lea, probabil în jurul anului 630, aceste prime grupuri purtătoare ale culturii materiale slave se extind spre apus, spre Podișul Transilvaniei și zona Târnavelor, unde cele mai vechi urme s-au înregistrat la Sighișoara și Mediaș. Începând cu mijlocul secolului al VII-lea în partea centrală și de vest a Transilvaniei prezența slavilor este sesizată prin necropolele de incinerare în urne deschise sau doar în groapă, numite de „*tip Mediaș*”. Incinerarea este cunoscută ca cel mai vechi rit funerar al slavilor, fiind documentată în necropola de la Monteoru (Buzău) încă din secolul al VI-lea.

Cele mai importante necropole de *tip Mediaș* s-au cercetat la Mediaș-Dealul Furcilor, Târnavă/ Proștea Mare, Bratei, Ocna Sibiului, Gușterița (Sibiu), Cugir, Uioara de Jos, Ocna Mureș, Turdaș (Alba), Dorolțu (Cluj). Inventarul funerar puternic afectat de flăcările rugului funerar, constă din piese de podoabă și vestimentație: cataramă, brățări de fier, cercei cu bobite în formă de ciorchine sau cu capătul spiralat, mărgelile cu striții verticale.

Armele sunt foarte rare, fiind întâlnite mai ales vârfuri de săgeată plate cu tub sau spin de înmănușare. Cel mai adesea apar cuțitele, descoperite până în prezent în toate necropolele de tip Mediaș cercetate sistematic, ca și amnarele. Spre sfârșitul secolului al VII-lea în aceste necropole apar și morminte de inhumație ce păstrează însă același inventar funerar, motiv pentru care este greu de dat o explicație general acceptată acestor apariții izolate.

Având însă în vedere că, în general mormintele de inhumație sunt mai noi decât cele de incinerare, ar putea fi vorba de începutul abandonării ritualurilor tradiționale și a adaptării la ritul funerar folosit în Transilvania de către mai toate populațiile existente în acest spațiu, înainte de venirea slavilor romanici, germanici sau avari, populații cu care în planul culturii materiale sunt cunoscute numeroase interferențe și semne de conviețuire.

În aceste condiții, defuncții inhumați pot fi și membrii ai altor grupuri etnice dintre cele sus amintite, intrați prin căsătorie sau alt tip de relații în comunitățile slave și care în semn de integrare adoptă portul și podoabele slave – ceea ce rezultă din inventarul funerar comun- dar nu renunță la credință, ceea ce îi diferențiază în necropole. Dealtfel, exemple de folosire comună a necropolelor mai sunt cunoscute în Transilvania în cazul unor elemente slave ce apar aici sub dominație avară, uneori chiar în așezări gepidice ce se supun noilor stăpâni în cursul primei jumătăți a secolului al VII-lea. Astfel sunt cunoscute în special piese de podoabă sau de veșmânt feminin, fibule slave, diademe, cercei cu pandantiv în

formă de stea din descoperirile făcute la Gîmbaș (Alba), Vețel (Hunedoara) sau Bratei (Sibiu).

Aceste materiale specifice slavilor, descoperite în complexe avarice sau gepidice de epocă avară din centrul și apusul Transilvaniei, au dus la concluzia că în aceste zone în secolul al VII-lea nu avem de-a face cu o așezare masivă ca în zona de răsărit. Mai mult fiind vorba în cea mai mare parte de piese din portul femeilor, s-a tras concluzia că fete sau femei slave au intrat în comunitățile avarice sau gepidice ca soții sau sclave ale războinicilor. Alte materiale slave databile în secolul VII, în special ceramică de tip Praga au fost descoperite în necropole de inhumație la Band (Morești), Noșlac (Alba), Tg. Secuiesc (Covasna) și interpretate ca semne ale unei conviețuiri gepido-slavo-avarice, pe baza relatărilor unor izvoare bizantine care la începutul secolului al VII-lea pomenesc cele trei popoare ca luptând împreună⁸³.

Dinspre nord-vest, prin Poarta Meseșului și de-a lungul Someșului pătrund în secolul al VIII-lea alte comunități slave, ce se deosebesc mai ales prin ritul și inventarul funerar de slavii primului val sau ai „*grupului Mediaș*”. După locul primei necropole de acest fel, cercetată sistematic deja la sfârșitul secolului trecut (1878-1880), acest nou orizont cultural slav a fost numit „*grupul Nușfalău*”.

Aceste noi populații își depun defuncții incinerate în morminte tumulare sau în urne, iar inventarul unor morminte este reprezentat de garnituri de centură turnate din bronz de factură avară, cu răspândire în secolul VIII. La Someșeni (Cluj), s-a constatat în centrul unor tumuli existența unei camere mortuare din bârne, ce conținea mormântul propriu-zis de incinerare cu urne și inventar funerar. În unul din morminte s-a descoperit o cataramă și o aplică turnată databilă în secolul al VIII-lea. În mantaua tumulilor, întărită la bază cu șir de piloni, s-au descoperit alte urne și incinerări secundare.

Despre această nouă infiltrare de populații slave nu avem nici o informație provenită din izvoare scrise, dar mormintele tumulare de la Nușfalău și Someșeni reprezintă prelungirea și totodată limita răsăriteană a unui orizont cultural slav răspândit în zona Slovaciei actuale și marchează astfel o pătrundere spre Transilvania în a doua jumătate a secolului al VIII-lea, a unor grupuri din această zonă, cel mai probabil după slăbirea puterii militare a kaganatului avar măcinat de lupte interne sau după înfrângerile suferite de avari în fața armatelor franceze ale lui

⁸³ *Ibidem*, 25, 1-10.

Carol cel Mare în anul 791, și în fața armatelor bulgare ale lui Krum în războiul din 802-803.

În același context politic și militar moștenirea kaganatului avar este împărțită între noii învingători, astfel încât bulgarii își extind la începutul secolului al IX-lea autoritatea până în Câmpia Tisei și controlează probabil și Valea Mureșului, zonă strategică extrem de importantă datorită drumului sării ce lega pe acest curs de apă Câmpia Pannonică de ocnele de sare ale Transilvaniei. Acum este sesizată și pătrunderea direct dinspre vest, pe Valea Mureșului a unor grupuri de slavi apuseni implicați cel mai probabil în exploatarea și transportul sării spre Pannonia și Moravia.

Slavii moravieni își întemeiază un stat independent și încearcă să acapareze din punct de vedere economic extrem de lucrativul trafic de sare spre centrul Europei. Bulgarii se văd stăpâni peste un foarte întins teritoriu, pe care însă nu îl pot ocupa efectiv și se mulțumesc în sudul Transilvaniei, să supravegheze și probabil să vămuiască bogățiile zonei prin puncte strategice, plasate într-un triunghi care să controleze accesul: de la Blandiana spre ocnele mureșene; de la Sebeș spre Depresiunea Secașelor, iar de la Alba Iulia spre zăcămintele aurifere din Munții Apuseni. Această situație se va schimba spre sfârșitul secolului al IX-lea datorită unor evenimente istorice petrecute în afara Transilvaniei între marile puteri militare ale zonei: statul franc carolingian și țaratul bulgar. Imediat după ce kaganatul avar, dușmanul comun este înfrânt, între bulgari și francii carolingieni sunt semnalate conflicte armate.

Bulgarii pornesc o ofensivă spre apus în anul 824 determinându-i pe locuitorii de la nordul Dunării numiți abodriți sau predenecenti „*care locuiesc în Dacia lângă Dunăre*” să trimită la curtea de la Herstal a împăratului carolingian Ludovic cel Pios o solie prin care cer ajutor împotriva atacurilor bulgare⁸⁴.

Un an mai târziu, în 825, este menționată și o solie a bulgarilor ce vine la Aachen pentru a purta tratative cu carolingienii în vederea delimitării teritoriilor de stăpânire⁸⁵. Tratativele eșuează probabil datorită pretențiilor exagerate ale bulgarilor și nu în ultimul rând datorită teritoriului abodriților cu care francii par să fi stabilit relații de colaborare. În sprijinul acestei ipoteze par să vină unele descoperiri arheologice făcute în Banat la Jamu Mare, Deta (Timiș) și Orșova (Mehedinți) unde au fost scoase la lumină atât elemente ale culturii

⁸⁴ *Monumenta Germaniae Historica*, SS, I, 212-213.

⁸⁵ *Ibidem*, I, 213-216.

materiale de tip Kottlach, specifică mediului carolingian cât și monede carolingiene databile la mijlocul secolului al IX-lea.

Ca urmare, bulgarii pornesc o puternică ofensivă să-și extindă autoritatea asupra unor teritorii ale carolingienilor și să avanseze până în Slavonia Răsăriteană și până pe cursul mijlociu al Tisei. Dintr-o inscripție ridicată de khanul Omurtag (814-831) aflăm că unul dintre dregătorii săi, tharkanul Onegavon, se îneacă în Tisa în timpul acestor acțiuni militare. Imperiul Carolingian frământat sub Ludovic cel Pios de conflicte succesoriale, nu mai are forța necesară să treacă la contraofensivă și preferă să încheie pace în anul 832. În a doua jumătate a secolului al IX-lea, foștii inamici se aliază împotriva statului Moraviei Mari ce reușise să se întărească periclitând supremația zonală a francilor și bulgarilor. În acest context aflăm din analele carolingiene despre o acțiune militară comună franco-bulgară, desfășurată în anul 863 împotriva ducelui moravian Rostislav⁸⁶.

Această alianță pare să fi persistat pe toată durata celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea, căci în anul 892, o solie a regelui franc Arnulf de Carintia ce purta război împotriva ducelui morav Svatopluk, cere țarului bulgarilor Vladimir să nu mai permită vânzarea de sare către moravieni⁸⁷. Este evident că singurele resurse de sare ce puteau aproviziona Moravia și în același timp puteau fi controlate de bulgari, erau cele din Transilvania, unde exploatarea sării de către grupuri de slavi moravieni poate fi demonstrată și arheologic prin existența mai sus discutată a necropolelor de tip Ciumbrud. Se pare că bulgarii au dat curs cererii france, căci spre sfârșitul secolului al IX-lea încetează înhumările în necropolele de la Ciumbrud și Orăștie, semn că moravienii așezați aici ci jumătate de secol în urmă au fost alungați.

Tot ca semn al acestei acțiuni, pot fi interpretate câteva interesante descoperiri de arme și piese de echipament militar de clară factură franco-carolingiană, scoase la lumină tot în Valea Mureșului: o pereche de piteni la Tărtăria (Alba), un vârf de sulită și unul de lance cu aripioare, provenite din aceeași zonă și păstrate la Muzeul din Orăștie, ca și o lamă de spadă damascinată cu simboluri runice imprimare, păstrată la Muzeul Unirii din Alba Iulia.

Este greu de spus, dacă aceste arme au ajuns în Valea Mureșului purtate de războinicii franci, cărora li s-a permis să supravegheze sau să înfăptuiască alungarea moravienilor și oprirea exportului de sare, sau au

⁸⁶ *Ibidem*, I, 374.

⁸⁷ *Ibidem*, I, 408.

ajuns în posesia unor luptători slavo-bulgari ca urmare a anterior menționatei colaborări militare cu francii. Cert este că toate aceste evenimente demonstrează că în această perioadă, Transilvania cu imensele sale bogății se bucură de maxim interes din partea marilor puteri militare și politice ale vremii, iar această situație se va menține și după sfârșitul secolului al IX-lea, când prin pătrunderea maghiarilor în Pannonia raportul de forțe în zonă va suferi schimbări radicale.

Dacă în nordul Transilvaniei pătrund încă de la sfârșitul secolului al VIII-lea grupuri de slavi numiți ai „*grupului Nusfalău*”, pe Valea Mureșului acum apar alți slavi din zona Moraviei implicați cel mai probabil în exploatarea și transportul sării transilvane spre Pannonia și Moravia. Aceste grupuri restrânse numeric, au fost sesizate până în prezent din punct de vedere arheologic, la Ciumbrud (Alba) și Orăștie (Hunedoara).

Simultan din punct de vedere cronologic, în Valea Mureșului își fac apariția purtătorii unei culturi materiale cu puternice influențe din spațiul sud-dunărean, prin descoperirile făcute la Blandiana/Cârna, Sebeș și Alba Iulia. În marea necropolă de la Alba Iulia, din păcate doar parțial prelucrată și publicată, apar morminte cu clare legături în mediul slavilor sudici iar la Blandiana a fost cercetat și un mormânt în care la picioarele defunctului cu inventar bogat a fost descoperit scheletul complet al unui cal cu zăbală și scărițe de călărie și un craniu de bovid, obicei ce își găsește analogii la migratorii turanici și la protobulgari. Aceste aspecte pot argumenta o prezență bulgară în zona din jurul Albei Iulia dezvoltând și compoziția etnică a celor ce supraviețuiau și exercitau probabil doar o autoritate nominală asupra acestui teritoriu. Este vorba de o minoritate bulgaro-turanică, de războinici, însoțită de comunități de slavi sudici sau slavo-bulgari.

Contextul apariției acestor grupuri în Valea Mureșului nu poate fi desprins de ansamblul macroistoric al secolului al IX-lea și nici de apariția unor alte grupuri culturale în acest spațiu. În spațiul central european întâlnim în secolul al IX-lea trei mari grupuri culturale, numite diferit de arheologii diferitelor țări dar în fond unitare și greu de diferențiat. Este vorba de grupul Kottlach (respectiv prekottlach în prima și Kottlach I în a doua jumătate a secolului al IX-lea) ce reprezintă mediul de influență al culturii carolingiene, de grupul Stare Mesto respectiv Ciumbrud reflectând mediul cultural al statului Moraviei Mari și grupul Blandiana A, reprezentând o clară influență bulgaro-sud slavă. Analizând aceste grupuri culturale definite pe baza culturii materiale și toate datate în a doua jumătate a secolului al IX-lea, în paralel cu

informația scrisă destul de săracă, putem totuși contura un tablou istoric destul de clar și destul de bine integrat în istoria Europei Centrale.

Vechii maghiari făcând parte din ramura ugrică a neamurilor fino-ugrice au locuit în vechime- după cum demonstrează cele mai recente cercetări arheologice și lingvistice – pe versanții răsăriteni ai munților Urali, în zona râurilor Tobol și Ișim din Siberia apuseană. De aici, în secolele VI-VII, se îndreaptă spre sudul Uralilor așezându-se în Bașchiria actuală pentru ca un secol mai târziu să ajungă pe Volga, unde suferă puternice influențe bulgaro-turcice atât, în ceea ce privește cultura materială cât și în privința trăsăturilor antropologice.

Din acest motiv sunt numiți în izvoarele bizantine „ *turkoi* ”, „ *hunnoi* ” sau „ *ungroi* ” iar în izvoarele occidentale „ *ungri* ”, „ *hungarus* ” sau „ *venger* ” prin transplantarea etnonimului onogurilor de neam bulgaro-turcic asupra maghiarilor. De la Constantin Porfirogenetul aflăm că la începutul secolului al IX-lea uniunea de triburi a maghiarilor se așază în teritoriul Lebediei numit astfel după numele primului lor conducător Lebedias și că aici ungurii conviețuiesc cu cabarii sau cavarii care fac parte din neamul cazarilor dar care s-au răscolat împotriva Kaganatului Cazar⁸⁸.

În aceste zone, vechii maghiari sunt menționați în prima jumătate a secolului al IX-lea când marele kagan al cazarilor cere printr-o solie împăratului bizantin Theophilos (829-842) sprijin pentru refacerea cetății Sarkel pe Don, „ *acolo unde începe Turkia* ” deoarece vechea fortificație fusese distrusă de unguri și de aliații lor. Se pare că din Lebedia triburile maghiare au fost alungate de pecenegi în jurul anului 889 după o bătălie desfășurată la vărsarea Donului în Marea Azov, după cum relatează cronicarul Reginald din Prüm⁸⁹. Și în vechea cronică rusă se spune că „ ungurii au ajuns să-și întindă corturile la Nistru căci erau nomazi ca Polovcii (Cumanii) abia în timpul domniei lui Leon al VI-lea (886-892)⁹⁰.

2.1 GRUPUL GÂMBAȘ. Avarii au apărut brusc în teritoriile vecine granițelor Imperiului romano-bizantin la mijlocul secolului al VI-lea, contribuind din plin, alături de slavi la căderea graniței de la Dunărea

⁸⁸ Constantin Porfirogenetul, *De Administrando imperio*, 39-40.

⁸⁹ Regino Prumiensis abbas, *Chronicon*, Catalogus III.

⁹⁰ Nestor, *Povest vremebnych let*, XIX.

Inferioară. Examinarea diferitelor categorii de surse indică o dublă origine: o populație numită de izvoarele chinezești *Shuan-shuan*, care spre sfârșitul secolului al IV-lea p. Ch. Preluase controlul asupra unor teritorii din Asia Centrală și o parte a *hunilor heftaliți*, care locuiau în regiunea dintre râurile Amu-Daria și Sâr-Daria. Imediat după secolul al VI-lea stăpânirea asiatică a avarilor a fost lichidată de turchi, astfel că o parte a populației s-a îndreptat spre vest, admițându-se că până la jumătatea secolului al VI-lea circa 20.000 de avari ajunseseră în stepele din nordul Munților Caucaz⁹¹. În această zonă supun mai multe grupuri de populații – kutriguri, anți – și își întind stăpânirea până la gurile Dunării, intrând în contact direct cu Imperiul romano-bizantin de la care solicită teritorii de locuit. Diplomația bizantină îi va folosi într-o campanie împotriva regelui franc Sigibert I, în Turingia în anul 562. Tot ca urmare a unor acțiuni diplomatice bizantine are loc încheierea unei alianțe longobardo-avare împotriva gepizilor, alianță ce va da roade în anul 567, când gepizii sunt înfrânți iar avarii preiau teritoriile stăpânite de aceștia în Transilvania și sudul Pannoniei.

O anumită perioadă de timp avarii au controlat, direct sau indirect, un teritoriu vast, din stepele pontice până la Alpi și de la Carpații Nordici până la Dunărea Inferioară și la țărmul Mării Adriatice. Modelul după care a fost organizată societatea avară a fost specific societăților aflate în mișcare și în general caracteristic nomazilor răsăriteni. Puterea se afla în mâinile kaganului ce era sprijinit de o aristocrație militară și administrativă, ce își exercita autoritatea asupra unei populații divizată în comunități rivale și în clanuri. Unitatea administrativ-teritorială și economică de bază era *aul*-ul, alcătuit dintr-o rețea de clanuri, reunite apoi în triburi.

S-a pus întrebarea dacă avarii au pătruns în Câmpia pannonică trecând Carpații prin Transilvania sau dacă ei au înaintat de-a lungul Dunării până în Pannonia? Având în vedere faptul că avarii înving pe gepizi undeva lângă Dunăre și revendică de la bizantini orașul Sirmium, ipoteza pătrunderii lor de-a lungul Dunării este mai probabilă⁹². Această rută este absolut normală în condițiile în care regatul gepid din Transilvania a efectuat o pază a trecătorilor din Carpați ce a obligat pe avari să ocolească Carpații fie pe la nord, când au atacat Turingia, fie pe la sud, când s-au stabilit în Pannonia. O altă problemă care se pune este aceea a motivului deplasării din nordul Mării Negre spre vest? Kaganul

⁹¹ *Istoria Românilor*, II, p. 717.

⁹² Horedt 1956, p. 63.

baian a fost informat, în perioada luptelor cu Sigibert I, că triburile tūrcice au trecut Volga. Amenințarea tūrcă este exprimată sugestiv de Menander Protector prin cuvintele pe care le-ar fi spus conducătorul acestora: *Uarchoniții, fiind supușii turcilor, se întorc la mine când vreau eu și dacă văd că biciul meu se ridică asupra lor, ei se ascund în cotloane, sub pământ, iar dacă, precum îi cunosc, ni se vor împotrivi, nu vor fi omorâți cu sabia ci vor fi călcați de copitele cailor noștri și vor pieri asemenea furnicilor*⁹³. Evenimentele anilor 562-567 arată că avarii doreau să se refugieze în spatele unor granițe naturale ușor de apărat, iar nereușitele legate de Dunărea de Jos, precum și imposibilitatea penetrării pasurilor din Carpații Orientali și Nordici⁹⁴, i-au determinat să aleagă varianta alianței cu longobarzii care le deschidea drumul spre Pannonia.

Punctul de plecare pentru cercetarea problemelor legate de cultura materială a secolelor VII-VIII și îndeosebi a avarilor l-a constituit săpăturile efectuate de W. Lipp la Keszthely⁹⁵ (Ungaria), unde au fost dezvelite, după unele opinii 3938 de morminte⁹⁶, iar după altele 5500 de morminte⁹⁷. Conform caracterelor comune ale inventarelor funerare, obiectele care arată stilul lor specific au fost cuprinse sub denumirea de *cultura Keszthely*. Din punct de vedere tehnic această cultură se caracterizează prin piese de bronz turnate și deseori aurite, alături de care un alt element caracteristic este constituit de lipsa fibulelor și frecvența pieselor de harnașament: zăbale, scărițe⁹⁸ și diferite podoabe de harnașament⁹⁹.

Cultura materială a cunoscut mai multe etape și a evoluat în strânsă legătură cu structurile sociale și economice ale Kaganatului avar. Pe baza acestei evoluții, cercetarea istorică a periodizat istoria avarilor astfel:

- perioada timpurie (568-679) caracterizată de preponderența artei bizantine;
- perioada de tranziție (680-720);
- perioada târzie (720-804) numită și perioada obiectelor turnate, ornamentate cu grifoni și lujeri¹⁰⁰.

⁹³ *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, p. 81.

⁹⁴ *Histoire de la Transylvanie*, p. 91.

⁹⁵ Lipp 1885.

⁹⁶ Pulszky 1885, p. 3.

⁹⁷ Hampel 1905, p. 17-18.

⁹⁸ În ceea ce privește evoluția scărițelor de fier și a încălțămintei călăreților avari vezi Țiplic 2001-2002 (2003), p. 259-268.

⁹⁹ Horedt 1956, p. 65.

¹⁰⁰ Horedt 1956, p. 67.

Cele trei perioade reprezintă etape diferite ale evoluției societății avare. Astfel, perioada a I-a, caracterizată de prezența elementelor din foițe de bronz presate, se datorează așezării bulgarilor în sudul Dunării, fapt ce întrerupe contactul cu Imperiul Bizantin, în consecință al argintarilor din nordul Dunării cu atelierele de prelucrat podoabe din Imperiu. După aceasta a urmat o fază de tranziție e la tehnica presării la cea a turnării, ce este reprezentată în cea de a treia perioadă exclusiv¹⁰¹. Un alt argument al considerării primei perioade ca fiind influențată de arta bizantină este că monedele bizantine care încetează se circule în bazinul mijlociu al Dunării în jurul anului 680, se găsesc împreună cu piese presate și niciodată cu cele turnate¹⁰².

Așezările datând din prima perioadă a prezenței avarilor în Europa se găsesc pe teritoriul Pannoniei, zona de la nord de Sirmium, câmpia dintre Dunăre și Carpații Occidentali și în Transilvania. Lipsa urmelor arheologice din zonele limitrofe teritoriilor amintite se datorează sistemului defensiv practicat de avari, care și-au protejat teritoriile prin prisăci – zone nelocuite și împădurite¹⁰³. Pe de altă parte, pe tot parcursul perioadei domniei kaganului Baian (568-601) așezările nu erau stabile, lucru confirmat și de descoperirile arheologice, cum sunt așa numitele morminte princiare din Câmpia Pannonică, în special¹⁰⁴.

I. Stanciu afirmă că nu sunt cunoscute, cu certitudine, așezări care, asemenea unor morminte, să poată fi atribuite populației avare și aceasta datorită caracterului lor nepermanent dar și faptului că așezările din nord-vestul României încadrabile perioadei avare sunt insuficient cercetate¹⁰⁵. Într-adevăr perioada secolelor VI-VIII este una insuficient cercetată în istoriografia română, dar trebuie să avem în vedere că începând cu secolul al VII, imaginea arheologică a așezărilor cunoscute până în prezent în spațiul intracarpatic devine una comună pentru majoritatea grupurilor etnice, lucru reliefat și de evoluția ceramicii, ce se uniformizează în ceea ce privește tipologia formelor și decorurilor în așa fel încât este dificil de făcut departajări etnice sigure.

La începutul secolului al VII-lea apar necropolele mari ale comunităților sedentare¹⁰⁶, cuprinzând uneori sute de morminte, alături de care se întâlnesc necropolele mici de 20-30 de morminte ale

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Fettich 1936, p. 94-99; Csallány 1939, p. 174-178.

¹⁰³ Barckóczy 1968, p. 275-311.

¹⁰⁴ I. Bóna, în: *Archeologiké Rozhledy*, 20, 1968, p. 605-618.

¹⁰⁵ Stanciu 2000, p. 403.

¹⁰⁶ Bona 1993, p. 116.

comunităților seminomade de războinici. Mormintele acestor necropole din faza de tranziție sunt dispuse conform structurii sociale: în centrul lor se grupează mormintele cu cai ale războinicilor liberi însoțite de mormintele soțiilor acestora, iar în jurul lor se întind mormintele războinicilor fără cai, marginea necropolelor fiind rezervată categoriei oamenilor liberi și slugilor.

Locuințele acestor așezări se înscriu în tipul eurasiatic al locuințelor adâncite, cu acoperișul și pereții sprijiniți pe o structură de lemn, iar în partea opusă intrării cu un cuptor din piatră sau adâncit în pământ. Aceste locuințe aparțineau categoriei sociale pe care o depistăm în mormintele din marginea necropolelor.

Insuficiența izvoarelor scrise nu au îngăduit elucidarea evenimentelor petrecute în kaganatul avar în perioada de după 670. Arheologic are loc nașterea unei noi variante a culturii materiale a avarilor, la fel de specifică și originală ca și cea din prima perioadă¹⁰⁷ și totodată are loc o extindere a arealului locuit de avari. În acest interval de timp are loc și așezarea bulgarilor în spațiul nord-dunărean și, conform unei legende, unul din fiii hanului Kubrat, s-a așezat în țara avarilor împreună cu poporul său¹⁰⁸. Urmele arheologice sprijină această afirmație: motivele încrustate pe lamele centurilor pot fi găsite și în apropierea Marelui Zid Chinezesc, o parte a ceramicii provine de pe teritoriul Kazahstanului, câteva bijuterii sunt asemănătoare cu cele din regiunea Volgăi, săbiile curbate, cupele cu picior, bijuteriile păturii conducătoare au legături cu Asia centrală¹⁰⁹. Toate acestea sugerează că noul val de populații din perioada de tranziție a fost un conglomerat de popoare care au emigrat spre vest sub presiunea formării statului chazar. În majoritatea cazurilor noii veniți se așează în satele vechi și folosesc vechile necropole, dar fără să suprapună înmormântările mai vechi, contopindu-se pe parcursul a două generații (680-720) cu vechea populație. Această etapă de schimbări culturale în arealul locuit de avari este considerată perioada de tranziție¹¹⁰.

În perioada de tranziție a luat naștere, la începutul secolului al VIII-lea, așa numita *arta obiectelor turnate ornamentate cu grifoni și lujeri*. Noua tehnică utilizată a fost turnarea obiectelor în bronz, permițând folosirea pe scară largă a motivelor a căror executare era anevoioasă în

¹⁰⁷ *Magyarország Története*, I, Budapest, 1940, p. 331.

¹⁰⁸ Gyula 1955, p. 270.

¹⁰⁹ Szádeczky 1968, p. 86.

¹¹⁰ *Magyarország Története*, I, p. 326.

tehnica presării. S-au descoperit mai multe tipare dar nici unul nu era la fel, deoarece ele erau folosite pentru realizarea decorurilor personalizate ale plăcilor de centură. Centura avară era emblema libertății, demnității și rangului posesorului dar avea și valențe magico-religioase¹¹¹.

Mai bine cunoscută, ca urmare a cartării unui număr însemnat de descoperiri atribuite avarilor, este zona de nord-vest a României. În acest spațiu au fost cartate 16 locuri de descoperire însă, în legătură cu o prezență avară nemijlocită ori cu alte grupuri de populații răsăritene asociate pot fi puse doar 12¹¹². În nord-vestul României nu există, cel puțin deocamdată, vestigii sigure care să ateste pătrunderea avarilor sau aliaților lor în perioada imediat următoare dislocării gepizilor, posibilitate ce nu poate fi exclusă, deoarece descoperiri din faza inițială a primei etape sunt cunoscute în teritoriul învecinat (actualmente în Ungaria)¹¹³. Extinderea khaganatului la mijlocul sau spre sfârșitul secolului al VII-lea în direcția Austriei Inferioare și Slovaciei sud-vestice, probabil tot atunci și spre interiorul Transilvaniei (regiunea Mureșului mijlociu), nu pare să fi dus și la un avans al teritoriului locuit în nord-vestul Transilvaniei. Ea poate fi explicată prin lipsa de interes față de teritorii neadecvate modului lor de viață sau dificil de exploatat economic ori chiar prin dorința de a fi respectat hotarul cu o populație federată, foarte probabil slavii¹¹⁴. Posibila coabitare avaro-slavă pe parcursul epocii avar timpurii și a celei de tranziție nu poate fi confirmată, dar în baza cunoștințelor pe care le deținem poate fi formulată ipoteza că în a doua jumătate a secolului al VI-lea și în prima jumătate a secolului al VII-lea – perioadă pentru care avem prezente elemente avar timpurii la Pișcolț, jud. Satu Mare¹¹⁵ - există o delimitare clară între zona de locuire avară și cea slavă, deși între cele două zone există legături¹¹⁶.

O altă zonă cu numeroase descoperiri atribuite mediului avaric este spațiul Mureșului mijlociu, unde a existat în prima jumătate a secolului al VII-lea un centru de putere avar legat cel mai probabil de exploatarea sării din salinile din zonă¹¹⁷. În zona cuprinsă între Mureș, Arieș și Târnava au fost descoperite și cercetate mai multe cimitire de mici dimensiuni ce sunt datate la mijlocul secolului al VII-lea și până la

¹¹¹ Gyula 1955, p. 292.

¹¹² Stanciu 2000, p. 421.

¹¹³ Bona 1993, p. 115-116.

¹¹⁴ Stanciu 2000, p. 424.

¹¹⁵ Némethi 1983, 2, p. 139-140.

¹¹⁶ Stanciu 2000, p. 425.

¹¹⁷ *Istoria Românilor*, II, p. 723.

începutul secolului al VIII-lea (Teiuș, Cicău, Câmpia Turzii, Gâmbaș, Aiud ș.a.), formând așa-numita grupă Mureș sau *grupa Gâmbaș*.

Deși se cunosc astăzi cca. 50.000 de morminte avare, provenind din aproximativ 2000 de locuri descoperite în bazinul carpatic¹¹⁸, mai persistă destule neclarități în cunoștințele noastre despre evoluția acestei populații în zonele europene. Discuția în jurul vestigiilor lăsate de avari a început în legătură cu cele câteva mii de morminte săpate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea la Keszthely (Ungaria). Pentru a desemna mediul cultural avar s-a folosit o vreme termenul de *cultură Keszthely*, dar se știe că principalii creatori ai acesteia au fost romanicii și germanii târzii.

Materialul arheologic funerar, excepțional de bogat, dar și unele surse iconografice orientale, permit reconstituirea portului avar din a doua jumătate a secolului al VI-lea și din secolul al VII-lea. Elementul principal al portului masculin, cu rol reprezentativ, era centura, împodobită cu aplici și mai multe curele anexe, alcătuirea ei variind în timp și în funcție de rangul social al purtătorului. Cele mai vechi morminte avare din bazinul carpatic se disting prin anumite tipuri de scărițe pentru șa și zăbale, spade cu lama dreaptă și cu două tășuri, uneori cu teci luxos împodobite, vârfuri de lance de forma frunzei de trestie, arcuri compozite și vârfuri de săgeți grele, cu trei aripioare.

Tot acest orizont de înmormântări dispăre la sfârșitul secolului al VIII-lea ca urmare a campaniilor concertate duse de francii carolingieni și bulgari, în urma cărora khaganatul avar a fost desființat prin cucerirea capitalei – hringul avar – și dislocarea populației avare din Câmpia Pannonică.

2.2 GRUPUL NUȘFALĂU-SOMEȘENI¹¹⁹

La sfârșitul secolului al XIX-lea au fost descoperiți tumuli de la Nușfalău, jud. Sălaj pentru ca în 1958 să se facă cercetări arheologice care să pună în evidență existența unei necropole tumulare cu morminte de incinerare¹²⁰. Inventarul mormintelor a permis datarea necropolei în cursul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea, fiind atribuită slavilor moravieni aflați în contact cu avarii¹²¹. În anii 1956-1957 la Someșeni (cartier al Clujului) au fost cercetați arheologic alți 8 tumuli datați tot în secolul al VIII-lea și atribuiți tot unei comunități de slavi vestici de către K. Horedt¹²².

¹¹⁸ *Ibidem*, II, p. 721.

¹¹⁹ Textul reprezintă o formă ușor schimbată față de cel apărut în Țiplic 2005 c, p. 94-96.

¹²⁰ Horedt 1986, p. 72.

¹²¹ *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, III, M-Q, București, 2000, p. 209.

¹²² Horedt 1986, p. 72.

Necropolele de Ișa Nușfalău și Someșeni - Cluj-Napoca se caracterizează prin tumuli de dimensiuni variate, care au în interior camere mortuare realizate din casete de lemn. Din inventarul mormintelor fac parte:

- vase sparte ritual, lucrate la roata înceată și decorate cu linii orizontale sau în val;
- găleți de lemn;
- cuțite de fier;
- aplicații de argint filigranate.

K. Horedt a identificat în anii 80' ai secolului al XX-lea doar trei situri aparținând grupului Nușfalău-Someșeni și anume: Apahida II și III, Nușfalău și Someșeni¹²³. Tot el apreciind că și situl de la Ciumbrud aparține tot arealului cultural al slavilor vestici dar databil cu un secol mai târziu decât cele din grupul Nușfalău-Someșeni, fiind o consecință a altor mutații istorice. În opinia noastră atribuirea necropolei de la Ciumbrud tot orizontului moravian, precum și mai nou cercetatei necropole de la Orăștie – Dealul Pemilor X8¹²⁴, nu este foarte sigură având în vedere similitudinile de material cu necropole din Muntenia, aparținând deci arealului de cultură bizantină¹²⁵. Ceea ce putem spune cu certitudine este că nu avem de a face cu o populație creștină în cazul celor înmormântați în tumulii de la Nușfalău, Someșeni, Apahida II și III.

Cele trei situri arheologice menționate mai sus au permis delimitarea spre est a teritoriului asupra căruia s-a extins autoritatea slavilor moravieni în contextul creșterii puterii statului lui Samo și mai ales după dizolvarea puterii avare.

În ceea ce privește așezările¹²⁶ suntem într-o situație foarte delicată deoarece nu putem deosebi cu claritate, pe baza materialului arheologic, între așezările descoperite în Transilvania, care sunt cele aparținând grupului Nușfalău-Someșeni grupului Mediaș sau grupului Ciumbrud. O modalitate de atribuire etnică a așezărilor cercetate până în prezent în partea de nord-vest a României ne este sugerată de către D. Băcueț-Crișan prin compararea cantitativă a tipurilor de ceramică (lucrată cu mâna, la roată înceată sau la roata rapidă). Dacă prezența avară poate fi demonstrată foarte clar de inventarul funerar al unor morminte, prezența slavilor vestici poate fi documentată de preponderența ceramicii lucrată cu mâna sau la roată înceată, atunci putem considera că acolo unde cantitatea de ceramică lucrată cu mâna este în cantitate însemnată înseamnă că avem de a face cu o populație de tradiție romanică, populație ce nu poate fi în secolele VIII-IX decât cea românească¹²⁷.

¹²³ Horedt 1986, p. 198, n. 89.

¹²⁴ Pinter - Boroffka 1999, I, p. 319-346.

¹²⁵ O analiză mai amănunțită vezi mai jos la *Grupul Ciumbrud*.

¹²⁶ Un repertoriu al așezărilor de secol VII-VIII din nord-vestul României vezi la Matei 1979, p. 475-514.

¹²⁷ Băcueț-Crișan - Băcueț-Crișan 2003, p. 55-56.

Prin urmare așezările care aparțin grupului Nușfalău-Someșeni sunt cele în care predomină ceramica lucrată la roata înceată și cu mâna. Pe de altă parte existența celor trei categorii de ceramică în cadrul aceleiași așezări, chiar dacă în proporții total diferite, presupune un mixaj de populații slavo-românești sau cel puțin relații foarte strânse din punct de vedere comercial.

2.3 GRUPUL MEDIAȘ.

În cadrul discuțiilor legate de tematica formării poporului român își găsește loc și analiza necropolelor birituale din spațiul românesc, necropole atribuite unor populații de slavi, necropole catalogate de K. Horedt ca aparținând *grupului Mediaș*¹²⁸. Foarte interesant este faptul că în Transilvania, după ce se renunțase de mult la ritul incinerăției și s-a adoptat cel al înhumării defuncțiilor, în secolele VII-VIII, apare o populație ce se incinerează și curios este faptul că în cadrul necropolelor de *tip Mediaș*, găsim morminte de inhumație, bineînțeles într-un număr redus; acestea, aparțineau probabil elementelor locale ce conviețuiau cu noii veniți, slavii. De remarcat este faptul că în decursul a două secole numărul mormintelor de inhumație îl va depăși pe cel al celor de incinerăție, ceea ce înseamnă că până la urmă elementele noi vor adopta ritul populației locale. Pe lângă faptul că, o dată cu această populație reapare ritul incinerăției, se observă și o schimbare în cultura materială, în primul rând în ceea ce privește ceramica, ce nu mai este lucrată la roata rapidă ca până acum, ci cu mâna sau la roata înceată, dar în cadrul căreia se poate observa și o influență locală. Din acest orizont al necropolelor birituale mai fac parte și descoperirile de la Ocna Sibiului¹²⁹, Gușterița¹³⁰, Boarta¹³¹, Târnava (jud. Sibiu) și Berghin (jud. Alba)¹³², Ghirbom¹³³, Bratei¹³⁴, Turdaș¹³⁵ etc. reflectând existența unor comunități de slavi în partea central-nordică a Transilvaniei, în special în spațiul legat de exploatarea sării.

Denumirea acestui grup a fost făcută după descoperirea necropolei birituale din punctul Mediaș - *Dealul Furcilor*, care a reprezentat pentru

¹²⁸ Horedt 1976, p. 39 sqq.

¹²⁹ Protase 1965, p. 153-159.

¹³⁰ Năgler 1971, p. 65 sqq.

¹³¹ Dumitrașcu – Togan 1974, p. 94 sqq.

¹³² Săpături inedite, executate de M. BLĂJAN, în anii 1974 și, respectiv, 1977-1979.

¹³³ Aldea – Stoicovici - Blăjan 1980.

¹³⁴ Zaharia 1977.

¹³⁵ Hica - Blăjan 1973.

anul descoperiri – 1960 – o noutate, fiind prima descoperire de felul acesta din Transilvania.

Începând cu secolul al VII-lea în spațiul nord- dunărean își fac apariția necropolele birituale, marcând etapa de slavizare a unui teritoriu vast al Europei centrale și de sud-est. În spațiul transilvan acest orizont al necropolelor birituale este reprezentat de descoperirile de la Ocna Sibiului¹³⁶, Gușterița¹³⁷, Boarta¹³⁸, Târnava (jud. Sibiu) și Berghin (jud. Alba)¹³⁹, Ghirbom¹⁴⁰, Bratei¹⁴¹, Turdaș¹⁴² etc. reflectând existența unor comunități de slavi în partea central-nordică a Transilvaniei, în special în spațiul legat de exploatarea sării și interacțiunea acestor slavi cu populația autohtonă, a cărei prezență o constatăm destul de greu și căreia îi este atribuit orizontul cultural Bratei (o formă transilvană a culturii Ipotești-Cândești).

În ceea ce privește ritul funerar grupul Mediaș este caracterizat de existența ambelor rituri de înmormântare: incinerarea și inhumarea, prima predominând în proporții variabile de la o necropolă la alta.

Mormintele de incinerare pot fi clasificate în două grupe delimitate în general de modalitatea de punere a resturilor cinerare în groapă:

a. *morminte de incinerare cu depunerea resturilor cinerare direct în groapă;*

b. *morminte de incinerare cu depunerea resturilor cinerare în urnă și apoi aceasta în groapă.*

Departajarea cronologică a acestor două tipuri este greu de realizat deoarece în cea mai mare parte a perioadei în care evoluează grupul Mediaș ele sunt sincrone, așa cum rezultă și din analiza necropolei de la Bratei¹⁴³. O departajare cronologică putând fi făcută pe baza analizei urnelor funerare și anume a formei și decorurilor acesteia:

- grupa I cuprinde ceramică lucrată cu mâna (sau de tip Ipotești-Cândești) sf. sec. VII – începutul secolului al VIII-lea.

- grupa a II-a cuprinde ceramică lucrată la roata înceată sec. VIII.

Mormintele de inhumare sunt mai puțin numeroase și formează un grup unitar cronologic și cultural, dar care este la fel de sărac în

¹³⁶ PROTASE 1965, p. 153-159.

¹³⁷ Năgler 1971, p. 65 sqq.

¹³⁸ Dumitrașcu-Togan 1974, p. 94 sqq.

¹³⁹ Săpături inedite, executate de M. Blăjan, în anii 1974 și, respectiv, 1977-1979.

¹⁴⁰ Aldea-Stoicovici-Blăjan 1980, p.

¹⁴¹ Zaharia 1977.

¹⁴² Hica-Blăjan 1973.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 91.

inventarul funerar și la care este prezent uneori în inventar și vasul ceramic cu ofrande.

În cadrul necropolelor de tip Mediaș lipsa unui material funerar bogat reprezintă un lucru specific, deși sunt cunoscute podoabe, cuțițe, amnare, vârfuri de săgeți, dar ele nu apar cu regularitate în morminte.

Atribuirea etnică. Studiul ceramicii descoperite în morminte pune în lumină unele caracteristici comune tuturor categoriilor de vase, vizând pasta, tehnica de modelare, arderea, tipologia și ornamentarea. Olăria lucrată cu mâna (două vase fragmentare) și cea făcută la roată înceată sau rapidă în majoritate are pasta degresată cu ingrediente comune și este arsă în condiții identice. Decorul format din caneluri, linii orizontale sau vâlurite, incizate în benzi, se constituie adesea în motive compuse, caracteristice pentru secolul VIII. Unele motive ornamentale – decorul în ochi, registrul de linii oblice, incizat peste alte ornamente, inciziile în formă de virgulă culcată orizontal etc. – sunt întâlnite la olăria din cultura Dridu și se pot data în sec. IX. Analogii pentru ceramică putem menționa la Bratei¹⁴⁴, Turdaș¹⁴⁵, Sibiu-Gușterița¹⁴⁶, Berghin¹⁴⁷ etc. de altfel, oalele din cele două grupe tipologice au o largă răspândire în cimitirele și așezările transilvane și carpato-dunărene¹⁴⁸. Caracterul sărăcăcios al inventarului, prezent doar într-un număr redus de morminte, arată existența unei populații sărace, prea puțin diferențiată sub aspect economic și social. Inventarul, care nu cuprinde arme, ci obiecte diverse (ustensile, vârfuri de săgeată, obiecte de podoabă etc.) arată și caracterul nerăzboinic al acestei populații. Osemintele din ofranda animală de la ospățul funebru identificate în morminte indică mai multe specii de animale domestice: păsări de curte, porcine, bovine, ovicaprine, cabaline. Observațiile arheologice și antropologice sugerează ocupațiile populației înmormântate în cimitir: creșterea animalelor, agricultura, prelucrarea metalelor, olăritul și exploatarea sării. Schimbul în natură este atestat de obiectele de podoabă (cercei, mărgelile) procurate din alte centre, în care meșteșugari specializați le prelucrau în serie pentru piață. Așa se explică circulația largă a acestor podoabe, frecvent întâlnită în mormintele de incinerare și inhumație din întreaga Transilvanie.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 62-70, fig. 14-28.

¹⁴⁵ Hica-Blăjan 1973, p. 651, fig. 7-9.

¹⁴⁶ Năgler 1971, p. 66-68, fig. 3-6.

¹⁴⁷ Materiale inedite.

¹⁴⁸ Comșa 1978, p. 60-107, fig. 40-73; Cf. și Zaharia 1971, p. 269-287.

Pe baza ritului și riturilor funerare, precum și a ceramicii, cimitirile aparținând grupului Mediaș trebuie atribuite unor comunități de slavi, așezați în sec. VII-IX în spațiul cuprins între Târnava Mare și Mureș, pentru exploatarea în principal a salinelor¹⁴⁹. Acest punct de vedere este susținut cu argumente bazate pe studiul antropologic al osemintelor provenite din morminte de la Ocna Sibiului și de la Gușterița¹⁵⁰.

Autorii analizei antropologice, plecând de la criteriul arderii diferite a indivizilor pe sexe, au precizat că majoritatea mormintelor de incinerare studiate sunt duble, conținând, cu certitudine, resturile osoase, calcinate, de la doi indivizi de sex opus. Pe baza unor caractere morfo-funcționale est-baltice sesizate la scheletele de femeie, materialul osteologic din mormintele de incinerare este atribuit slavilor¹⁵¹. Datele arheologice și literare referitoare la obiceiurile funerare practicate de slavi în ținuturile locuite de ei¹⁵² au permis autorilor să aplice aceste practici în explicarea unor fenomene sesizate la Ocna Sibiului. Astfel, s-a ajuns la acceptarea ritualului sacrificării soției la moartea bărbatului și a copiilor de sex opus, pentru justificarea căsătoriei simbolice a băieților decedați.

Necropolele grupului Mediaș fac parte din grupa primelor cimitire birituale cercetate prin săpături arheologice sistematice, începând cu Mediaș (necropolă slavă)¹⁵³ și continuând cu cercetări ulterioare care au scos la iveală alte cimitire similare la Sibiu-Gușterița, Bratei, Dăbâca¹⁵⁴, Boarta, Turdaș, Târnava etc., dezvelite parțial sau în întregime. Seria acestor cimitire este completată cu descoperirile din anii 1977-1979 de la Berghin, unde s-au cercetat 350 de morminte, care reprezintă circa jumătate din necropola birituală identificată la sus-est de sat.

2.4 GRUPUL CIUMBRUD

Cimitirul de la Ciumbrud a fost cercetat în anii 1957-1958 de colectivul A. Dankanits, I. Ferenczi, iar raportul de săpătură a fost publicat în MCA 6/1959, pentru ca materialul să fie apoi reluat în discuție de mai mulți cercetători: M. Comșa (1959), M. Rusu (1971, 1975), K. Horedt (1986), I. Bona (1990), A. Madgearu (1994), Z. K. Pinter (1998, 1999).

¹⁴⁹ Protase 1965, p. 158; vezi și Rusu 1971, p. 720.

¹⁵⁰ Ploșor-Wolski 1975, p. 165-248.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 228.

¹⁵² *Ibidem*, p. 212-218.

¹⁵³ Horedt 1965, p. 7-22.

¹⁵⁴ Horedt 1976, p. 48.

Părerile referitoare la acest grup sunt diferite. Descoperitorii necropolei de la Ciumbrud consideră populația aceasta ca aparținând mediului vest-slav, respectiv grupului cultural Stare Mesto și propun o plasare cronologică în secolul al X-lea. Această părere o împărtășește și M. Comșa considerându-i pe înhumații de la Ciumbrud un grup izolat de refugiați din Moravia după prăbușirea acestui stat în anul 906, sub loviturile maghiarilor.

Aceeași ipoteză este susținută încă după mai bine de trei decenii și de A. Madgearu. Cum ar fi ajuns acești refugiați din calea maghiarilor în Valea Mureșului exact prin teritoriile ocupate de maghiari nu se precizează. Mircea Rusu sesizează încadrarea cronologică prea târzie și plasează această necropolă în a doua jumătate a secolului al IX-lea, rămânând la teoria grupului slav apusean refugiat, desigur de această dată oferindu-se varianta unor adepți fideli învățăturilor lui Metodius persecutați după anul 885 de episcopul catolic Wiching și care caută protecție și adăpost la confrății lor de credință din Transilvania. Ciudat este faptul că la câțiva ani mai târziu, același autor încearcă să „reunească” grupul Ciumbrud cu Blandiana B, într-o nouă cultură (Ciumbrud-Blandiana) specifică populației slavo-române creștine a secolelor IX-X. Firească ar fi în acest caz întrebarea dacă doar atîția slavo-români creștini existau în secolele IX-X, cine locuia restul Transilvaniei.

Nu este deci de mirare că această ipoteză este îmbrățișată și de I. Bona, care din nou „unește” cele două grupuri culturale (Karna-Csombord), mergând chiar mai departe și atribuindu-le unei populații sud-dunărene ce pătrunde în acest spațiu în secolele IX-X.

K. Horedt este cel ce pentru prima oară lansează ipoteza apartenenței grupului Ciumbrud la mediul slavilor apuseni și care justifică această apariție în Transilvania prin comerțul cu sare. Problema grupului Ciumbrud a început să dobândească o nouă semnificație odată cu cercetarea unei a doua necropole de acest fel, la Orăștie, în locul numit Dealul Pemilor, demonstrându-se pentru prima dată că necropola de la Ciumbrud nu este un unicum și un caz izolat. Plasarea celor două necropole pe Valea Mureșului, la o distanță de cca 70 km una de cealaltă (distanță ce reprezintă cu aproximație traseul ce se putea parcurge în timp de o zi cu plutele pe Mureș) ne face să credem că aceste puncte marchează niște colonii moraviene, un fel de factorii comerciale plasate pe drumul sării.

Cu privire la datarea acestui orizont mai sunt și opinii care consideră că el ar putea data chiar din ultimele decenii ale secolului al

IX-lea¹⁵⁵. Mormintele aparținând acestui orizont cultural, decoeprite la Ciumbrud – *Podireu* și la Orăștie – *Dealul Pemilor X8* se remarcă prin orientarea lor V-E și prezența unui inventar funerar bogat, constând din podoabe din bronz, argint și pastă de ceramică.

Pe baza analogiilor dintre inventarele funerare din necropolele de la Ciumbrud și Orăștie cu cele ale mormintelor din Moravia (Slovacia) se consideră că orizontul cultural Ciumbrud, ca aspect transilvănean al culturii Stare Mesto, reprezintă prima dovadă arheologică a prezenței unor slavi creștinați pe teritoriul Transilvaniei. Orientarea mormintelor V-E în asociația cu anumite aspecte de ritual funerar - poziționarea mâinilor, inventarul funerar din care lipsesc armele dar în care abundă podoabele ce trădează o legătură puternică cu mediul creștin de tradiție bizantină – îndreptățesc această afirmație, mai ales că pentru perioada secolelor VIII-IX ritul funerar predominant era cel al incinerăției, inhumarea fiind prezentă în proporții destul de mici.

Atribuirea etnică. K. Horedt, cel care a definit acest grup cultural a arătat puternicele legături ale mediului cultural moravian cu cel de tip Ciumbrud și pe această bază a fost acceptată atribuirea necropolelor din acest orizont mediului vest-slav, de tradiție moraviană. Prezența acestor moravieni în Transilvania încetează să mai fie una importantă odată cu pătrunderea dinspre sud a unor elemente sud-slave (bulgarii) în contextul animozităților dintre Moravia și Regatul german între care s-a interpus și Bulgaria, aflată în cursul secolului al IX-lea și până la jumătatea secolului al X-lea într-un proces accelerat de dezvoltare.

2.5 GRUPUL BLANDIANA A. Opinii interesante s-au lansat și pentru grupul cultural Blandiana A, denumit convențional după necropola eponimă. Primele materiale arheologice, au fost descoperite fortuit cu ocazia distrugerii unor morminte din malul stâng al Mureșului. Materialul arheologic publicat de K. Horedt în 1954, a fost încadrat în secolul al X-lea. În acest context, susține existența unui voievodat al Bălgradului¹⁵⁶. M. Comșa admite caracterul slavo - bulgar al descoperirilor de la Blandiana și Sebeș, indicând analogii pe teritoriul Bulgariei¹⁵⁷. Investigațiile efectuate în anul 1961, nu au adus detalii suplimentare

¹⁵⁵ Rusu 1975, p. 207; Madgearu 2001, p. 192.

¹⁵⁶ Horedt 1954, 494 - 506. Noua conjunctură politico-militară survenită după înfrângerea avarilor de către franci, se caracterizează prin creșterea puterii bulgare, și pătrunderea acestora după anul 830 pe valea Mureșului în Transilvania, atrași de bogățiile naturale (saline și aur).

¹⁵⁷ Comșa 1959, 74.

legate de cimitir, în schimb a fost surprinsă așezarea aferentă¹⁵⁸. Alte vestigii (ceramică, vârf de săgeată, cuțit) încadrate în secolele IX - X, și atribuite *civilizației balcano - dunărene*, au fost recuperate între anii 1979 - 1980 din câteva morminte distruse de apele Mureșului¹⁵⁹.

Însă primele descoperiri care pot fi plasate în acest grup, se cunosc din secolul al XIX-lea. W. Fr. Schuster, a descoperit între Sebeș și Petrești, pe partea stângă a râului Sebeș, două morminte de înhumație (1865). Pe baza inventarului funerar, compus din două vase borcan și două cuțite, mormintele au fost plasate în secolul IX sau probabil X.¹⁶⁰

Săpăturile sistematice efectuate între anii 1981 - 1982, de către Gheorghe Anghel și Horia Ciugudean, au contribuit substanțial la aprofundarea aspectelor legate de acest grup cultural. În cele opt morminte, orientate cu o ușoară deviație pe axul E - V, s-a depistat un inventar destul de variat: vase borcan, ulcioare amforoidale, podoabe, piese de harnașament și ofrandă de animale. Pe baza particularităților de rit și ritual funerar, s-a optat pentru datarea cimitirului între secolele IX - X.

Situat la un palier cronologic contemporan cu cimitirul II de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ”, cimitirul de la Blandiana A, a fost atribuit *civilizației balcano - danubiene*¹⁶¹. Din necropola II de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ” au fost dezvelite aproximativ 100 de morminte.

Defuncții au fost înhumați în gropi simple, orientate E -V sau în ciste, realizate din piatră și cărămizi romane reutilizate. Resturile care indică ceremoniile funerare, constau din oase de capre, oi, vite, păsări, coji de ouă. La acestea se adaugă un mormânt, care avea un schelet de oaie într-o nișă. Inventarul funerar, se compune din piese de metal și ceramică (oale, amfore). Cea mai mare parte a mormintelor, au câte două vase, și aproape jumătate dintre ele sunt lustruite. O situație similară, până la un punct, avem la Blandiana A.¹⁶²

Csaba Szalontai, admite că cel mai important centru al bulgarilor, a fost la Alba Iulia. În acest sens, prima perioadă a necropolei de la Alba Iulia - „ *Stația de Salvare* ” o corelează cu bulgarii, iar a doua perioadă, cu maghiarii.¹⁶³

¹⁵⁸ Aldea - Ciugudean 1981, 147sq.

¹⁵⁹ Aldea - Ciugudean 1981, 147 - 149.

¹⁶⁰ Simina 2002, 47 - 58.

¹⁶¹ Ciugudean - Anghel 1983; 361 - 364; Anghel - Ciugudean 1987, 179 - 196.

¹⁶² Heitel 1994 - 1995, 407sq.

¹⁶³ Szalontai 2000, 271.

Ipotetic, s-a admis o stăpânire bulgară în Transilvania. Principalul argument folosit pentru susținerea acestei ipoteze, avea la bază un pasaj referitor la comerțul cu sare din această zonă.

Posibilitatea ca această sare să provină din salinele Transilvaniei, nu trebuie exclusă. Pentru secolele IX-X, se constată o revigorare a comerțului cu sare. În secolele X-XIII, principalele ocne de sare, erau cele de la Turda, Ocna Dejului, Cojocna, Uioara, Ocna Sibiului, Praid și Ocna Șugatag (Maramureș)¹⁶⁴.

Extensia stăpînirii bulgare în această zonă, s-a putut rezuma la fel de bine, doar la controlul punctelor-cheie a sării, de la vărsarea Mureșului. Dacă luăm în calcul și descoperirile arheologice (Alba Iulia, Blandiana A și Sebeș), ipoteza pare verosimilă. La susținerea acestei supoziții, o contribuție esențială o au și materialele de factură carolingiană, descoperite pe valea Mureșului.

Publicând un studiu de sinteză despre *cultura Dridu*, Ion Nestor o atribuia din punct de vedere etnic populației românești, și o plasa între secolele X - XI¹⁶⁵. Ulterior, Ion Nestor, a lansat și termenul *protodridu*, care desemna un aspect timpuriu al culturii Dridu, datat în secolele VII - IX¹⁶⁶. Unii cercetători, au optat pentru alte denumiri, precum *cultura balcano-dunăreană* sau *carpato - balcano - dunăreană*, susținând geneza și evoluția ei la Dunărea de Jos¹⁶⁷.

În articolul său de sinteză asupra culturii Dridu, Dan Gh. Teodor, încadrează teoriile formulate, în două categorii. Prima categorie cuprinde teoriile care susțin geneza și evoluția locală a acestei culturi, cu componente autohtone și urbane bizantine (nordul Dunării de Jos și parțial în Dobrogea și nord-estul Bulgariei). A doua categorie, include teoriile care acceptă noțiunea de cultură balcano - dunăreană, și o atribuie exclusiv slavilor și protobulgarilor. Geneza și evoluția ei are loc la sudul Dunării, în regiunea în care se întemeiază primul țarat bulgar. Pentru caracterul românesc al culturii Dridu pledează și D. Gh. Teodor, care nu exclude și prezența unor variante ale ei, acceptate de comunitățile slave¹⁶⁸.

M. Rusu reunește cimitirele din secolele IX - X sub termenul *Ciumbrud - Blandiana B*. Noul grup cultural este atribuit unei populații

¹⁶⁴ Kovách 1980, 193sqq.

¹⁶⁵ Teodor 1973, 127.

¹⁶⁶ Teodor 1973, 130.

¹⁶⁷ Teodor 1973, 129.

¹⁶⁸ Teodor 1973, 131.

creștine româno - slave¹⁶⁹. Și cercetătorii maghiari, reunesc grupa culturală Ciumbrud cu Blandiana (*Karna - Stumpach*), susținând atribuirea ei unei populații bulgaro - slave¹⁷⁰. Destul de recent, Alexandru Madgearu a combinat descoperirile de tip Ciumbrud cu cele de tip Blandiana A, sub termenul de *grupul cultural Alba Iulia – Ciumbrud*, plasat între a doua jumătate a secolului al IX-lea și primele decenii ale secolului următor¹⁷¹.

Se admite că, înhumările grupului cultural Ciumbrud, încetează odată cu apariția în acest areal geografic a purtătorilor grupului Blandiana A¹⁷². La stadiul actual al cercetărilor, considerăm că elementele caracteristice acestui grup cultural sunt distincte și se diferențiază net de cele ale grupului cultural Blandiana A. În opinia lui R. R. Heitel, fazele finale ale cimitirelor Blandiana A și Alba Iulia II sunt contemporane cu perioada când se înhumează în cimitirul de la Ciumbrud (sfârșitul secolului al IX - lea și începutul secolului al X - lea) și cu o fază a cimitirului de la Ghirbom.¹⁷³

După M. Comșa, în cadrul *culturii balcano-dunărene*, se pot distinge patru faze evolutive.

Descoperirile de la Blandiana A, le include în faza a II -a, datată în secolele IX - X. Nu admite un raport de contemporaneitate între Blandiana A și Blandiana B, atât din punct de vedere al distanței dintre ele, cât și al diferențelor din inventarele funerare. Necropola Blandiana A, a fost plasată în a doua jumătate a secolului al IX - lea, admițându-se și o similitudine temporală cu prima parte a necropolei de la Sultana. În schimb, necropola Blandiana B, a fost încadrată în prima jumătate a secolului al X - lea, considerând că elemente caracteristice ei, vor contribui la formarea culturii Bjelo Brdo. Răspândirea culturii balcano-dunărene în Transilvania, se produce doar în cursul fazei a II - a, și se restrânge la un spațiu destul de mic, care include regiunea dintre Alba Iulia și Sebeș¹⁷⁴.

După R. R. Heitel, așezarea de tip Dridu - Alba Iulia, căreia îi corespunde necropola II de la Alba Iulia, a fost incendiată cel mai târziu în al doilea deceniu al secolului al X - lea. Un *terminus ante quem* mai

¹⁶⁹ Rusu 1975, 207.

¹⁷⁰ Barta - colab. 1990, 103sq.

¹⁷¹ Madgearu 2001, 192.

¹⁷² Pinter 1998, 143.

¹⁷³ Heitel 1983, 105sq.

¹⁷⁴ Comșa 1963 a, 110 - 119; Comșa 1963 b, 416 - 433. Admite că, la geneza *civilizației balcano - danubiene*, au contribuit și unele elemente caracteristice proto- bulgarilor.

sigur, a fost oferit se pare, și de rămășițele unui mormânt de călăreț, descoperit între resturile unei locuințe incendiate¹⁷⁵. Din acest mormânt, s-a mai recuperat doar o piesă decorativă de centură¹⁷⁶.

2.6 GRUPUL CLUJ.

Pentru a desemna primul val de migratori maghiari pătruns în Transilvania, plasat în prima jumătate a secolului al X-lea, Kurt Horedt, a introdus în literatura de specialitate termenul „Klausenburggruppe”, după necropola eponimă de la Cluj-Str. Zapolya, investigată în anii 1911 și 1941-1942¹⁷⁷.

Caracteristice pentru acest orizont cultural, cu pregnante influențe ale artei stepelor, sunt depunerile de piese de armament și harnașament, complementar cu ofrande de cabaline. Resturi de cabaline s-au identificat doar în cimitirele de la Alba Iulia (faza II), Cluj-Napoca – Str. Pata și Cluj - Str. Zapolya. Ipotetic, în grupul Cluj, am putea încadra pe lângă necropola eponimă și descoperirile de la Alba Iulia (faza II), Blandiana B (?), Cluj-Napoca – Str. Pata, Deva – Micro 15 și Gîmbaș - „Măguricea” (?). R. R. Heitel considera că, în evoluția culturii vechi maghiare se poate distinge influența orientală. Astfel, în faza orientală I și II a culturii societății maghiare, putem distinge: etapa I, care corespunde stabilirii în Lebedia (sec. VIII - ± 830), și etapa II, caracteristică pentru perioada Etelköz - Pannonia (sec. IX - 955)¹⁷⁸.

În opinia lui K. Horedt, intruziunea regalității maghiare în Transilvania, s-a produs din punct de vedere teritorial în cinci etape principale¹⁷⁹. În prima fază, plasată în jurul anului 900, maghiarii ajung până la Someșul Mic. Faza a doua, coincide cu ocuparea văii Mureșului. Pe parcursul fazei a treia, plasate în anul 1100, se atinge valea Târnavei Mari, cu precizarea că aici nu a putut fi identificat orizontul de secol XI, caracteristic pentru valea Mureșului. În faza a patra, pe la anul 1500, se atinge linia Oltului. Ultima fază, datată în jurul anului 1200, coincide cu înaintarea până la linia Carpaților Răsăriteni și Sudici¹⁸⁰.

R. R. Heitel, avansa în anul 1987, trei etape de pătrundere a comunităților maghiare în spațiul intracarpatic¹⁸¹. Prima etapă, este

¹⁷⁵ Heitel 1994 - 1995, 407.

¹⁷⁶ Heitel 1985, 225; Heitel 1986, 240sq, Fig. 4 / 4.

¹⁷⁷ Horedt 1986, 80 - 87.

¹⁷⁸ Heitel 1994 - 95, 390.

¹⁷⁹ Horedt 1954, 507; Heitel 1954, 507.

¹⁸⁰ Heitel 1958, 130; Heitel 1994 - 95, 389sq.

¹⁸¹ Heitel 1987, 77sq.

reprezentată de o serie de descoperiri – Cluj Napoca, Gîmbaș, Lopadea Nouă, Blandiana și Alba Iulia – databile în prima jumătate a secolului al X - lea, care jalonează traseurile parcurse (prin „ Porțile Mezeșului ” și pe Valea Mureșului, în amonte) și obiectivele urmărite (salinele din Transilvania, grâнарul din bazinul Someșurilor). A doua etapă, este marcată de acțiunea militară a regelui arpadian Ștefan I, întreprinsă în Transilvania. Descoperirile acestei etape, jalonează și drumul parcurs de armata lui Ștefan I – Deva, Alba Iulia, Lernei, Morești și zona Ciucului. Acum, apar și primele elemente caracteristice ale culturii Bijelo Brdo în Transilvania. Ambele etape au un caracter violent.

Debutul ultimei etape, se produce în vremea regelui arpadian Ladislau I (1074 - 1095) și se caracterizează prin răspândirea spre est a cimitirelor de tip Bijelo Brdo, în decursul secolului al XII - lea.

Același autor, considera că atribuirea acestor cimitire maghiarilor sau slavo - maghiarilor nu trebuie generalizată, existând și unele autohtone (o parte din cimitirul de la Hunedoara, o parte din cimitirul Blandiana B, două dintre cimitirele de la Alba Iulia).

Același autor, a tratat într-un studiu de sinteză această problematică, legată de pătrunderea comunităților maghiare în spațiul intracarpatic. Pentru argumentarea ipotezelor formulate, a folosit un suport arheologic destul de substanțial. În linii mari, susține punctul de vedere exprimat anterior de către K. Horedt. Prima fază care coincide cu ceea ce desemna drept „ *orientalischen Phase* ”, a fost plasată în prima treime a secolului al X - lea.

A doua fază, debutează cu expediția militară a regelui Ștefan I împotriva lui Gyula, și se încheie în vremea lui Ladislau I (1074 - 1095). Între cele două faze, s-a admis o perioadă de tranziție, datată între a doua și ultima treime a secolului al X - lea. Ultima fază, corespunde intervalului cuprins între anii 1095 -1196¹⁸².

2.7 CULTURA BJELO BRDO.

Aria de răspândire a culturii Bjelo Brdo, cuprinde bazinul Carpatic, respectiv Ungaria actuală, partea septentrională a fostei Jugoslavii, cuprinsă între Drava și Sava, bazinul Dunării, Transilvania, partea apuseană a României și Slovacia de sud-vest¹⁸³. Termenul de cultura Bjelo Brdo, provine de la necropola eponimă din nord - estul Croației, de pe malul drept al Dravei. Cercetările efectuate aici în 1896 - 1897 și

¹⁸². Heitel 1994 - 1995, 389 - 439.

1907, au prilejuit dezvelirea unei necropole, din care lipsesc piesele de armament și harnașament și resturile de cabaline.

În repertoriul lui *J. Hampel*, descoperirile din secolele X - XI din bazinul carpatic, au fost împărțite în două grupe. Primei grupe (a) îi corespunde inventarul tipic maghiar. Doar mormintele de călăreți, cu inventar bogat, au fost atribuite efectiv maghiarilor. Grupa a doua (b), cuprinde restul mormintelor. Necropolele acestei grupe sunt împărțite în două categorii. Într-o primă categorie, au fost incluse cimitirele fără morminte de războinici, care au fost atribuite slavilor, fiind plasate înainte de sosirea maghiarilor. Categoria a doua este reprezentată prin morminte fără cal sacrificat și fără depunerea rituală a pieselor de harnașament, atribuite slavilor subjugați, la care se adaugă morminte de călăreți, aparținând maghiarilor¹⁸⁴.

Pentru Lubor Niederle, mormintele „*obișnuite*” din secolele X - XII, din aria carpatică, au aparținut culturii slave, iar inețele de tâmplă constituie un indicator etnic¹⁸⁵. Considerațiile pro - slave avansate de L. Niederle, au fost combătute între anii 1923 - 1926, de către *Bolko Richthofen*¹⁸⁶. La opiniile lui *L. Niederle*, s-a raliat și discipolul său, *Jan Eisner*, care a denumit cultura Bjelo Brdo, după necropola eponimă din Croația. Cu excepția mormintelor de călăreți maghiari, toate descoperirile din secolele X - XII din bazinul carpatic, le atribuie culturii Bjelo Brdo, datată între anii 950 - 1025¹⁸⁷. După Csanád Bálint, atribuirea culturii Bijelo Brdo populației slave este nefondată. Pe baza cercetărilor pluridisciplinare, consideră că în cultura Bjelo Brdo din secolele X - XI, poate fi identificată maghiarimea de rând, iar contactul slavilor cu această cultură, s-a realizat ca urmare a extinderii statului maghiar¹⁸⁸. Pentru *Z. Váňa*, anul 950, reprezintă o dată *ante quem non*, pentru debutul culturii Bijelo Brdo, plasat însă puțin mai târziu. În evoluția acestei culturi, el distinge trei etape: etapa timpurie (975–1025), etapa de mijloc (1025 - 1075) și etapa târzie (1075 - 1200). Prima etapă, se caracterizează prin caracterul păgân, și cuprinde morminte de călăreți și morminte cu arme sau alte obiecte utilizate. Monedele regilor arpadieni, lipsesc din această etapă. Inventarul funerar, este completat cu podoabe de origine bizantină, imitații autohtone, ornamente originare din aria de civilizație Keszthely și

¹⁸³ Váňa 1954, 98; Spinei 1999, 59.

¹⁸⁴ Hampel 1907, 9 - 13; Szöke 1959, 32.

¹⁸⁵ Szöke 1959, 33.

¹⁸⁶ Richthofen 1923 - 1926, 138 - 156.

¹⁸⁷ Szöke 1959, 33.

¹⁸⁸ Bálint 1976, 248sq.

din civilizația maghiară veche. Etapa de mijloc, prezintă un caracter mult mai creștin, și se distinge prin prezența monedelor arpadiene din prima jumătate a secolului al XI - lea. Se constată dispariția mormintelor de călăreți, a celor cu arme, precum și a pieselor cu caracter keszthelyan târziu. În ultima fază, inventarul funerar este mult mai sărac, comparativ cu celelalte etape¹⁸⁹.

Pentru Z. Văna, fundamentele culturii Bjelo Brdo sunt de găsit la etnicii maghiari și slavi. Începuturile acestei culturi, se produc cel mai probabil după anul 955, ca urmare a transformărilor ce survin în cadrul societății maghiare. Cea mai intensă zonă de manifestare a culturii Bjelo Brdo, pare să fie bazinul carpatic și regiunea Tisei mijlocii¹⁹⁰.

B. Szöke, acceptă în general datarea culturii Bjelo Brdo între a doua jumătate a secolului al X - lea și secolul al XII - lea, precum și unele componente slave.

După J. Giesler, în evoluția culturii Bjelo Brdo se pot distinge două etape: *Bjelo Brdo I* și *Bjelo Brdo II*, în cadrul cărora s-au constatat și faze mai vechi sau mai recente – *faza Bjelo Brdo I / timpurie* și *faza Bjelo Brdo II / târzie*¹⁹¹.

În opinia autorului, în evoluția culturii Bjelo Brdo, trebuie avute în vedere și formele caracteristice vechilor maghiari (arcuiri reflexe, vârfuri de săgeți, zăbale, scărițe de șa , inele de păr 13, butoni 11 a, pandantivi cordiformi dublii 9 a – 9 b), care apar în asociere cu materiale ale culturii Bjelo Brdo. Dintre acestea, în cadrul culturii Bjelo Brdo, mai pot fi surprinse formele 11 a și 13. O serie de forme, de origine veche maghiară, au o durată de existență mai lungă, putând fi regăsite și în cultura Bjelo Brdo – formele 2 – 5, butonii 11 b, clopoței 10 și pandantivii dublii 9 a. Din punct de vedere al repertoriului formelor, J. Giesler, admite o ruptură clară între mediul vechi maghiar și cultura Bjelo Brdo, caracterizat prin dispariția unor modele mai vechi și apariția altora noi – inele de păr cu o extremitate în – S, inele digitale, colane 1, brățări 6, 7 – 8. Brățările 6, ar putea proveni din mediul vechi maghiar¹⁹².

În etapa Bjelo Brdo I, J. Giesler distinge o fază relativ timpurie – *Bjelo Brdo I / timpurie*, în care pătrund forme din mediul vechi maghiar (brățări 2 – 6, pandantivi 9 a, clopoței 10, butoni 11 b), dar și forme noi,

¹⁸⁹ Văna 1954, 102; Szöke 1959, 33.

¹⁹⁰ Szöke 1959, 33.

¹⁹¹ Giesler 1981, 151.

¹⁹² Giesler 1981, 133.

atribuie unui grup de tranziție – *pre Bjelo Brdo* – (inele de păr 14 – 16, 17 a, inele 37 și prototipuri ale colanelor 1).

La finalul fazei Bjelo Brdo I / timpurie, dispar formele specifice orizontului vechi maghiar (2 – 3, 5, 9 a, 10, 11 b și eventual 4 și 6), iar formele 14 – 16, 17 a, 37 (?), 9 b și 24 au fost abandonate. Faza Bjelo Brdo I / timpurie, acoperă parțial a doua jumătate a secolului al X – lea și prima jumătate a secolului al XI – lea¹⁹³. Momentul final al fazei Bjelo Brdo I / timpurie, s-a avansat undeva în prima treime a secolului al XI – lea . Între etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, s-a surprins o secvență cronologică relativă, caracterizată prin apariția unor forme noi de inele (23, 26, 29, 30) și a inelelor de păr, de format mic. Aceste forme noi, apar în asociere cu emisiuni monetare ale regelui Andrei I.¹⁹⁴

În etapa Bjelo Brdo II, s-a acceptat o fază mai târzie, marcată prin inele de păr cu o extremitate în – s, de format mare, prevăzute cu nervuri longitudinale, inele 35 și dispariția unor forme mai vechi de inele (27 – 28, 32 – 34 și 36)¹⁹⁵. Se constată o „ *sărăcire* ” a inventarelor, accentuată mai ales în faza Bjelo Brdo II / târzie, unde formele sunt mai puține – inele de păr, inele digitale și mărgelile. În opinia lui *J. Giesler*, vor trebuie clarificate unele secvențe, respectiv durata tranziției dintre orizontul vechi maghiar și cultura Bjelo Brdo, și momentul final al fazei Bjelo Brdo II / târzie, presupus la sfârșitul secolului al XI – lea¹⁹⁶.

Un indiciu important, pentru datarea mormintelor cu obiecte vechi maghiare, îl reprezintă monedele din prima și a doua jumătate a secolului al X – lea, arabe sau occidentale. Majoritatea dintre ele, au fost perforate și utilizate ca podoabe sau accesorii vestimentare. Ele proveneau din expedițiile militare și din plata tributului¹⁹⁷. Stabilirea palierului cronologic de tranziție, între orizontul vechi maghiar și cultura Bjelo Brdo este greu de precizat în opinia lui *J. Giesler*, datorită lipsei materialului numismatic din a doua jumătate a secolului al X – lea¹⁹⁸. În legătură cu depunerile monetare de secol XI, s-a acreditat ideea că, ele nu au putut fi depuse mult mai târziu decât perioada de batere. Desigur că, acest aspect nu a fost considerat general valabil, și trebuie avute în vedere și unele diferențe regionale¹⁹⁹.

¹⁹³ Giesler 1981, 151.

¹⁹⁴ Giesler 1981, 144sq.

¹⁹⁵ Giesler 1981, 136.

¹⁹⁶ Giesler 1981, 137.

¹⁹⁷ Giesler 1981, 138.

¹⁹⁸ Giesler 1981, 141.

¹⁹⁹ Giesler 1981, 142.

Referitor la momentul cronologic de tranziție, între orizontul vechi maghiar și cultura Bjelo Brdo, s-a acceptat ipoteza că, materialul vechi maghiar ajunge până la mijlocul sau a doua jumătate a secolului al X – lea, într-un segment mai târziu al acestei perioade. Inelele de păr cu o extremitate în – s, cu nervuri longitudinale sunt frecvente mai ales în ultima treime a secolului al XI – lea, una dintre forme (II / 6), ajungând probabil până în secolul al XII – lea.

Analiza formelor din această perioadă, l-a determinat pe J. Giesler să considere începutul fazei Bjelo Brdo II / târzie în ultima treime a secolului al XI – lea²⁰⁰. Inventarele funerare vechi maghiare, ce apar la mijlocul secolului al X – lea, ajung și în a doua jumătate a acestui secol, când se produce tranziția între orizontul vechi maghiar și cultura Bjelo Brdo. Etapa Bjelo Brdo II, începe pe la mijlocul secolului al XI – lea, și se caracterizează prin apariția unor forme noi de inele și mărgel, dar și prin modificarea inelelor de păr cu o extremitate în – s (apar inele de format mic, confecționate din fir de argint masiv, iar s – ul este prevăzut cu nervuri longitudinale).

În ultima treime a secolului al XI – lea, se evidențiază o fază Bjelo Brdo II / târzie, în care, inelele de păr cu o extremitate în – s, se remarcă prin formatul mic și masivitate, dar apar și alte forme – inel 35.

Pentru finalul etapei Bjelo Brdo II, se optează între sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XII-lea²⁰¹.

²⁰⁰ Giesler 1981, 147.

²⁰¹ Giesler 1981, 151sq.

III

PIESE DE PODOABĂ ȘI VESTIMENTAȚIE

III

PIESE DE PODOABĂ ȘI VESTIMENTAȚIE

Din punct de vedere funcțional, podoabele pentru corp, se pot structura, în următoarele categorii principale:

3. 1. podoabe pentru păr și urechi (inele de buclă, inele de păr cu o extremitate în – s, cercei cu spirală conică, cercei în formă de „ciorchine de strugure” ;
3. 2. podoabe pentru brațe și degete (brățări simple, torsadate, cu protome, inele simple, torsadate, cu chaton sau cu placă sigilară);
3. 3. podoabe purtate la gât (colane simple sau împletite, șiraguri de mărgel, prevăzute uneori cu un pandantiv central, pandantivi, amulete și encolpioane)
3. 4. accesorii vestimentare.

3. 1. Podoabe pentru păr și urechi

Un loc aparte în categoria podoabelor de cap, îl ocupă indiscutabil cerceii, a căror varietate tipologică este semnificativă. Remarcabili prin finețea execuției, precum și a tehnologiei folosite sunt cerceii în formă de „ ciorchine de strugure ” / traubenförmig / grappe de raisain (formele 17 a – 17 b Giesler), care apar apar în medii etnice diferite²⁰². Ulterior, apare și varianta turnată în bronz a acestui tip de podoabă, care se caracterizează mai ales prin dimensiuni mai mici.

Piese de acest gen, de proveniență bizantină, s-au identificat în cimitirele de la Alba Iulia - „Stația de Salvare”²⁰³, Blandiana – „În Vii”²⁰⁴ și Cluj Napoca – Str. Zápolya²⁰⁵.

Pentru cercelul în formă de „ ciorchine de strugure ” , descoperit la Cluj Napoca – Str. Zápolya , care avea pe globul central un ornament rombic, avem exemplare similare în M. 69 de la Szob – Kiserdő ²⁰⁶ și la Vukovar – Lijevo bara ²⁰⁷. Realizați din argint aurit, cu montura

²⁰² Theodorescu 1970, 79.

²⁰³ Ciugudean 1996, 10, 14, fig. 61. Inv. 8700 - 8701; Ciugudean - Dragotă 2002, 41, Fig. 73 - 74.

²⁰⁴ Horedt 1966, 276, Fig. 18 / 1, 3; Heitel 1983, 106sq, nota 40; Horedt 1986, 77, Fig. 35 / 1.

²⁰⁵ Kovács 1942, 98, Pl. 5 / 10, 12, Fig. 5 / 8 – 8 a; László 1942, 581; Theodorescu 1970, 79, Fig. 33; Heitel 1994 - 95, 414, Fig. 8 / m, o.

²⁰⁶ Bakay 1978, 38, Pl. XXII / 17, Fig. 21 / 8.

²⁰⁷ Vinski 1970, 60, Pl. V/2.

filigranată și granulată, apar începând cu secolul al X - lea în Transilvania și apoi în Moldova și Rusia Kieviană²⁰⁸.

Cercelul de tip volhinic (forma 17 b Giesler), apare în M. 6 de la Sveti Juraj u Trnju, în asociere cu mărgelile (forma 41 a) și inelul digital (forma 35 Giesler), fiind datat în faza II a culturii Bjelo Brdo²⁰⁹. J. Giesler, atribuie cercelul de acest tip unui grup de tranziție pre Bjelo Brdo, el fiind frecvent pe tot parcursul fazei Bjelo Brdo I / timpurie. La finalul acestei faze, a fost abandonată forma 17 a, iar la limita de demarcație între etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, dispăre și forma 17 b²¹⁰.

Un cercel turnat păstrat în stare fragmentară s-a identificat în M. 8 de la Blandiana A. Pe tortița păstrată apar o serie de nodozități iar la partea inferioară are un pandantiv de aspect granular²¹¹.

Din colecțiile mai vechi ale Muzeului Național al Unirii se cunoaște un cercel din bronz, turnat în formă de ciorchine. Tortița realizată din sârmă circulară (g = 1 mm) este lipită de 2 brațe ornamentate cu un motiv ripsat care încadrează un pandantiv central (h = 5. 2 cm)²¹². Cele mai bune analogii pentru această piesă le găsim în spațiul sud – est european.

Destul de frecvenți sunt și cerceii cu spirală conică la partea inferioară (forma 19 Giesler), care apar și în mediul avar târziu. Exemplare de acest tip, datate în secolele IX – X, s-au descoperit în S. XV / M. 2 și S. XXIII / M. 1 din cimitirul de la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ”²¹³. În spațiul croat, cercelul de acest tip apare în cimitirul de la Bijelo Brdo – Str. Veneția²¹⁴ sau în M. 252 de la Vukovar - Lijevo bara unde a fost datat în secolul al IX - lea²¹⁵. Piese similare s-au găsit în M. 193 și M. 296 de la Ptuj – Grad, plasate în fazele Ptuj I și Ptuj II, sincronice cu primul orizont și faza I a culturii Bijelo Brdo²¹⁶.

²⁰⁸ Heitel 1983, 106sq.

²⁰⁹ Tomičić 1998 – 1999, 47, T. 1. 2., T. 5. 1.

²¹⁰ Giesler 1981, 136.

²¹¹ Anghel – Ciugudean 1987, 188, Fig. 4 / 3.

²¹² Horedt 1958, 63, Fig. 17 / 17; Ciugudean-colab. 2003, 63sq, Fig. 237. MNUAI, inv. 5408.

²¹³ Ciugudean 1996, 9sq, 14, Fig. 51, 67; Ciugudean – colab. 2003, 6.

²¹⁴ Brunšmid 1903 – 4, 39, Fig. 6/ 22 – 24.

²¹⁵ Vinski 1959, 104, Pl. XXXIX / 34.

²¹⁶ Tomičić 1993, 546, T. 11, T. 18, T. 19.

De la Alba Iulia – Str. Vânătorilor, M. 233 / 1980, se cunoaște un cercei cu pandantiv în formă de ciorchine, turnat din bronz, plasat în secolul al XI –lea ²¹⁷.

Cerceii lunulari din grupul Ciumbrud sunt ornamentați prin batere, iar la partea inferioară sunt prevăzuți cu pandantivi de diverse forme (lănișoare cu pandantiv, pendilii). Caracteristice pentru acest grup sunt piesele descoperite la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ” ²¹⁸, Ciumbrud - „ Podireu ” ²¹⁹ și Orăștie - Dealul Pemilor X8 ²²⁰. Cerceii lunulari de la Ciumbrud - „ Podireu ”, au placa semilunară realizată din tablă de argint în formă de – U, de care sunt suspendate 5 lănișoare ²²¹.

O variantă mai simplificată, surprinsă în M. „ A ”, are partea inferioară realizată din tablă de argint în formă de lunulă, plată și decorată, dar fără vreun pandantiv ²²².

Cerceii lunulari de la Orăștie – Dealul Pemilor X8 au tortița realizată din sârmă de argint, prevăzută cu mici îngroșări sferice (noduli). Partea inferioară este de formă lunulară, și a fost confecționată din trei straturi de tablă. Fețele exterioare au fost decorate prin batere, iar placa centrală este prevăzută cu două urechiușe, de care atârnă două pendilii în formă de lacrimă (h = 50 - 65 mm, l = 24 mm) ²²³.

Foarte asemănători sunt și perechea de cercei în formă de lunulă descoperiți la Alba Iulia – Stația de Salvare într-un mormânt cu casetă din cărămidă din prima fază a necropolei. Au tortița realizată din fir de sârmă și prezintă două îngroșări sferice (noduli). Partea inferioară este de formă lunulară și a fost realizată din două straturi de tablă. Pe marginea părții inferioare sunt opt orificii de care atârnă opt lănișoare, ce se termină cu pandantivi rombici din tablă (L = 4. 3 cm, l = 2. 9 cm, g = 4 mm) ²²⁴.

Una dintre formele identificate la Ciumbrud are tortița (h = 34 mm , d = 23 mm, MNIT, 21538) realizată dintr-un fir de sârmă (g = 1 mm).

²¹⁷ Blăjan 2004, 51, Fig. 136, MNUAI. 7454.

²¹⁸ Ciugudean 1996, 8.

²¹⁹ Theodorescu 1970, 79; Heitel 1994 – 1995, 408, Fig. 8 / d.

²²⁰ Pinter – Boroffka 2001, 322, 329sq, Fig. 5 / 2 – 3, 6 – 8.

²²¹ Dankanits - Ferenczi 1959, 608sq, fig. 4 / 5, 10, 13; Popescu 1970, 22, fig. 17; Heitel 1983, 106; Heitel 1994 – 1995, 408, Fig. 8 / d; Pinter - Boroffka 2001, 329.

²²² Dankanits - Ferenczi 1959, 610sq, fig. 4 / 13.

²²³ Pinter-Boroffka 1999, 313sq; Luca-Pinter 2001, 100, 106, Pl. 65/2-3, 6 - 8; Pinter-Boroffka 2001, 322, 329sq, Fig. 5/2-3, 6 – 8.

²²⁴ Ciugudean 1996, 8.

De tortiță este agățat un pandantiv globular ($d = 11$ mm), gol în interior, confecționat din două bucăți lipite²²⁵.

O altă formă de cercel are jumătate din tortița de prindere realizată din fir de sârmă, pe care se află 2 noduli sferici ($h = 45$ mm, MNIT, 21535). Cealaltă jumătate este rombică în secțiune, și decorată cu nervuri, cu aspect perlat. De tortiță a fost prins un pandantiv bitronconic ($h = 25$ mm), decorat în patru registre cu cercuri în relief, cu aspect perlat²²⁶.

Un alt tip de cercel are jumătate din tortița de prindere realizată din fir de sârmă, și prezintă 2 noduli bitronconici ($h = 48$ mm, $d = 8$ mm). Cealaltă jumătate este rombică în secțiune. De tortiță a fost prins un pandantiv de formă ovoidală ($h = 20$ mm)²²⁷. Din M. 8 de la Orăștie – Dealul Pemilor X8, provin 2 inele de tâmplă din sârmă de bronz cu noduli sferici și pandantiv conic din tablă de bronz striată și încheiat cu calotă semisferică netedă²²⁸. Se aseamănă cu exemplarul de la Ciumbrud, la care jumătate din tortița de prindere a fost realizată din fir de sârmă, și prezintă 2 noduli sferici. Cealaltă jumătate este rombică în secțiune, și decorată cu nervuri, cu aspect perlat. De tortiță a fost prins un pandantiv conic (MNIT, 21535, $h = 44$ mm, $h = 19$ mm), decorat cu striții, încheiat cu o calotă semisferică netedă²²⁹.

În inventarul arheologic de la Orăștie – Dealul Pemilor X8 se remarcă inele de tâmplă simple din sârmă de bronz sau cu capătul canelat. Foarte bune analogii pentru aceste materiale avem în aria de influență a grupului cultural Kötzlach²³⁰. S-a identificat o variantă de inele de tâmplă cu îngroșări sferice (noduli) sau cilindrice și buton terminal²³¹. La acestea se adaugă un inel de tâmplă cu îngroșare alungită în formă de lacrimă²³².

Un loc aparte în categoria podoabelor de cap, îl constituie inelele de buclă, realizate dintr-un fir de sârmă de argint sau bronz, circular în secțiune. Capetele erau apropiate, distanțate sau petrecute. Datorită modului simplu de confecționare, acest gen de podoabă a fost foarte răspândit în secolele X - XI, în medii culturale diferite.

²²⁵ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/5; Horedt 1986, 78, Fig. 36/5.

²²⁶ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/2.

²²⁷ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/1; Horedt 1986, 78, Fig. 36/8.

²²⁸ Pinter – Boroffka 2001, 328, Fig. 4 / 5-6.

²²⁹ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 4/7.

²³⁰ Pinter – Boroffka 2001, 327, Fig. 5 / 4, 6 / 6, 7 / 4..

²³¹ Pinter – Boroffka 2001, 327, Fig. 3 / 2 – 5, 5 / 4 – 5, 6 / 3 – 7.

²³² Pinter – Boroffka 2001, 329, Fig. 6 / 2.

Accesorii de această factură, s-au identificat la Alba Iulia - „Stația de Salvare”²³³, Alba Iulia - Str. Brîndușei²³⁴, Blandiana - „În vii”²³⁵, Cluj Napoca – Str. Zápolya²³⁶, Deva - „Micro 15”²³⁷, Gâmbaș - „Măguricea”²³⁸, Hunedoara²³⁹, Moldovenești²⁴⁰, Orăștie - Dealul Pemilor X₂²⁴¹ și Pîclișa – „La Izvoare”²⁴².

Pentru secolul al X – lea avem forme mai masive cu extremitățile mai subțiate. În secolul următor sunt mai frecvente formele mai mici, confecționate dintr-un fir mai subțire din argint. Formele mai mari apar într-un număr mult mai mic.

Inelele de păr cu o extremitate îndoită ornamental în formă de – S, au avut o circulație destul de mare ca spațiu și timp în evul mediu. Literatura de specialitate, a uzitat destul de intens termenii de cerc, cercel, inel de păr sau inel de tâmplă cu o extremitate în – s. După R. R. Heitel, inelele de păr cu o extremitate în – s, apar în arealul intracarpatic, în secolul al X - lea, deci anterior pătrunderii culturii Bjelo Brdo, iar cei prevăzuți cu nervuri longitudinale, din secolul al XII - lea²⁴³.

Același autor, considera că diametrul lor era cuprins între 12 - 35 mm, în toată perioada de timp în care au fost utilizați. Dacă la sfârșitul secolului al X - lea și începutul celui următor, acest gen de podoabă aveau o deschidere diametrică mai redusă, aproximativ de 2 cm, ulterior se ajunge la dimensiuni mai mari, iar firul de sârmă, circular în secțiune, era mai gros. În perioada în care au fost utilizate aceste podoabe, din punct de vedere al realizării, nu se observă modificări substanțiale.

Singura excepție, privește capătul îndoit în formă de – s, care deține complementar un decor de șențuiri sau de nervuri longitudinale, realizate

²³³ Ciugudean 1996, 9, 14, fig. 63sq; Ciugudean - Dragotă 2002, 44, Fig. 88 – 89; Blăjan 2004, 50sq, Fig. 134-135, 138-141.

²³⁴ Drâmbărean - colab. 1998 a, 3sq; Drâmbărean - colab. 1998 b, 187sq, Pl. VI / a, b, c, d, e, g, i, k, l, m, r, ș, t, ț, u, v; Ciugudean - Dragotă 2002, 50sq, Fig. 115, 118.

²³⁵ Horedt 1966, 279, 282, Fig. 18 / 10, 17; 23 / 2 a.

²³⁶ Kovács 1942, 96sq, Fig. 4 / 10; 5 / 2 – 3.

²³⁷ Horedt 1986, 84, Fig. 39; Pinter 1992 - 1994, 239sq, Pl. 4; Pinter 1994, 9, Pl. 4; Ciugudean - Dragotă 2002, 52, Fig. 122.

²³⁸ Ciugudean-Dragotă 2002, 51, Fig. 119.

²³⁹ Roska 1913, 172, 177sq, Fig. 3 / 3, 8 – 9, 14.

²⁴⁰ Roska 1914, 131, Fig. 5 / 3; Ciugudean - Dragotă 2002, 57, Fig. 143.

²⁴¹ Pinter - Luca 1995, 21, Pl. V / 1 - 2, XII / 3, XIII / 8 - 9.

²⁴² Cu ocazia săpăturilor de salvare din anul 2004, s-au descoperit două tipuri de inele de buclă : de format mic, realizate din sârmă subțire și de format mai mare, din bronz.

²⁴³ Heitel 1986, 242sq.

prin presare²⁴⁴. În general, în morminte apar 1 - 2 piese, dar există și cazuri în care s-au găsit în număr de 3 - 5. Realizate din argint și bronz, se surprind uneori în conexiune cu material numismatic.

Obiecte de această factură, avem în cimitirele de la Alba Iulia - „Stația de Salvare”²⁴⁵, Alba Iulia – Str. Brîndușei²⁴⁶, Alba Iulia – Str. Vânătorilor²⁴⁷, Hunedoara - „Kincses”²⁴⁸, Moldovenești²⁴⁹, Pîclișa - „La Izvoare”²⁵⁰ și Simeria Veche²⁵¹. Pe lângă formele noi care apar în cultura Bjelo Brdo (formele 1, 6 – 8), J. Giesler menționează și inelele de păr cu o extremitate în – s, de format mare²⁵². Existența acestei forme, nu se oprește doar la faza Bjelo Brdo I / timpurie.

La limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, se constată o modificare a formei, în sensul că, au un format mai mic și sunt lucrate din argint, iar pe bucla în – s, apar nervuri longitudinale. O altă schimbare, se produce în faza Bjelo Brdo II / târzie, când inelele de păr cu o extremitate în – s (forma II / 5 – 6) sunt foarte masive iar canelarea s –ului devine foarte frecventă²⁵³. Inelele de păr cu o extremitate în – s, cu bucla canelată, au fost destul de răspândite în ultimul sfert al secolului al XI – lea, deși apariția lor, ar trebui căutată, după unele opinii, la mijlocul acestui secol.

După B. Szöke, inelele de păr cu o extremitate în – s, au apărut în perioada arpadiană timpurie, fiind utilizate în bazinul carpatic în deceniile șase și șapte ale secolului al X – lea, de unde s-au răspândit și la populațiile slave. Nu sunt considerate drept indicator etnic. Dacă la

²⁴⁴ Popescu 1970, 17sq, cat.3.

²⁴⁵ Ciugudean 1996, 9sq; Heitel 1986, 245, nota 47.

²⁴⁶ Dragotă-colab. 2005 a; Dragotă-colab. 2005 b; Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006.

²⁴⁷ Blăjan 2004, 51, Fig. 137. M. 228 / 1980, MNUAI. 7517, G = 0. 6 mm, H = 15. 6 mm, D = 13. 3 mm.

²⁴⁸ Roska 1913, 171sq, 174sq, 179, Fig. 3 / 10.

²⁴⁹ Roska 1914, 121sq, Fig. 1, 3 / 9 - 10, 14 – 14 a, 15 – 15 a, 21, 5 / 8, 6 / 5 - 6, 8 - 9, 11 - 14, 7 / 1 - 2, 7, 8 / 1 - 3; Crișan - colab. 1992, 284.

²⁵⁰ Moga - Ciugudean 1995, 147; Ciugudean - Dragotă 2001 a, 176; Ciugudean - Dragotă 2001 b, 269 - 272, Pl. 3 / 2 - 10; Ciugudean - Dragotă 2002, 59sq, Fig. 155 - 160. Piese aflate în colecțiile MNU Alba Iulia, între nr. de inv. 6340 - 6347. Au fost lucrate exclusiv din fir de argint, circular în secțiune, având grosimea de 3 mm și deschiderea diametrică cuprinsă între 1. 5 cm - 1. 7 cm;

²⁵¹ Muntean 1998.

²⁵² Giesler 1981, 133, 136.

²⁵³ Giesler 1981, 136, 145.

început, acestea erau de format mic, în secolul al XI – lea, aveau s – ul prevăzut cu nervuri longitudinale²⁵⁴.

O formă mult mai rară în Transilvania este cercelul simplu sau cu un capăt în – s, decorat cu ajutorul unei sârmulițe foarte subțiri (forma 18 Giesler). Singurele piese se cunosc din necropola de la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ” și aparțin fazei a II – a²⁵⁵.

3. 2. Podoabe pentru brațe și degete

Cea mai mare varietate din punct de vedere tipologic, se poate constata în cazul podoabelor pentru brațe și degete. Tipice pentru această categorie sunt inelele digitale, unele forme având corespondente în spațiul sud - est și central european.

La realizarea celor mai simple inele digitale, s-a utilizat un fir de sârmă, în secțiune circular, romboidal sau triunghiular. Pe lângă piesele cu dimensiune fixă, se disting și unele care aveau capetele deschise și subțiate. Inele care posedă aceste caracteristici, găsim la Alba Iulia - Str. Brîndușei²⁵⁶, Deva²⁵⁷ și Hunedoara - „ Dealul cu comori ”²⁵⁸. Datorită modului simplu de realizare, au fost destul de frecvente între secolele X - XI.

Destul de răspândite, au fost și inelele din bandă de tablă, cu sau fără decor. Piese din bandă de tablă de bronz, au apărut în mormintele de femei și de bărbați la Alba Iulia²⁵⁹ și Cluj Napoca – Str. Zápolya²⁶⁰ și la Timișoara - „ Cioreni ”²⁶¹. Se remarcă un inel digital din bandă de tablă, descoperit fortuit în perimetrul necropolei de la Cluj Napoca – Str. Zápolya, ce a fost ornamentat cu linii oblice²⁶².

În faza Bjelo Brdo II / târzie, se mai întâlnesc inele din bandă de tablă, care se diferențiază mai ales prin decorul în zig - zag (Forma 35 Giesler)²⁶³. Observația lui J. Giesler este susținută de M. 45 de la Svinjarevac , unde forma 35 apare în conexiune cu un inel de păr cu un

²⁵⁴ Szöke 1959, 41sq.

²⁵⁵ Ciugudean 1996, 9, Fig. 53.

²⁵⁶ Drâmbărean 1998b, 189, Pl. IV / e , p; Ciugudean - Dragotă 2002, 50, Fig. 116.

²⁵⁷ Popescu 1970, 26.

²⁵⁸ Roska 1913, 172; Ciugudean - Dragotă 2002, 56, Fig. 139.

²⁵⁹ Horedt 1958, Fig. 17 / 1.

²⁶⁰ Kovács 1942, 103, Pl. V / 13 – 15.

²⁶¹ Rădulescu – Gáll 2001, 164, Fig. 8 / 7 – 8.

²⁶² Kovács 1942, 104, Pl. VI / 4 – 4 a.

²⁶³ Giesler 1981, 136.

capăt în – S și un denar din argint emis de regele Ladislau I (1077 – 1095)²⁶⁴.

Foarte frecvente în spațiul sud - est și central european, și adoptate în medii etnice diferite, au fost inelele torsadate, lucrate din bronz sau argint (formele 29 și 30 Giesler). În general, au rezultat din împletirea a 2 - 3 fire de sârmă care se subțiază destul de mult spre extremități, datorită aplatizării. Aceste inele digitale sunt destul de frecvente, în inventarele așezărilor și necropolelor din secolele XI - XII²⁶⁵. În vechile colecții ale Muzeului Național al Unirii Alba Iulia (inv. 5431 - 5446), se păstrează inele digitale de acest tip, lucrate din 2 - 3 fire de argint sau bronz, având extremitățile apropiate. Deschiderea diametrică a pieselor este cuprinsă între 2. 2 cm - 2. 8 cm, iar grosimea variază între 3 mm - 4 mm.

Descoperiri similare se întâlnesc la Alba Iulia²⁶⁶, Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”²⁶⁷, Alba Iulia – Str. Brîndușei²⁶⁸, Hunedoara - „ Kincses ”²⁶⁹ Moldovenești²⁷⁰, Pîclișa - „ La Izvoare ”²⁷¹, Streisîngeorgiu²⁷² și Vârșand - „ Movila dintre vii ”²⁷³. Un inel descoperit la Alba Iulia - Catedrala Romano – Catolică²⁷⁴, în M. 209, fost confecționat dintr-un fir de argint, îndoit în 3, bucățile rezultate fiind răsucite în aceeași direcție. Extremitățile au fost aplatizate prin batere. Autorul cercetărilor, constata că acest gen de podoabă era depistat în toate cazurile, la falangele de la mâna dreaptă. După J. Giesler, formele 29 și 30, apar la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II²⁷⁵.

Un alt tip de inele cu montură, realizate însă printr-un procedeu mai puțin complex sunt inelele cu chaton. Confecționate din bronz sau argint, au montura uneori aplatizată sau reliefată, de formă ușor conică. Cele mai sugestive exemplare, încadrate în secolul al X - lea, provin din spațiul

²⁶⁴ Brunšmid 1903 – 1904, Fig. 39 / 45.

²⁶⁵ Popescu 1970, 26, cat. 90 - 91.

²⁶⁶ Heitel 1972, 143, Fig. 2.

²⁶⁷ Ciugudean 1996, 14, Fig. 66; Ciugudean - Dragotă 2002, 44, Fig. 86 - 87.

²⁶⁸ Cercetări 2004, Teren: Bodea Ioan.

²⁶⁹ Kővári 1911, 312sq, Fig. 4; Horedt 1956, 111sq, Fig. 6.

²⁷⁰ Roska 1914, 130, 143, Fig. 3 / 11, 8 / 7; Ciugudean - Dragotă 2002, 57, Fig. 142.

²⁷¹ Ciugudean - Dragotă 2001 a, 176; Ciugudean - Dragotă 2001 b, 272, Pl. 3 / 12, 4 / 5; Ciugudean - Dragotă 2002, 58, Fig. 152, 154.

²⁷² Popa 1988, 62sq, Fig. 13 / 1 - 2.

²⁷³ Popescu 1956, 94, Fig. 87 / 5.

²⁷⁴ Heitel 1986, 243, fig. 2 / 5, 4 / 7.

²⁷⁵ Giesler 1981, 136, 145.

intracarpatic, din necropolele Alba Iulia – „ Stația de Salvare ”²⁷⁶, Alba Iulia - Str. Brîndușei²⁷⁷ și Blandiana B²⁷⁸.

Inelele plate (forma 36 Giesler), prevăzute uneori cu îngroșare sigilară sunt destul de tipice pentru orizontul Bjelo Brdo. În cele mai multe cazuri, au un decor cu cerceulețe punctate în interior. Piese lucrate în această manieră, ne sunt cunoscute din descoperirile de la Orăștie - Dealul Pemilor X₂²⁷⁹, Timișoara - „ Cioreni ”²⁸⁰ și Vârșand - „ Movila dintre vii ”²⁸¹.

O altă variantă de inel cu partea centrală lățită, și ornamentată cu motive florale incizate sau stea în cinci colțuri, s-a surprins la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ”²⁸². La Simeria Veche – „ În vie ”, pe degetul de la mâna stângă a unui schelet, s-a descoperit un inel din bronz cu placă sigilară, care avea incizate două figuri umane²⁸³. În categoria inelelor digitale, se remarcă un exemplar din bronz, decorat cu sârmulițe răsucite în spirală, descoperit în S. XVI / M. 6 la Alba Iulia – „ Stația de salvare ”²⁸⁴.

Piese pentru brațe, au fost foarte diversificate din punct de vedere tipologic. Materialul cel mai utilizat la confecționarea brățărilor, a fost metalul (aur, argint, bronz, fier), și într-o proporție mai redusă sticla. Pe lângă formele simple, realizate dintr-o bară îndoită, circulară, romboidală sau hexagonală în secțiune, se disting și altele mult mai complexe, confecționate prin turnare. Prezența lor s-a constatat atât în mormintele de femei, cât și în cele de bărbați. Din punct de vedere funcțional, au fost încadrate în categoria pieselor de podoabă, sau a accesoriilor vestimentare.

Majoritatea brățărilor simple (forma 4 Giesler), circulare sau lenticulare în secțiune, au extremitățile boante sau ascuțite. Deschiderea lor diametrică este cuprinsă între 4 cm - 7. 8 cm. Sunt răspândite în secolele X - XI. Numărul lor într-un mormânt, oscilează între 2-3

²⁷⁶ Heitel 1983, 106; Heitel 1994 - 95, 418; Ciugudean - Dragotă 2002, 43, Fig. 82; Ciugudean – colab. 2003, 39.

²⁷⁷ Drâmbărean - colab. 1998 a, 4; Drâmbărean - colab. 1998 b, 188, pl. IV / j.

²⁷⁸ Horedt 1966, 283, Fig. 23 / 12; Heitel 1983, 106; Heitel 1994 - 95, 409, 418, Fig. 8 / s.

²⁷⁹ Pinter - Luca 1995, 21sq, 27, Fig. XII / 4.

²⁸⁰ Rădulescu – Gáll 2001, 171, Fig. 11 / 13.

²⁸¹ Popescu 1956, 91, fig. 8 / 1.

²⁸² Ciugudean 1996, 9, 14, Fig. 54.

²⁸³ Basa 1970, 231, Fig. 8 / 3. În același mormânt, au mai apărut câteva piroane din fier.

²⁸⁴ Ciugudean 1996, 9, 14, Fig. 53.

exemplare. Din punct de vedere al funcționalității, se optează pentru încadrarea lor în categoria accesoriilor vestimentare sau a podoabelor.

Piese realizate în această manieră, apar în cimitirele de la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”²⁸⁵, Alba Iulia – Canton C. F. R.²⁸⁶, Alba Iulia – Str. Vânătorilor²⁸⁷, Alba Iulia - Str. Brîndușei²⁸⁸, Blandiana – „ În Vii ”²⁸⁹, Deva - Micro 15²⁹⁰, Gîmbaș – „ Măguricea ”²⁹¹, Hunedoara – „ Dealul cu comori ”²⁹², Lopadea Nouă²⁹³, Orăștie - Dealul Pemilor X2²⁹⁴, Timișoara – Cioreni²⁹⁵, Vârșand - „ Movila dintre vii ”²⁹⁶ și Zalău – Ortelec²⁹⁷. Sunt situații în care brățara simplă, apare asociată cu varianta împletită cum este cazul M. 1 de la Blandiana – „ În Vii ”²⁹⁸. Unele brățări simple au extremitățile decorate cu incizii subțiri. Această observație este susținută de exemplarele de la Blandiana – „ În Vii ”²⁹⁹ și Vârșand - „ Movila dintre vii ”³⁰⁰.

Pentru vestul și nord - vestul României, avem documentate piese din argint și bronz la Biharia – Dealul Șumuleu³⁰¹, Oradea – Salca³⁰², Oradea – Cazarma Husarilor³⁰³ și Șiclău³⁰⁴. Un caz singular îl constituie

²⁸⁵ Ciugudean 1996, 9sq, Fig. 39, 45, 70; Ciugudean - Dragotă 2002, 43, Fig. 83 – 84; Blăjan 2004, Fig. 150- 152, 155, M. 524/ 1981, M. 583 / 1981, M. 524 / 1981, M. 511 / 1981, MNUAI. 7383, MNUAI. 7592, MNUAI. 7593, MNUAI. 7549.

²⁸⁶ Dragotă - colab. 2003, 208, Pl. I / 1, II / 1. MNU Alba Iulia. Inv. 7663. D = 5. 3 cm, gr. = 4 - 5 mm.

²⁸⁷ Blăjan 2004, 54, Fig. 153, MNUAI. 7568, M. 23 / 1979.

²⁸⁸ Dragotă - Brânda 2000, 10sq; Dragotă - Brânda 2001, 298, Pl. V / 2; Ciugudean - Dragotă 2002, 49sq, Fig. 112, 117; Dragotă - colab. 2002 d. 40sq, Pl. IV / 13.

²⁸⁹ Horedt 1986, 78, Fig. 35 / 3; Ciugudean - Dragotă 2002, 54, Fig. 131.

²⁹⁰ Horedt 1986, 84sq, Fig. 39; Pinter 1992 - 1994, 239sq, Pl. 4; Pinter 1994, 9, Pl. 4; Ciugudean - Dragotă 2002, 51, Fig. 121.

²⁹¹ Hampel 1905, 532, Pl. 371 / 4.

²⁹² Roska 1913, 178. Piesa este lenticulară în secțiune, și are d = 5. 7 cm. A fost identificată pe brațul stâng al defunctului din M. XLIV.

²⁹³ Horedt 1986, 86, Fig. 40 / 3.

²⁹⁴ Pinter - Luca 1995, 19sq, Pl. IX / 1 - 2, XII / 1.

²⁹⁵ Rădulescu - Gáll 2001, 156, 164, 183, Fig. 7 / 10, 8 / 3 - 4, 10 / 1.

²⁹⁶ Popescu 1956, 90sq, 110sq, Fig. 81 / 3; Oța 1998 - 2000, 498sq, Fig. 1 - 11. Acest tip, apare în M. 3, M. 6, M. 11 și M. 34.

²⁹⁷ Iambor 1983, 513.

²⁹⁸ Horedt 1966, 276, Fig. 18 / 2, 4, 7.

²⁹⁹ Horedt 1986, Fig. 35 / 3; Ciugudean - Dragotă 2002, 54, Fig. 131.

³⁰⁰ Oța 1998 - 2000, 500, Fig. 9.

³⁰¹ Cosma 2002, 138, Pl. 54 / 12 - 13, 58 / 4, 59 / 22 - 23.

³⁰² Cosma 2002, 138, Pl. 176 / 6.

³⁰³ Cosma 2002, 138, Pl. 179 / 3, 5.

³⁰⁴ Popescu 1970, 54; Cosma 2002, 138, Pl. 244 / 28.

brățara descoperită la Gîmbaș – „ Măguricea “. A fost confecționată dintr-un fir de sârmă de bronz, circular în secțiune și prezintă urme de aurire. Se diferențiază de tipul 1 a – b prin faptul că are extremitățile în formă de bulbi / butoni ³⁰⁵. Probabil că acest fapt se datorează influențelor receptate din mediul culturii Kötzlach unde se găsesc inele de păr cu terminațiile în formă de bulbi.

După B. Szöke, brățările deschise rotunde în secțiune și îngustate la capete, se pot plasa în perioada cuceririi spațiului ungar (începutul secolului al X - lea – ultimele trei decenii ale secolului al X - lea)³⁰⁶. Pentru J. Giesler, această formă de brățară apare în orizontul vechi maghiar, și se transmite și în faza Bjelo Brdo I / timpurie³⁰⁷.

La cumpăna dintre milenii apare un alt tip de brățară, tot cu extremitățile deschise și ascuțite, însă cu secțiunea rombică. În unele situații sunt asociate cu brățările circulare, lenticulare sau cu cele torsadate. Exemplarele de această factură ne sunt cunoscute pe teritoriul românesc de la Vârșand – „ Movila dintre vii ”³⁰⁸. În Transilvania nu s-a descoperit această variantă care face trecerea spre formele mai masive.

În secolul al XI – lea, devine frecvent tipul rombic sau hexagonal în secțiune, cu capetele boante (forma 7 Giesler). Comparativ cu tipul 2 a, această variantă este mai masivă. Exemplare care prezintă aceste caracteristici, au fost descoperite la: Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”³⁰⁹, Alba Iulia – Str. Vânătorilor³¹⁰, Arad – Földvár³¹¹, Foieni (jud. Satu – Mare)³¹², Hunedoara - „ Dealul cu comori ”³¹³, Moldovenești³¹⁴, și Timișoara – Cioreni³¹⁵.

În unele cazuri sunt ornamentate pe toate fețele cu cerculețe cu punct inclus, sau pe două fețe cu incizii transversale. După J. Giesler, formele 7 și 8 apar în faza Bjelo Brdo I / timpurie, fiind asociate cel puțin cu monede emise de Andrei I. Dispariția acestor forme, s-a produs

³⁰⁵ Hampel 1905, 532, Pl. 371 / 2 - 3.

³⁰⁶ Szöke 1959, 39sq.

³⁰⁷ Giesler 1981, 133sq.

³⁰⁸ Popescu 1956, 90, Fig. 81 / 1; Oța 1998 - 2000, 501, Fig. 12 / M. 46.

³⁰⁹ Blăjan - Popa 1983, 379, Fig. 3 / 4.

³¹⁰ Blăjan 2004, 54sq, Fig. 154, MNUAL. 6551, M. 80 / 1979.

³¹¹ Hampel 1905, 507sq, D / 1.

³¹² Némethi 2001, 233, Fig. 3 / 1.

³¹³ Roska 1913, 177sq, Fig. 3 / 13.

³¹⁴ Roska 1914, 130sq, 137sq, Fig. 3 / 12, 6 / 4, 7, 7 / 11; Ciugudean - Dragotă 2002, 56, Fig. 141.

³¹⁵ Rădulescu - Gáll 2001, 164, 183, Fig. 10 / 2 - 3, 5 - 6, 10.

la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II ³¹⁶. Reprezentative pentru această gamă de podoabe sunt și brățelele lamelare, care se grupează cronologic între secolele X - XI. Confectionate dintr-o placă / lamelă din bronz, prezintă unele diferențe sesizabile, mai ales în ceea ce privește extremitățile. Comparativ cu restul corpului, uneori, capetele sunt mai late, rotunjite sau ovale (forma 3 Giesler).

Trebuie specificat în acest context, că unele piese au extremitățile perforate. Pe lângă exemplarele simple, neornamentate, distingem piese decorate pe toată suprafața exterioară cu cercuri ștanțate care au un punct înscris, dispuse într-un rând median. Acestei variante, îi pot fi atribuite, piesele descoperite la Arad - I. A. S. Ciala ³¹⁷, Gîmbaș - „ Măguricea ” ³¹⁸, Oradea - Pusta Kovacsi ³¹⁹ și Vărșand - „ Movila dintre vii ” ³²⁰.

Brățara lamelară de la Moldovenești / M. XLII (l = 7 mm – 13 mm), a fost decorată cu cercuri punctate. Capetele au fost lățite și prevăzute cu orificii. Piesa apare în asociere cu o brățară de bronz cu protome unite, inele de păr cu o extremitate în – s, colan torsadat din bronz și un inel digital ³²¹.

În această categorie a brățelelor lamelare, putem distinge o altă variantă, ale cărei extremități sunt îndoite în formă de buclă (forma 2 Giesler). Ele apar deja între materialele grupului cultural Ciumbrud plasate în a doua jumătate a secolului al IX - lea. Exemplarul descoperit în necropola de la Orăștie – Dealul Pemilor X8, a fost ornamentat pe exterior cu trei rânduri de puncte imprimate prin batere ³²².

Brățări cu extremitățile în formă de buclă s-au identificat la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ” ³²³, Galoșpetreu ³²⁴ și Vărșand – „ Movila dintre vii ” ³²⁵. Probabil că, la ambele forme de brățări lamelare (cu capetele rotunjite și perforate, sau îndoite în formă de buclă), sistemul de închidere, consta dintr-o clemă realizată din fir subțire de sârmă. Nu este

³¹⁶ Giesler 1981, 120, 133 – 146.

³¹⁷ Popescu 1970, 53.

³¹⁸ Horedt 1986, 82, Fig. 38 / 16; Ciugudean - Dragotă 2002, 51, Fig. 120.

³¹⁹ Popescu 1970, 54, cat. 68.

³²⁰ Popescu 1956, 91, Fig. 83 / 3, 6. M. 11, M. 15.

³²¹ Roska 1914, 140, Fig. 7 / 9 – 9 a; Horedt 1954, Fig. 8.

³²² Pinter – Boroffka 2001, 332, Fig. 5 / 20.

³²³ Ciugudean - Dragotă 2002, 41, Fig. 75.

³²⁴ Chidioșan 1965, 236, 240, Fig. 2; Cosma 2002, 138, Pl. 102 / 3.

³²⁵ Popescu 1956, 91, Fig. 83 / 1, 7.

exclus ca, varianta cu extremitățile perforate, să dețină la sistemul de închidere o piesă complementară, realizată din bandă cu orificii la capete.

B. Szóke, plasează ambele variante de brățări lamelare, în perioada cuceririi spațiului ungar (începutul secolului al X - lea – ultimele trei decenii ale secolului al X - lea), și admite existența lor și în perioada arpadiană timpurie (ultima treime a secolului al X – lea – secolul al XII – lea)³²⁶.

Aceste forme, care apar în mediul maghiar vechi sunt frecvente și în faza Bjelo Brdo I. Ele dispar la finalul acestei faze³²⁷. Nu putem omite din această tipologie brățările torsadate, frecvente în inventarele necropolelor din secolele X - XI. Se pot distinge în această categorie cel puțin două variante, diferențiate din punct de vedere al sistemului de închidere.

Foarte răspândită a fost brățara împletită din 2 - 3 fire de bronz (în prealabil, firul de sârmă a fost îndoit), ale cărei capete se terminau unul în cârlig, iar celălalt în formă de buclă.

Un sistem de închidere diferit, s-a observat la piesa descoperită la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ” / M. 405 care a fost realizată din 2 sârme groase de bronz răsucite, capetele fiind unite cu ajutorul unui fir de sârmă, mult mai subțire în diametru, înfășurat pe toată zona de îmbinare³²⁸. O piesă similară din necropola de la Vârșand – „ Movila dintre vii ”³²⁹ a fost confecționată din bronz în aceeași manieră, doar că închiderea se realiza cu extremitățile unui singur fir.

La Vârșand – „ Movila dintre vii ” s-a evidențiat și varianta cu sistem de închidere compus din buclă și cârlig³³⁰. Aproape identice sunt și cele două piese care provin din cimitirul de la Blandiana – „ În Vii ”³³¹. Se poate distinge o variantă, la care ambele capete sunt sub formă de buclă. În descoperirile din Transilvania nu s-a identificat o piesă de acest gen.

În spațiul sud- est și central european, aceste piese sunt datate între secolele X - XIII. Pentru spațiul bănățean, reprezentative sunt

³²⁶ Szóke 1959, 39sqq.

³²⁷ Giesler 1981, 120, 133 – 136.

³²⁸ Blăjan - Popa 1983, 379, Fig. 3 / 2.

³²⁹ Popescu 1956, 91, Fig. 83 / 2; Popescu 1970, 54, cat. 71.

³³⁰ Popescu 1956, 92sqq, Fig. 85 / 2, 88 / 1. M. 15, M. 47 și M. 52.

³³¹ Horedt 1986, Fig. 35 / 5; Ciugudean - Dragotă 2002, 54, Fig. 132 - 133.

descoperirile de la Cuptoare, Șopotu Vechi și Gornea – Căunița³³². Tipul 5 Giesler, mai este atestat în cimitirul de la Moftinu Mic, în M. 10³³³.

B. Szőke, consideră că, tipul de brățări împletite, cu sistem de închidere buclă – cârlig, pot fi încadrate în perioada cuceririi spațiului ungar (începutul secolului al X - lea – ultimele trei decenii ale secolului al X - lea)³³⁴. J. Giesler plasează formele 5 și 6 (?), în orizontul vechi maghiar. Ele se regăsesc și pe durata fazei Bjelo Brdo I / timpurie³³⁵.

Brățările împletite cu protomele turnate, au constituit modelul pentru cele realizate prin turnare, răspândite la un orizont cronologic mai târziu. În curtea castelului Zsennye (Kom. Vas), s-au descoperit într-un vas ceramic cenușiu, trei brățări realizate din 3 - 7 fire de electron împletite. Protomele, au fost turnate. La baza lor, se află câte o verigă incizată, care marchează zona de îmbinare cu extremitățile brățării. Diametrul maxim al pieselor este cuprins între 7. 1 cm – 9. 0 cm , iar greutatea, între 58. 9 g – 134. 559 g³³⁶. Au existat diverse ipoteze în legătură cu încadrarea cultural-cronologică a acestei forme de brățări. S-au plasat fie în secolele II - IV p. Chr., fie în secolul al X - lea, în perioada migrațiilor. După alte păreri, aceste piese, se pot atribui sciților³³⁷. Originea acestei variante ar putea fi căutată în spațiul răsăritean, mai precis în sudul Rusiei, de unde s-au răspândit pe calea comerțului³³⁸. Pentru spațiul românesc și croat, nu avem documentată această variantă de brățară.

Remarcabile sunt mai ales brățările turnate cu protome (șarpe, câine, pasăre, lup ?), deschise sau închise. Varianta cu capetele deschise a fost turnată din bronz, imitând destul de fidel răsucirea a 2 - 3 fire. Extremitățile au fost reprezentate prin două capete de animal, bine reliefate, ale căror boturi sunt puternic aplatizate prin batere (forma 8 Giesler). Ochii sunt bolțiți spre exterior, iar pleoapele sunt accentuate. În general, bărbia este crestată oblic. Piese aparținând acestei variante, au

³³² Țeicu 1998, 138sq, Fig. 471, 48 / 1 - 6, 49.

³³³ Cosma 2002, 139, Pl. 151 / 1.

³³⁴ Szőke 1959, 39sq.

³³⁵ Giesler 1981, 133 – 136.

³³⁶ Kiss 2000, 264, Pl. 88 / 1 - 3.

³³⁷ Márkiné Poll 1932 - 33, 62sqq.

³³⁸ Márkiné Poll 1932 - 33, 83sq.

fost identificate în spațiul românesc la: Alba Iulia ³³⁹, Timișoara – Cioreni ³⁴⁰ și Vărșand – Laposshalom ³⁴¹.

J. Giesler, pledează pentru apariția brățărilor turnate cu protome (forma 8) în faza Bjelo Brdo I / timpurie ³⁴². Această formă de brățară, ce apare destul de frecvent în conexiune cu forma 7, dispăre undeva la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II ³⁴³. Pentru B. Szöke, formele turnate ce imită torsadarea, apar în perioada arpadiană timpurie ³⁴⁴.

În tipologia brățărilor cu protome întocmită de L. Kovács, această formă corespunde tipului 3 a, și se poate data în secolul al XI – lea ³⁴⁵. Este asemănătoare cu varianta anterioară în privința configurației capetelor și a gâturilor. Singura diferență s-a constatat la gurile deschise, care sunt mai înguste, mai subțiri și unite. În legătură cu acest element de unire, mai subțire și mai îngust la gurile șerpilor, s-a considerat că inițial a avut un rol numai la turnare, ulterior, la finalizarea podoabei fiind îndepărtat ³⁴⁶. Brățara de acest tip s-a identificat la Arad - Földvár ³⁴⁷, Mîsca ³⁴⁸, Moldovenești ³⁴⁹, Oradea ³⁵⁰ și Vărșand - Laposshalom ³⁵¹.

Acest gen de podoabă corespunde formei 3 b din tipologia lui L. Kovács, și se poate data la începutul secolului al XI -lea ³⁵². Apropiată din punct de vedere tipologic acestei game este brățara de la Mîsca, cu deosebirea că este rombică în secțiune ³⁵³.

³³⁹ Horedt 1958 b, 52, Fig. 21 / 1; Kovács 1994, 123, Fig. 31 / Tipul 3a; Ciugudean - Dragotă 2002, 60, Fig. 161. MNU Alba Iulia - inv. 5417, 5422. Dimensiuni: d = 6.5 cm - 7 cm, gr. = 4.5 cm - 5 mm.

³⁴⁰ Rădulescu - Gáll 2001, 155, 183, Fig. 3 / 1.

³⁴¹ Domonkos 1908, 71; Roska 1941, 52sq, Fig. 24 / 1; Popescu 1956, 90, 95, 110, Fig. 81 / 2, 90 / 1; Theodorescu 1976, 111sq, Fig. 114; Kovács 1994, 123, Fig. 31. O brățară de acest tip, a mai fost achiziționată înainte de începerea săpăturilor.

³⁴² Giesler 1981, 120.

³⁴³ Giesler 1981, 133 – 136.

³⁴⁴ Szöke 1959, 39sq.

³⁴⁵ Kovács 1994, 133.

³⁴⁶ Kovács 1994, 119.

³⁴⁷ Hampel 1905, 583sq, Fig. 33, B / 1 - 2; Kovács 1994, 120.

³⁴⁸ Hampel 1905, 659, Pl. 70 / 1 - 2; Kovács 1994, 125.

³⁴⁹ Roska 1914, 140, Fig. 7 / 4 - 4a; Kovács 1994, 129.

³⁵⁰ Száraz 1893, 142, Fig. 15; Hampel 1905, 666sq, Pl. 75 / 15; Popescu 1970, 54, cat. 69; Kovács 1994, 125.

³⁵¹ Roska 1941, 52; Kovács 1994, 123.

³⁵² Kovács 1994, 133.

³⁵³ Hampel 1905, 651.

O ipoteză mult mai complexă, legată de tehnica de confecționare, avansează M. M. Popescu. Acesta opta pentru tratarea separată a corpului brățării (răsucită din 3 fire de sârmă) și a piesei de legătură, turnate (reprezentând cele două capete de animal unite). După introducerea piesei de legătură în extremitățile brățării, peste zonele de îmbinare se înfășura sârmă subțire ³⁵⁴. De fapt, M. M. Popescu le confunda cu varianta 5 a care nu este atestată în spațiul românesc.

După tipologia lui L. Kovács, în spațiul românesc mai sunt atestate următoarele variante: 1 b – Arad ³⁵⁵ și 2 a – Vârșand ³⁵⁶. Tipul 1 b a fost turnat din bronz, și este mai ales pătrat în secțiune. Gurile animalelor sunt larg deschise, iar elementul de unire este neted. În unele cazuri, gâturile capetelor de animale sunt mai groase în diametru, în comparație cu corpul brățării. Din punct de vedere cronologic, această variantă poate fi datată asemenea tipului 1 a ³⁵⁷. Tipul 2 a a fost realizat prin turnare și se caracterizează prin secțiunea rotundă sau pătrată. Gâturile animalelor au grosimea identică cu corpul brățării. Gurile animalelor nu sunt larg deschise. Tipul 2 a se răspândește începând cu a doua jumătate a secolului al X –lea ³⁵⁸.

Se poate observa din cele prezentate mai sus, gama variată a brățărilor din această perioadă a secolelor X – XI. În foarte multe cazuri, anumite variante s-au răspândit pe spații geografice destul de mari, la comunități etnice diferite.

3. 3. Podoabe purtate la gât

Podoabele pentru gât, au cunoscut o largă difuziune în evul mediu timpuriu, între acestea, demne de remarcat fiind colanele simple sau torsadate și salbele de mărgele. Literatura de specialitate, îndeosebi bibliografia mai veche, a uzitat pentru colane, mai ales termenii de cerc de gât sau torques.

Colanele simple, au fost lucrate dintr-un fir de sârmă de bronz sau fier, circular în secțiune, extremitățile fiind îndoite în formă de cârlig.

În spațiul intracarpatic, asemenea obiecte provin din cimitirele de la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ” ³⁵⁹, Alba Iulia - Str. Brîndușei ³⁶⁰ și

³⁵⁴ Popescu 1970, 25, 54.

³⁵⁵ Hampel 1905, 506, Fig. 2 / 2; Kovács 1994, 120.

³⁵⁶ Domonkos 1908, 71; Kovács 1994, 123.

³⁵⁷ Kovács 1994, 132.

³⁵⁸ Kovács 1994, 133.

³⁵⁹ Ciugudean 1996, 13, Fig. 38; Ciugudean - Dragotă 2002, 42, Fig. 78; Ciugudean – colab. 2003, 39, Fig. 128.

Hunedoara – „ Dealul cu comori ”³⁶¹. La Moldovenești, un colan identic, confecționat dintr-un fir de sârmă de bronz, circular în secțiune, avea suspendat un pandantiv în formă de „ ochelari ”³⁶². Piesa are analogii cu exemplarul de la Alba Iulia – Stația de Salvare, încadrat în secolul al XI – lea, prevăzut cu sistem buclă - cârlig și pandantiv în formă de ochelari (Gcolier = 1.7 mm , G pandantiv = 0. 6 mm, D = 105 mm, H = 19. 5 mm, MNUAI 7548, M. 11 sau 12 / 1981)³⁶³.

Mult mai evolute și mai răspândite sunt colanele torsadate (forma 1 Giesler). Realizate din 2 - 4 fire de sârmă de bronz răsucită, se închid cu ajutorul unei bucle efectuate la un capăt, și a unui cârlig, la celălalt capăt (așa - numitul sistem „ moș și babă ”)³⁶⁴. Deschiderea lor diametrică, variază între 7 cm - 19 cm. În alte cazuri, extremitățile se răsucesc sau sunt îndoite în formă de cârlig. Acest tip de colan este bine evidențiat la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”³⁶⁵, Arad – Földvár³⁶⁶, Hunedoara - „ Kincses ”³⁶⁷, Hodoni – Pocioroane³⁶⁸, Lopadea Nouă³⁶⁹, Moldovenești³⁷⁰, Oradea – Cazarma Husarilor³⁷¹, Pecica - „ Șanțul Mare ”³⁷², Salonta – Movila³⁷³ și Vărșand - „ Movila dintre vii ”³⁷⁴.

Din M. 501 / 1981 de la Alba Iulia – Stația de Salvare, provine un colan torsadat din 3 sârme de bronz cu capetele petrecute și îndoite în sistemul buclă – cârlig (G = 2. mm, D = 128 x 134 mm, MNUAI. 7556)³⁷⁵. În vechile colecții ale Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, se află

³⁶⁰ Drămbărean - colab. 1998a, 3; Drămbărean - colab. 1998b, 187, Pl. V / a.

³⁶¹ Roska 1913, 175, Fig. 3 / 18, 21.

³⁶² Roska 1914, 131, Fig. 6 / 1.

³⁶³ Blăjan 2004, 53, Fig. 147.

³⁶⁴ Popescu 1970, 22, cat. 58, 60.

³⁶⁵ Ciugudean 1996, 9, 13, Fig. 32 - 36, 38. Inv. 8016, 8060, 8391, 8489, 8567; Ciugudean - Dragotă 2002, 41sq, Fig. 76 - 77.

³⁶⁶ Hampel 1905, 506sq, C / fig. 4, D / 2 - 3.

³⁶⁷ Kővári 1911, 312sq, Fig. 1 – 1 a; Horedt 1956

³⁶⁸ Drașovean – Țeicu - Muntean 1996, 36, Pl. LXI / 4.

³⁶⁹ Horedt 1986, 86sq, Fig. 40 / 2 – 2 a, 4; Ciugudean - Dragotă 2002, 55, Fig. 135 - 136.

³⁷⁰ Jósika 1914, 121sq, Fig. 4; Roska 1914, 130, 140, Fig. 3 / 13, 7 / 5; Popescu 1970, 52, cat. 58; Ciugudean - Dragotă 2002, 56, Fig. 140.

³⁷¹ Szúraz 1893, 141sq, fig. 14; Popescu 1970, 53, cat. 60; Cosma 2002, 140, Pl 178 / 11 - 13.

³⁷² Crișan 1978, 25, Fig. 11.

³⁷³ Cosma 2002, 140, Pl 208 / 7.

³⁷⁴ Popescu 1956, 93, Fig. 85 / 1.

³⁷⁵ Blăjan 2004, 53, Fig. 148.

colane de acest gen, cu grosimea de 3 mm - 5 mm și deschiderea diametrică cuprinsă între 10 cm – 13.5 cm³⁷⁶.

J. Giesler, admite că, majoritatea colanelor forma 1, pot fi plasate în faza Bjelo Brdo I / timpurie. Disparația formei 1, se produce undeva la limita dintre etapele Bjelo Brdo I și Bjelo Brdo II, concomitent cu alte forme³⁷⁷.

După B. Szőke, colanul împletit apare în perioada arpadiană timpurie (ultima treime a secolului al X – lea – secolul al XII – lea). Colanul împletit, cu sistem de închidere – buclă și cârlig – a evoluat în opinia autorului, în două subtipuri : a.) realizat dintr-un singur fir, și b.) confecționat prin împletirea unor fire mai groase cu altele mai subțiri³⁷⁸.

Un colan mai deosebit, s-a descoperit în M. 1 de la Orăștie – Dealul Pemilor X₈. A fost confecționat dintr-o bară de bronz, rectangulară în secțiune, cu sistem de închidere (copcă), și decorat pe toate fețele cu un motiv în zig – zag³⁷⁹. Pandantivii de diverse forme sunt frecvenți în spațiul european la orizonturi cronologice diferite.

Elocvente sunt și exemplarele întâlnite în cadrul grupului cultural Ciumbrud. Aici s-a evidențiat un tip de formă circulară, realizat dintr-un aliaj de plumb și cositor. A fost decorat cu o cruce traforată și prevăzut cu o urechiușă de prindere (d = 2.2 cm, MNIT, 21526)³⁸⁰.

Asemănător este pandantivul circular cu decor cruciform (MNUAI, 8404 , D = 2 cm) de la Alba Iulia – "Stația de Salvare", realizat din aliaj identic. Se diferențiază de exemplarul de la Ciumbrud prin faptul că decorul cruciform a fost imprimat³⁸¹.

Un alt pandantiv, prevăzut cu urechiușă de prindere, a fost realizat din același tip de aliaj. Avea o formă de lunulă, decorată cu un motiv în rețea. La extremitățile lunulei se afla câte un romb (L = 3.7 cm, gr. = 2 mm, MNIT, 21526)³⁸².

Pandantivii dublii (forma 9 b Giesler), au fost utilizați în secolele X – XI, pentru împodobirea vestimentației (?), sau exclusiv ca piese de podoabă în mormintele de femei.

³⁷⁶ Ciugudean - Dragotă 2002, 60, Fig. 162. Inv. 5411 - 5415, 5428.

³⁷⁷ Giesler 1981, 136, 145.

³⁷⁸ Szőke 1959, 42.

³⁷⁹ Pinter – Boroffka 2001, 321, Pl. 3 / 6.

³⁸⁰ Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 3/8; Horedt 1986, 78, Fig. 36/4.

³⁸¹ Ciugudean 1996, 12, 25, fig. 17.

³⁸² Dankanits-Ferenczi 1959, 608, Fig. 3/7; Horedt 1986, 78, Fig. 36/16.

În Transilvania, pandantivi dublii s-au identificat în cimitirul de la Lopadea Nouă ³⁸³. După tipologia menționată, după partea inferioară, se pot încadra în tipul I b. În general, partea inferioară are o formă sferică, și redă o frunză stilizată, decorată cu două cercuri ³⁸⁴. Analogii pentru acest tip, mai avem în spațiul românesc la Detta ³⁸⁵, Hodoni – Pocioaroane ³⁸⁶ și Oradea – Cazarma Husarilor ³⁸⁷.

După partea superioară, piesele de la Gîmbaș - „ Măguricea ” ³⁸⁸, Lopadea Nouă ³⁸⁹ și Moldovenești ³⁹⁰ se pot plasa în tipul II b. Pandantivi dublii, tipurile I a și I d, s-au evidențiat și la Arad ³⁹¹.

În toate orizonturile culturale, șiragurile de mărgelă sunt întâlnite într-o proporție considerabilă. Materialele din care au fost confecționate, sunt destul de diverse – ceramică, sticlă, agat, chihlimbar, etc. Forma pieselor este și ea destul de diversă, nu puține fiind cazurile în care, pe același șirag se disting exemplare diferite. Destul de frecvent, unele șiraguri dețin complementar un pandantiv central din metal sau os. Un șirag de mărgelă descoperit în S. XXXII / M. 30 la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ”, era compus din piese din sticlă de nuanță albastră și verde, cu aplicații alb - gălbui ³⁹². Alte piese din sticlă, de nuanță albastră și alb - gălbui, s-au mai descoperit în S. XXXV / M. 26 ³⁹³.

Pentru faza a II - a din cimitirul de la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ”, avem mărgelă mult mai variate, din sticlă albastră cu aplicații gălbui, cât și din agat, chihlimbar, prevăzute cu un pandantiv (globular sau poliedric), realizat din argint sau dintr-o monedă romană refolosită și perforată, sau canin de câine ³⁹⁴.

În M. 8 de la Blandiana – „ La brod ”, un șirag compus din 17 mărgelă din sticlă, a fost identificat în zona toracelui și antebrațului. Cea mai mare parte a pieselor au o formă cilindrică și sunt de culoare brună sau verzuie închisă. Câteva exemplare, sunt rezultatul a două elemente lipite. Decorul constă într - o spirală alb - gălbuie aplicată, sau o aplicație

³⁸³ Horedt 1986, Fig. 40 / 11 - 14, 18 – 19.

³⁸⁴ Bálint 1991, 126, Pl. XXXVII / 12.

³⁸⁵ Hampel 1905, 530, Fig. 5; Korošec 1954, 51, fig. 5; Bálint 1991, 126, Pl. XXXVII / 4.

³⁸⁶ Drașovean - Teicu - Muntean 1996, 39, Pl. LXII / 2, 3, 7, 13.

³⁸⁷ Hampel 1905, 558, Fig. 1 a – 5 b; Cosma 2002, 140sq, Pl. 179 / 11, 13 - 17.

³⁸⁸ Horedt 1986, Fig. 38 / 10, 13; Bálint 1991, 130, Pl. XLI / 27.

³⁸⁹ Bálint 1991, 130, Pl. XLI / 12.

³⁹⁰ Roska 1914, 134, fig. 5 / 10 – 20; Bálint 1991, 130, nota 241.

³⁹¹ Hampel 1905, 506, 7 - 10; Bálint 1991, 126, Pl. XXXVIII / 16, 17.

³⁹² Ciugudean 1996, 12, Fig. 12.

³⁹³ Ciugudean 1996, 12, Fig. 15.

³⁹⁴ Ciugudean 1996, 10, 15, Fig. 72 - 79.

de aceeași culoare, ce delimitează câteva granule de nuanță identică³⁹⁵. La Blandiana – „În Vii”, unul dintre schelete avea deasupra umărului 5 mărgelile cu bandă albă, din care, patru erau prevăzute cu ochi roșu³⁹⁶.

Un șirag de mărgelile din ceramică cu aplicații alb - gălbui, s-a prelevat din necropola de la Alba Iulia – Str. Brîndușei³⁹⁷. Mărgelile confecționate din sticlă, au apărut și în cimitirul de la Alba Iulia – Izvorul Împăratului³⁹⁸.

Alte piese cu rol de pandantiv, care apar cu predilecție în mormintele de femei în zona gâtului sau a calotei sunt zurgălăii. Unul dintre tipuri este piriform și are o ureche agățătoare de formă circulară la partea superioară (forma 10 Giesler). La partea inferioară, are practicat un orificiu de rezonanță. Fiecare dintre suprafețele deschiderii de rezonanță sunt în general ornamentate cu linii adâncite paralele.

Piese de acest gen, datate în secolele X -XI, s-au identificat în cimitirile de la Orăștie – Dealul Pemilor / X₂³⁹⁹ și Pîclișa – „La Izvoare”⁴⁰⁰. Exemplare similare, s-au descoperit la Bârlad - „Parc”⁴⁰¹, Biharia – Dealul Șumuleu⁴⁰², Oradea – Salca⁴⁰³ și Voiteni⁴⁰⁴. Un exemplar asemănător (H = 33. 2 mm, l = 22.1 mm, G = 16 mm) ca formă dar fără decor se cunoaște din M. 624 / 1981 de la Alba Iulia – Stația de Salvare și a fost datat în secolul al X –lea⁴⁰⁵.

J. Giesler, încadrează forma 10 între artefactele mediului vechi maghiar, care pătrund și în faza Bjelo Brdo I / timpurie. Dispariția formei 10, a fost constatată la finalul fazei Bjelo Brdo I / timpurie⁴⁰⁶.

Un alt tip, frecvent la cumpăna dintre milenii, are corpul sferic și gol în interior, iar partea inferioară se termină cu o protuberanță („cap de ceapă”). Corpul sferic este legat de urechiușa de prindere printr-un

³⁹⁵ Anghel - Ciugudean 1987, 188, 192, Fig. 4 / 4.

³⁹⁶ Horedt 1966, 279, Fig. 18 / 11 - 15, 21. Mărgelile mici, ornamentate cu negru sau cu o linie adâncită în spirală, s - au mai prelevat din M. 12 și M. 14.

³⁹⁷ Drâmbărean - colab. 1998 a, 3sq.

³⁹⁸ Blăjan 2002, 33.

³⁹⁹ Pinter - Luca 1995, 20, Pl. XIII / 10 - 12; Pinter - Luca 1998, 25, 34, Pl. XIII / 10 - 12; Țiplic 1999, 151sq, Pl. XIII / 10 - 12; Luca - Pinter 2001, 118sq, 122sq, Pl. 76 / 10 - 12.

⁴⁰⁰ Dragotă - colab. 2002, 63sq, Pl. 6 / 3; Ciugudean - Dragotă 2002, 58, Fig. 153.

⁴⁰¹ Spinei 1974, 410, Fig. 3 / 1 - 5; Luca - Măndescu 2001, 41, Fig. XVI / 7 - 11.

⁴⁰² Cosma 2002, 141, Pl. 59 / 10.

⁴⁰³ Cosma 2002, 141, Pl. 176 / 5.

⁴⁰⁴ Medeleț – Tănase – Gáll 2001, 100, Fig. 8.

⁴⁰⁵ Blăjan 2004, 56, Fig. 160.

⁴⁰⁶ Giesler 1981, 136.

manșon dublu. Asemenea piese, au apărut în inventarul necropolelor de la Alba Iulia – Str. Brândușei⁴⁰⁷, Hunedoara – Dealul cu Comori și Orăștie – Dealul Pemilor / X₂⁴⁰⁸.

Destul de răspândite sunt și pandantivele în formă de semilună (forma 12 Giesler), care erau purtate de fete și femeile tinere. Prezente în zona marilor drumuri comerciale, sunt răspândite pe un areal destul de întins, din Peninsula Scandinavă și până în Caucaz.

În general, apar în dreptul vertebrelor gâtului, în conexiune cu alte piese (colane, mărgelile, inele de păr simple sau cu o extremitate în – s, pandantivi dublii, nasturi sau scoica kauri). Au fost puse în legătură cu cultul agrar, optându-se pentru încadrarea lor în categoria amuletelor⁴⁰⁹.

Deși marea majoritate a cercetătorilor, consideră că aceste obiecte nu reprezintă un indicator etnic, Z. Vaňa a optat pentru atribuirea lor cercului cultural slav⁴¹⁰. Chiar dacă se admite că, pandantivele în formă de semilună s-au confecționat în spațiul sudic al Rusiei, nu se exclude și existența unor ateliere locale, care le – au realizat prin turnare⁴¹¹.

Din M. 63 / 1980 de la Alba Iulia – Stația de Salvare, provine un pandantiv semilunar cu două urechi ovale (H = 32. 3 mm, l = 34. 3 mm, G = 1. 5 mm, MNUAI. 7641). Piesa este plată pe una dintre fețe, iar cealaltă este decorată pe margine cu un șanț circular. Decorul constă dintr-o grupă de câte 3 puncte de granule false în relief la colțuri și o grupă în forma literei V în zona centrală. După autor, piesa a fost realizată prin turnare și poate fi datată în secolul al X-lea⁴¹².

Un alt exemplar (H = 32. 3 mm, l = 36. 3 mm, G = 1. 2 mm, MNUAI. 7571), de aceeași formă, realizat prin turnare a fost descoperit în M. 501 / 1981 de la Alba Iulia – Stația de Salvare. Asemenea exemplarului precedent și acesta are o față plată, iar cealaltă este prevăzută cu un decor din romburi și unghiuri continue din granule delimitate de o nervură marginală⁴¹³.

După A. Kralovánszky, aceste obiecte se pot data între ultimul sfert al secolului al X - lea și secolul al XI – lea, sau în faza Bjelo Brdo I / timpurie, după schema cronologică relativă, propusă de J. Giesler.

⁴⁰⁷ Dragotă - colab. 2002, 42, Pl. IV / 10 - 11.

⁴⁰⁸ Pinter - Luca 1995, 20sq, Pl. XIII / 16; Pinter - Luca 1998, 25, 28, Pl. XIII / 16; Țiplic 1999, 151, Pl. XIII / 16; Luca - Pinter 2001, 119, 122, Pl. 76 / 16.

⁴⁰⁹ Kralovánszky 1959, 78sq.

⁴¹⁰ Kralovánszky 1959, 76.

⁴¹¹ Kralovánszky 1959, 80.

⁴¹² Blăjan 2004, 52sq, Fig. 144 - catalog

⁴¹³ Blăjan 2004, 52sq, Fig. 145 - catalog

414

Această formă, mai apare sporadic și în faza Bjelo Brdo II / târzie

Amulete din os

Amuletele sau pandantivele confecționate din os, sau mai exact din dinți de animale (câine, porc), au fost utilizate în medii etnice diverse. Materialul complementar și contextul arheologic în care au fost descoperite aceste piese, permit plasarea lor în secolele X - XI. În cimitirul de la Alba Iulia - Str. Brîndușei, s-a descoperit în M. 24, sub omoplatul drept, o amuletă din os, prevăzută cu o perforație ⁴¹⁵. Alte piese, confecționate din măsea de animal, s-au mai găsit în cimitirul de la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ” ⁴¹⁶.

Monede perforate

În secolele X – XI, apar în morminte și monede antice perforate ⁴¹⁷. O monedă antică, prevăzută cu trei perforații, s-a identificat cu prilejul săpăturilor de salvare, efectuate în cimitirul de la Alba Iulia – Profi (S. 24 / 2003 - M. 43). Este un as din bronz cu trei perforații, de la Faustina I (d = 2. 6 cm – 2. 8 cm, gr. = 3 mm, g = 9. 9211, d perforații = 2 mm – 3 mm) ⁴¹⁸.

Reutilizarea monedelor romane, a fost semnalată și în a doua fază a necropolei de la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”, plasată între a doua jumătate a secolului al X – lea și începutul secolului al XI – lea ⁴¹⁹. Majoritatea acestor monede, apar între 1 – 3 exemplare, cu predilecție în mormintele de copii, și într-o proporție foarte redusă în cele de adulți. Sunt prevăzute cu 1 – 3 perforații. Dacă exemplarele din secolele II – III sunt mai rare, în schimb cele din secolul al IV – lea sunt cele mai numeroase.

B. Szöke, menționează prezența monezilor romane perforate în inventarele funerare, mai ales în perioada cuceririi spațiului ungar (începutul sec. X și până în ultimele trei decenii). În schimb, acestea sunt mai rare, în perioada arpadiană timpurie (ultima treime a sec. X – sec. XII).

⁴¹⁴ Giesler 1981, 130.

⁴¹⁵ Drâmbărean - colab. 1998 a, 3sq; Drâmbărean - colab. 1998 b, 189, Pl. V / b; Ciugudean - Dragotă 2002, 49, Fig. 113; Ciugudean – colab. 2003, 42, Fig. 142.

⁴¹⁶ Ciugudean - Dragotă 2002, 44, Fig. 85; Ciugudean – colab. 2003, 40, Fig. 129.

⁴¹⁷ Váňa 1954, 101; Bálint 1991, 151.

⁴¹⁸ Dragotă – Rustoiu – Brânda 2003, 35.

⁴¹⁹ Ciugudean 1996, 10; Ciugudean – Dragotă 2002, 12; Ciugudean – colab. 2003, 6.

Prezența mai multor perforații pe monede, a fost pusă în legătură cu pătura nobiliar – conducătoare, susținându-se că erau prinse de haine, sau chiar de harnașament ⁴²⁰.

Accesorii vestimentare

Destul de frecvent este nasturele (pandantiv ?), gol în interior, de formă globulară, confecționat din două bucăți ce se lipesc pe verticală (forma 11 a Giesler).

Exemplare de acest fel ne sunt cunoscute din cimitirele de la Biharia – Dealul Șumuleu ⁴²¹, Cluj Napoca - Str. Zápolya ⁴²², Galoșpetreu - „ Dâmbul Morii ” ⁴²³, Orăștie – Dealul Pemilor / X₂ ⁴²⁴ și Timișoara - „ Cioreni ” ⁴²⁵. În M. 4 de la Blandiana - „ În vii ”, un buton identic, a fost găsit pe pieptul defunctului ⁴²⁶.

Categoria butonilor simpli este completată de tipul turnat în formă de „ ciupercă ” (forma 11 b Giesler). Sunt identificați în zona sternului sau claviculei.

În spațiul românesc, exemplare de acest gen ne sunt cunoscute din necropolele de la Alba Iulia – Str. Brîndușei ⁴²⁷, Blandiana - „ În vii ” ⁴²⁸, Hunedoara - „ Dealul cu comori ” ⁴²⁹, Orăștie – Dealul Pemilor / X₂ ⁴³⁰ și Timișoara - „ Cioreni ” ⁴³¹. Butoni asemănători tipului ciupercă, cu corpul lenticular, s-au mai identificat la Alba Iulia – „ Stația de Salvare ” în S. XX / M. 8 ⁴³². Formele 11 a și 11 b după J. Giesler, apar în mediul vechi maghiar și pătrund în cultura Bjelo Brdo, dispariția lor putând fi constatată la finalul fazei Bjelo Brdo I / timpurie ⁴³³. Un pandantiv (nasture ?) mai deosebit, confecționat din argint, descoperit la Cluj Napoca - Str. Zápolya, a fost decorat cu nouă șiruri orizontale, de granule lipite. La partea inferioară, are o proeminență ⁴³⁴.

⁴²⁰ Szőke 1959, 39, 44.

⁴²¹ Cosma 2002, 131, Pl. 55 / 4, 59 / 8 – 9, 12.

⁴²² Kovács 1942, 103sq, Pl. V / 16 – 16 b, VI / 5 – 8 a.

⁴²³ Cosma 2002, 131, Pl. 102 / 4.

⁴²⁴ Pinter - Luca 1995, 22, Pl. XIII / 17.

⁴²⁵ Rădulescu – Gáll 2001, 176, Fig. 12 / 4.

⁴²⁶ Horedt 1966, 277, Fig. 18 / 19.

⁴²⁷ Dragotă – Brânda 2000, 10sq ; Dragotă – Brânda 2001, 289 - 318.

⁴²⁸ Horedt 1966, 276, Fig. 18 / 5.

⁴²⁹ Piesa se află pe torace, în mormântul expus în expoziția de bază de la MNIT Cluj Napoca.

⁴³⁰ Pinter - Luca 1995, 19, 22, Pl. V / 7.

⁴³¹ Rădulescu – Gáll 2001, 169, Fig. 10 / 16 – 19, 11 / 6.

⁴³² Ciugudean 1996, 14, Fig. 55; Blăjan 2004, 55, Fig. 159.

⁴³³ Giesler 1981, 133, 136.

⁴³⁴ Kovács 1942, 98, Pl. V / 11 – 11 a; László 1942, 581.

Între accesoriile descoperite în necropola de la Alba Iulia – Izvorul Împăratului, sunt menționați și butoni⁴³⁵. Pe abdomenul unui schelet de la Cluj Napoca – Str. Zápolya, au apărut cinci nasturi din plumb⁴³⁶.

Între obiectele descoperite cu precădere în mormintele de femei, se numără și medalioanele circulare din bronz, utilizate ca pandantive sau ca elemente de decor pentru cingători și îmbrăcăminte.

Se distinge o variantă care redă un cal pășind spre dreapta, ce poartă un călăreț cu brațele ridicate. În necropola de la Alba Iulia - „Stația de Salvare”, s-au depistat 2 piese de acest gen, în S. XXVIII / M. 1, cu diametrul de 4. 3 cm și grosimea de 2 mm, datate în secolul al X - lea⁴³⁷. Ambele piese sunt în stare fragmentară. Exemplare din această gamă, realizate prin turnare, s-au descoperit în cimitirele de la Dudeștii Vechi / Pusta Bucova / Bucova II⁴³⁸ și Galoșpetreu - „Dâmbul Morii”⁴³⁹. Un medalion identic, cu deschiderea diametrică de 4. 4 cm, avem atestat la Heves – Kapitányhegy⁴⁴⁰. În privința dimensiunilor, remarcăm că au deschiderea diametrică cuprinsă între 4. 2 cm - 5. 6 cm și grosimea de 2 mm - 2. 5 mm.

Un alt medalion din bronz, provenind din același mormânt de la Galoșpetreu - „Dâmbul Morii”, era de formă circulară cu deschiderea diametrică de 56 mm și grosimea de 2 mm. Realizat prin turnare, avea stilizat un grifon în poziție de atac. Acesta, are coada arcuită, terminată cu un motiv în formă de inimă⁴⁴¹.

Acest tip de medalion, datat în secolul al X - lea, apare în general pereche în mormintele de femei și s-a difuzat în spațiul european, de la Rin și până la Urali. Din punct de vedere etnic, a fost atribuit pecenegilor.

R. R. Heitel, optează pentru încadrarea lor, în grupa de medalioane cu călăreț și cal aparținând complexului cultural maghiar⁴⁴².

⁴³⁵ Blăjan 2002, 33.

⁴³⁶ Kovács 1942, 96, Fig. 4/7-9, 11-13; László 1942, 580.

⁴³⁷ Ciugudean 1996, 14, 27, fig. 68; Heitel 1994 - 95, 419; Ciugudean - Dragotă 2002, 41, Fig. 71 - 72.

⁴³⁸ Theodorescu 1976, 99; Csanád 1991, 241, Pl. LXII / 3; Bejan - Mare 1998, 323, Pl. II / 5.

⁴³⁹ Chidioșan 1965, 238, fig. 6; Theodorescu 1976, 99; Heitel 1994 - 95, 419sqg, Fig. 11 / a; Cosma 2001, 522, Pl. 16 / 1; Cosma 2002, 141, Pl. 102 / 1.

⁴⁴⁰ Fodor 1996, 395, Fig. 7.

⁴⁴¹ Chidioșan 1965, 238, fig. 6; Theodorescu 1976, 99; Heitel 1994 - 95, 419sqg, Fig. 11 / a; Cosma 2001, 522, Pl. 16 / 2; Cosma 2002, 141, Pl. 102 / 2.

⁴⁴² Heitel 1994 - 95, 419sqg; Bejan - Mare 1998, 324.

Catarama de tip Kecel / „ în formă de liră ”, s-au identificat la Alba Iulia - Str. Brîndușei⁴⁴³, Blandiana – „ La brod ”⁴⁴⁴, Cluj Napoca - Str. Zápolya⁴⁴⁵, Târgșor⁴⁴⁶, Timișoara - „ Cioreni ”⁴⁴⁷ și Zalău – Ortelec⁴⁴⁸. Acestea, au fost utilizate drept catarama de cingătoare, decorată cu aplici (?), sau ca accesoriu al harnașamentului (?) sau curelei care susținea sabia sau tolba. S-a mai avansat ipoteza că, acest tip de cataramă era folosit la legarea picioarelor defunctului de către comunitățile din regiunea Kama - Volga, în secolele VIII - X.

Folosirea cataramii atât la vestimentație cât și la harnașament, pare să fie susținută și de descoperirile de la Blandiana – „ La brod ”⁴⁴⁹. De căpăstru sau de hături, aparțineau și cele două catarama în formă de liră, descoperite în M. 2 și M. 20, din cimitirul de la Szentes – Borbásföld⁴⁵⁰.

Pentru utilizarea acestei piese la vestimentație, pledează și M. 852 de la Halimba – Cseres (faza I), unde apare pe partea dreaptă a coapsei⁴⁵¹. Catarama de acest tip, au apărut în bazinul carpatic la începutul secolului al X - lea, și au fost utilizate până la sfârșitul secolului următor. După Attila Kiss, catarama de acest tip apar pentru prima dată la populațiile bulgare de pe Volga, iar exemplarele din bazinul carpatic le asociază cu piese clasice ale comunităților maghiare⁴⁵².

Catarama din secolul al X –lea se mai cunosc din necropola de la Alba Iulia – Stația de Salvare⁴⁵³. Sunt puțin diferite de tipul Kecel și se aseamănă mai ales cu exemplarele existente în mediul peceneg.

Remarcabile sunt aplicile de argint, în formă de scut, descoperite la Cluj Napoca – Str. Zápolya⁴⁵⁴. Din cele 7 bucăți ce împodobeau centura,

⁴⁴³ Drâmbărean - colab. 1998 a, 3sq; Drâmbărean - colab. 1998 b, 189, Pl. VI/a; Ciugudean - Dragotă 2002, 50, Fig. 114.

⁴⁴⁴ Heitel 1986, 241sq; Anghel - Ciugudean 1987, 187, Fig. 5 / 5 - 7; Ciugudean - Dragotă 2002, 33, Fig. 39 - 41.

⁴⁴⁵ Kovács 1942, 90, Pl. I / 8 - 9; Révész 1989, 516sq, 521, 527, Fig. 6. Tipul A.

⁴⁴⁶ Harhoiu 1972, 422sq.

⁴⁴⁷ Rădulescu – Gáll 2001, 171, 187, Fig. 11 / 10.

⁴⁴⁸ Iambor 1983, 513.

⁴⁴⁹ Anghel - Ciugudean 1987, 187, 193sq, Fig. 5 / 5 - 7. Din cele 3 catarama, una a fost descoperită pe bazin, iar celelalte două lângă membrele inferioare, în asociere cu piese de harnașament.

⁴⁵⁰ Révész 1996, 309, Fig. 3 / 6, 16 / 1. Catarama din M. 20, a fost lipită de dinții calului, între cele două verigi ale zăbalei.

⁴⁵¹ Török 1962, 144, Pl. XII.

⁴⁵² Révész 1989, 513, nota 6.

⁴⁵³ Blăjan 2004, 55, Fig. 156 – 158, M. 299 / 1981, 304 / 1981, 614 / 1981, MNUAI. 7461, 7477, 7523.

⁴⁵⁴ Kovács 1942, 88, Pl. I / 1 – 7 a.

trei erau mai late și mai bombate, iar patru mai înguste. Pe spatele fiecărei piese, se aflau trei cuișoare pentru prindere. Analogii pentru aceste piese avem la Sered I , M. 1 / 58 în Slovacia ⁴⁵⁵. Exemplare asemănătoare s-au identificat și la Krylos (Galiția), cu precizarea că sunt confecționate din aur ⁴⁵⁶.

În legătură cu vestimentația, par a fi și panglicile din argint, descoperite la Cluj Napoca – Str. Zápolya, în M. 3, M. 4 și M. 7. Acestea, au fost localizate pe ambele încheieturi ale brațelor, membrele inferioare sau în dreptul gâtului. Grosimea lor este în general de 3 mm, iar lățimea variază între 4 mm – 5 mm. S-a avansat ipoteza că aveau rolul de a strânge îmbrăcămintea, fiind utilizate pe curele de piele ⁴⁵⁷.

O aplică cordiformă, ornamentată, s-a descoperit cu prilejul cercetărilor efectuate la Alba Iulia – Catedrala Romano – Catholică, într-un mormânt răvășit ⁴⁵⁸.

Aplicile circulare semisferice sunt destul de frecvente în descoperirile din Transilvania. Majoritatea exemplarelor sunt prevăzute cu două orificii în scopul prinderii pe vestimentație. O aplică discoidală cu o perforație s-a descoperit cu prilejul cercetărilor de la Alba Iulia – Stația de Salvare din anul 1980. În zona centrală are un pătrat din ale cărui colțuri pornesc câte o linie, formând un decor cruciform (MNUAI. 7441, d = 23. 6 mm) ⁴⁵⁹. La Hunedoara – „ Dealul cu Comori ”, o monedă bizantină a fost utilizată ca pandantiv ⁴⁶⁰.

Având în vedere importanța necropolei de la Orăștie – Dealul Pemilor X8 credem că este necesară o prezentare pe larg a tipurilor de materiale ce compun inventarul funerar al mormintelor.

Inele de tâmplă și cercei:

Aceste obiecte se numără printre cele mai interesante piese descoperite în necropola de la Orăștie și au fost surprinse întotdeauna în dreapta și în stânga craniului, în zona tâmplelor. Modul de întrebuințare a acestor piese de podoabă a stârnit de-a lungul timpului numeroase și aprinse discuții în lumea de specialitate. Se poate considera că majoritatea acestor piese au fost purtate în urechi, ca cercei. Faptul că în unele morminte apar mai mult de două piese, ca de exemplu în

⁴⁵⁵ Točík 1987, 219. Fig. 12 / 14-15.

⁴⁵⁶ László 1942, 581sq; Heitel 1994 – 1995, 415, Fig. 10 / c - d.

⁴⁵⁷ Kovács 1942, 92, 110, Fig. 5 / 1, 4 / 1 -6, Pl. V / 17 - 22; László 1942, 581sq.

⁴⁵⁸ Heitel 1985, 225; Heitel 1986, 240, Fig. 4 / 4; Heitel 1994 – 1995, 407, Fig. 10 / b.

⁴⁵⁹ Blăjan 2004, 53, Fig. 146. Motivul este considerat floral cu 4 petale.

⁴⁶⁰ Velter 1988, 262.

mormântul 7 de la Orăștie (8 bucăți la ambele tâmples) (fig. 5, 2-9), situație sesizată pentru secolul al IX-lea și în Moravia Mare⁴⁶¹, ca în mormântul de copil de la Pohansko⁴⁶², precum și modul de construcție al acestor inele, din sârmă destul de groasă cu îngroșări nodulare, poate pleda în favoarea ipotezei conform căreia o parte dintre aceste obiecte nu erau purtate ca cercei, ci erau fixate pe o bentiță sau împletite direct în păr, de unde și denumirea de „inele de buclă”, încetățenită în unele lucrări de specialitate. O astfel de situație se poate recunoaște în cazul mozaicului păstrat în biserica San Vitale din Ravena, ce o redă pe împărăteasa Theodora: cerceii împărătesei sunt simpli, circulari, pe când cele mai bogate podoabe capilare sunt redată ca atârând din păr. Acest aspect nu poate fi sesizat arheologic decât cu foarte rare excepții, ca în mormântului 79 de la Kujulevča (Bulgaria) unde s-a găsit o bentiță din piele de care erau fixate inelele de tâmplă⁴⁶³, în mormântul 40 de la Albanica 1 (Blagoevgrad – Bulgaria) unde s-au păstrat șuvițe de păr în care erau împletite astfel de inele⁴⁶⁴, sau în necropola de la Tiszafüred (Ungaria) unde s-a constatat prinderea unor astfel de piese pe material textil interpretat ca năframă sau batic, iar acest mod de purtare a fost considerat specific portului pannonic din secolul al IX-lea⁴⁶⁵. Iată de ce, în textul de față, am folosit termenul de „cercei” doar pentru piesele care prin analogii clare în diferite orizonturi culturale s-au demonstrat a fi destinate împodobirii urechilor, iar pentru celelalte podoabe descoperite în zona tâmpleselor am folosit termenul de „inele de tâmplă” pe care îl considerăm cel mai potrivit și satisfăcător pentru oricare din variantele de purtare menționate mai sus.

Inelele de tâmplă simple din sârmă de bronz (mormântul 9, fig. 6, 6; mormântul 10, fig. 7, 4) sau cele cu capăt canelat (mormântul 7, fig. 5, 4) sunt întâlnite frecvent în aria de influență a grupului cultural Köttlach, piese asemănătoare provenite din cercetările mai vechi de la Mengeš – Michaelskirche și păstrate în prezent în Muzeul Național din Ljubljana sunt datate în secolele IX-X și considerate ca elemente de tranziție spre cultura Bjelo-Brdo, ce va domina cultura materială a secolelor X-XI⁴⁶⁶. Alte piese de corespondență tipologică apropiată descoperite în mormintele 32, 35, 62 și 67-C de la Georgberg în apropiere de

⁴⁶¹ Hrubý 1966, 42; Hrubý 1967-1968, 58-59.

⁴⁶² Hrubý 1966, fig. 25; Hrubý 1967-1968 fig. 25.

⁴⁶³ Fiedler 1992, 171.

⁴⁶⁴ Fiedler 1992, 179.

⁴⁶⁵ Garam 1987, 200.

⁴⁶⁶ Vuga 1975, 36 sqq., fig. 4, 2-10; 5, 1-10.

Micheldorf (Austria), sunt atribuite fazei mai noi a grupului cultural Köttlach, ceea ce le plasează cronologic după mijlocul secolului al IX-lea⁴⁶⁷. În Transilvania, inele de tâmplă simple au fost descoperite în necropola de la Sălcea, (jud. Bihor), împreună cu cercei lunulari emailați și ca atare atribuiți grupului Köttlach și datați în secolele IX-X⁴⁶⁸. Mai multe fragmente de inele simple de tâmplă din bronz au fost descoperite în necropola de secol IX de la Sultana (jud. Călărași)⁴⁶⁹. În spațiul moravian asemenea piese apar în mai multe morminte din diferite necropole: mormântul VI de la Blučona, mormântul 42 de la Boleradice, mormântul VI de la Vranovice, mormintele II și IX de la Šardičky sau mormântul 209 de la Staré Město și sunt datate în a doua jumătate a secolului al IX-lea⁴⁷⁰.

Inele de tâmplă simple din sârmă de bronz cu îngroșări sferice (noduli) sau cilindrice și buton terminal (mormântul 1, fig. 3, 2-5; mormântul 7, fig. 5, 4-5. 9; mormântul 9, fig. 6, 3-7) nu au fost descoperite în necropola de la Ciumbrud. Piese asemănătoare, cu noduli sferici din tablă de bronz apar în necropola de la Tiszafüred (Ungaria), unde sunt atribuiți perioadei de mijloc a dominației avare, deci secolele VII-VIII⁴⁷¹, dar piese aproape identice descoperite la Wartmannstetten (Austria) sunt identificate ca podoabe moraviene⁴⁷². În Bosnia inelele de tâmplă simple sau cu noduli sferici, cum sunt cele de la Čipuljić-Bugojno și Gomjenica sunt atribuite grupului Köttlach și datate în secolele IX-X⁴⁷³. Și la Köttlach au fost descoperite nouă inele de tâmplă simple din sârmă de bronz cu capătul ușor îngroșat și diferențiat de corpul inelului prin caneluri⁴⁷⁴. Și din Slovacia avem descrierea unor inele de tâmplă ceva mai mari și prevăzute cu una până la trei îngroșări cilindrice sau bitronconice pe partea de jos a corpului inelului, care pe baza descoperirilor de la Nové Zámky sunt privite ca apariții de excepție⁴⁷⁵. Aceste piese sunt datate prin analogie cu materiale asemănătoare provenite din Pannonia destul de timpuriu, de la cumpăna secolelor VI-

⁴⁶⁷ Tovornik 1980, 123 sqq., tab. 3, 1-2. 6-7; 4, 3.11.

⁴⁶⁸ Chidioșan 1969, 613 sqq., fig. 1, 6.

⁴⁶⁹ Mitrea 1988, 98 sqq., pl. 2, T10, 4; 12, T95, 3; 14, T118, 2; 15, T127, 3.

⁴⁷⁰ Poulík 1948, 52, fig. 14, 9.10.12, pl. 49, 4-5. 7-9; 67, 11.13-15; 68, 6; 70, 2-3.12.

⁴⁷¹ Poulík 1948, 197 sqq., fig. 1, 1.2.

⁴⁷² Hrubý 1966, fig. 87; Hrubý 1967-1968, fig. 87.

⁴⁷³ Miletič 1976, 98 sqq., pl. 2; 3,7.

⁴⁷⁴ Pittioni 1943, 19, 8287 a-i.

⁴⁷⁵ Čilinská 1966, 143 sqq.

VII până în a doua jumătate a secolului al VII-lea⁴⁷⁶. Putem deci aprecia că inelele de tâmplă simple din sârmă de bronz cu îngroșări sferice (noduli) sau cilindrice și buton terminal ca exemplarele de la Orăștie, reprezintă o variantă nai nouă, simplificată a pieselor ceva mai mari, cu îngroșări sferice, cilindrice sau bitronconice realizate din tablă, ce și-au găsit maxima răspândire în perioada de mijloc a dominației avare. Cele mai apropiate analogii pentru piesele de la Orăștie le putem găsi printre exemplarele provenite din zona de influență acoperită în secolul al IX-lea de statul Moraviei Mari și marcate de descoperirile de la Boleradice (mormintele 6 și 42), sau Šardičky (mormântul IX)⁴⁷⁷.

Inelele de tâmplă din sârmă de bronz cu noduli sferici și pandanriv conic din tablă de bronz striată și încheiat cu calotă semisferică netedă (mormântul 8, fig. 4, 5) sunt cel mai bine reprezentate în necropola de la Ciumbrud, unde în mormântul „A” întâlnim o piesă de analogie absolută⁴⁷⁸. Variante extrem de apropiate putem recunoaște și în exemplarele descoperite în mormintele 17 și 20 de la Ciumbrud și care diferă doar prin corpul puțin îngroșat al inelului în partea inferioară⁴⁷⁹. Asemănătoare sunt și inelele de tâmplă cu pandanriv conic din tablă de bronz ornamentat cu puncte și încheiat cu calotă semisferică netedă de la Păuleasa⁴⁸⁰ și din mormântul 5 de la Sultana⁴⁸¹ sau cele cu pandanriv conic din tablă de bronz striată și încheiat cu o mărgea sferică netedă din tablă de bronz din mormântul 36 de la Obîrșia Nouă, din zona Dunării de Jos, datate de la mijlocul secolului al IX-lea până în prima jumătate a secolului al X-lea⁴⁸². În Bazinul Carpatic, acest tip de podoabă este întâlnit cel mai adesea în Slovacia, respectiv în necropolele din perioada Moraviei Mari⁴⁸³.

Inelele de tâmplă din sârmă de bronz cu un mic pandanriv cilindric sudat pe corpul inelului (mormântul 10, fig. 7, 2-3. 5-6) sunt mai rare și doar un singur exemplar de la Staré Město ne-a putut servi ca analogie⁴⁸⁴. Aceste piese ar putea fi eventual interpretate ca variantă simplificată a mai sus discutatelor inele de tâmplă cu pandanriv conic din tablă de

⁴⁷⁶ Čilinská 1975, 74, fig. 1, V.

⁴⁷⁷ Poulík 1948, 51 sqq., pl. 13, 3; 68, 1. 7; 70, 11.

⁴⁷⁸ Dankanits- Ferenczi 1959, 610, fig. 4, 9.

⁴⁷⁹ Dankanits- Ferenczi 1959, 608, fig. 4, 7-8. 12.

⁴⁸⁰ Comșa - Bichir 1973, 319.

⁴⁸¹ Mitrea 1988, pl. 1, T5, 3; Fiedler 1992, 176 sq., fig. 39, 7.

⁴⁸² Fiedler 1992, 176 sq., fig. 39, 5.

⁴⁸³ Poulík 1948, pl. 41, 5; 67, 3; Dostál 1966, 26 sqq., fig. 8, 41.

⁴⁸⁴ Poulík 1948, 52, fig. 11.

bronz striată și încheiat cu calotă semisferică netedă. În acest context trebuie amintit un exemplar cu pandantiv cilindric striat de la Tiszafüred, ce pare să aparțină orizontului avar târziu de secol IX⁴⁸⁵.

Inelul de tâmplă cu îngroșare alungită în formă de lacrimă (mormântul 9 fig. 6, 2) este o apariție singulară în cadrul necropolei de la Orăștie dar asemenea piese, în diferite variante, au cunoscut o largă răspândire în spațiu și timp. La Ciumbrud, în mormintele 17 și 20 este întâlnit un tip al cărui pandantiv în formă de lacrimă este ornamentat cu patru bobite semisferice⁴⁸⁶. O analogie aproape perfectă pentru exemplarul de la Orăștie, întâlnim în mormântul 41 din necropola moraviană de secol IX de la Boleradice⁴⁸⁷. În același spațiu al Moraviei Mari, asemenea inele de tâmplă se întâlnesc în diferite variante, de la piese simple din bronz, precum cea anterior menționată, până la exemplare din argint, bogat ornamentate cu filigran din sârmă de argint, toate datate spre sfârșitul secolului al IX-lea, diferențele fiind explicate prin puternica stratificare socială a populației, ce se produce în această perioadă în statul Moraviei Mari⁴⁸⁸.

Cele mai interesante piese descoperite în necropola de la Orăștie sunt, fără îndoială, cerceii din argint, a căror parte superioară, de fixare în ureche, este confecționată din sârmă de argint cu mici îngroșări sferice (noduli) și cu partea inferioară de formă lunulară și realizată din trei straturi de tablă de argint, fețele exterioare fiind ornamentate prin batere, în timp ce plăcuța centrală este prevăzută în partea de jos cu două urechiușe de care atârnă două pendilii în formă de lacrimă (mormântul 7, fig. 5, 2-3. 6-8). Acest tip de podoabă evoluează cel mai probabil din cerceii bizantini din aur, ce cunosc în perioada dominației avară o largă răspândire în Europa Centrală, unde începând cu secolul al VII-lea încep să fie produse imitații din argint sau bronz⁴⁸⁹. În necropola de la Ciumbrud au fost găsite două variante ale acestui tip de cercel. Prima variantă este cea descoperită în mormântul 27 și la care lunula din tablă de argint, ornamentată cu puncte este acoperită pe marginea de jos de o sârmă din argint astfel îndoită încât să formeze cinci bucle de care atârnă cinci lăntișoare de argint⁴⁹⁰. A doua variantă, descoperită în mormântul „A” este mai simplă: lunula este realizată din două plăcuțe din argint, una

⁴⁸⁵ Garam 1987, fig. 1.

⁴⁸⁶ Dankanits - Ferenczi 1959, 607, fig. 4, 11.

⁴⁸⁷ Poulík 1948, pl. 67, 10.

⁴⁸⁸ Hrubý 1966, 42-43; Hrubý 1967-1968, 58-59.

⁴⁸⁹ Zeller 1988, 246, fig. 171.

⁴⁹⁰ Dankanits - Ferenczi 1959, 608, fig. 4, 10.

ornamentată și cealaltă netedă și fără pandantivi⁴⁹¹. Deși cerceii lunulari sunt răspândiți în număr foarte mare și în diverse variante în aria grupului cultural Köttlach⁴⁹², aceștia se deosebesc în principal prin tehnica de făurire de cei ai grupului Ciumbrud. Exemplarele grupului Köttlach sunt executați în marea lor majoritate din bronz, prin turnare și apoi ornamentați în zona lunulei prin emailare⁴⁹³, în timp ce piesele grupului Ciumbrud sunt făurite din sârmă și plăcuțe din argint, iar lunulele sunt ornamentate prin batere și adesea prevăzute cu pandantivi în diverse forme. Trebuie să remarcăm, în acest context, că piesele de la Orăștie își găsesc analogii mai apropiate în materialul moravian⁴⁹⁴ decât în piesele turnate din bronz provenite din descoperirile din Transilvania sau Banat, de la Sălacea⁴⁹⁵, Zalău⁴⁹⁶, Deta⁴⁹⁷ sau Gornea „Căunița de Sus”⁴⁹⁸ și atribuite grupului Köttlach. Piesele de la Gîrlița, din zona Dunării de Jos, deși din argint, par să fie turnate⁴⁹⁹, iar fragmentul de la Satu Nou, ornamentat cu sârmă împletită își găsește analogii mai curând la sud de Dunăre⁵⁰⁰. Cerceii descoperiți în necropola de secol VIII-IX de la Sultana sunt din punctul de vedere al formei foarte asemănători celor de la Orăștie. În cazul cercelului cu pendilii din mormântul 28, identificat ca bizantin⁵⁰¹, nu aflăm din păcate din text și nici nu putem deduce din desen dacă este din bronz sau argint, nici dacă a fost turnat sau făurit din plăcuțe. În schimb aflăm despre o piesă asemănătoare din mormântul 14, că este din bronz⁵⁰².

Colane

Fragmente foarte corodate, rotunde în secțiune, provenind probabil de la colane din fier au fost descoperite în mormintele 7 (fig. 5, 21) și 10 (fig. 7, 10) din necropola de la Orăștie. Tot din fier și de secțiune circulară sunt trei colane descoperite la Razdelna (Bulgaria), ce au fost datate în secolul al IX-lea⁵⁰³.

⁴⁹¹ Dankanits - Ferenczi 1959, 610, fig. 4, 13.

⁴⁹² Pittioni 1943, Petru -colab. 1975.

⁴⁹³ Schmidt 1994, 107 sqq.

⁴⁹⁴ Poulík 1948, pl. 41, 4; 71, 1-4.

⁴⁹⁵ Chidioșan 1969, 613, fig. 1,3.

⁴⁹⁶ Cosma 1994, 323, fig. 3, 3.

⁴⁹⁷ Hampel 1905, II, pl. 370, 6.

⁴⁹⁸ Uzum 1990, 226, pl. 22, 2-3.

⁴⁹⁹ Fiedler 1992, 177, fig. 39, 14-15.

⁵⁰⁰ Fiedler 1992, 179, fig. 39, 16.

⁵⁰¹ Mitrea 1988, 98, 112, pl. 3, T28-a, 2.

⁵⁰² Mitrea 1988, 112, fig. 2, T14, 2.

⁵⁰³ Fiedler 1992, 182.

Colanul din bară de bronz de secțiune rectangulară cu închizător realizat prin îndoirea capetelor (copcă), și ornamentat pe toate fețele prin încrustarea unui motiv în zig-zag (mormântul 1, fig. 3, 6) reprezintă un unicat în necropola de la Orăștie și din păcate, nici în literatura de specialitate ce ne-a fost accesibilă, nu am putut găsi analogii apropiate acestei piese. Mult mai răspândite sunt colanele din bară de bronz de secțiune circulară, așa ca exemplarul din mormântul 14 de la Sultana, prevăzut cu un sistem de închidere asemănător și ușor de datat pe baza celorlalte piese de inventar din același mormânt în secolul al IX-lea⁵⁰⁴. Un colan din bară de bronz de secțiune circulară, dar cu alt sistem de închidere și pe care au fost înșirate alte podoabe (brățară, cercei, inele) a fost descoperită la Ptuj (Slovenia) și datată în corelație cu restul inventarului în secolele V-VI⁵⁰⁵. Acest colan, ca și un altul asemănător de la Ljubljana sunt considerate podoabe germanice răspândite cu precădere în perioada dominației hunice⁵⁰⁶. Tot la Ptuj, punctul „Grad”, într-o necropolă atribuită primei faze a culturii Bjelo Brdo a apărut un colan din bară de bronz de secțiune circulară, datat în secolul al X-lea⁵⁰⁷. Din mormântul 26, de copil, de la Žitavská Tôň (Slovacia) provine un colan din bară de bronz de secțiune circulară, împreună cu două colane torsadate, care sunt databile de la începutul perioadei de dominație avară până în prima jumătate a secolului al VIII-lea⁵⁰⁸.

Pandantive

Cele două pandantive descoperite în necropola de la Orăștie sunt diferite atât ca formă cât și ca mod de realizare. În mormântul 10 a fost descoperit un fragment de pandantiv circular cu cruce traforată dintr-un aliaj de plumb și cositor (fig. 7, 7). Cea mai bună analogie pentru această piesă o găsim în exemplarul din „metal alb” – probabil tot un aliaj de plumb și cositor ce formează un oxid alb - descoperit în mormântul 7 de la Ciumbrud și datat în prima jumătate a secolului al X-lea⁵⁰⁹. Pandantivi foarte asemănători provin din spațiul Moraviei Mari, de la Staré Město – Na Valách⁵¹⁰, unde aceste piese pot fi corelate stratigrafic cu construcția primei biserici între anii 850 și 864, ceea ce le conferă o datare foarte

⁵⁰⁴ Mitrea 1988, 112, pl. 2, T14, 3. Fiedler 1992, 184.

⁵⁰⁵ Ciglencečki 1993, 50 sqq., pl. 3, 1.

⁵⁰⁶ Knific 1993, 532, fig. 20.

⁵⁰⁷ Tomičić 1993, 543 sqq., pl. 4.

⁵⁰⁸ Čilinská 1975, 88.

⁵⁰⁹ Dankanits - Ferenczi 1959, 611, fig. 3, 8.

⁵¹⁰ Hrubý 1955, 355.

sigură după mijlocul secolului al IX-lea⁵¹¹. Un pandantiv circular din plumb, unde motivul crucii nu a fost traforat ci imprimat, provine de la Păcuiul lui Soare și a fost datat în secolele X-XI⁵¹². Tot turnat din plumb și purtând motivul crucii este și un pandantiv rotund de la Dridu⁵¹³.

Fragmentele de pandantiv globular din tablă subțire de bronz ornamentat cu nervuri verticale (mormântul 9, fig. 6, 20) sunt prea mici pentru a se putea reconstitui cu exactitate forma acestui obiect. Ele pot proveni atât de la un pandantiv făurit din două emisfere, cât și de la un nasture globular sau de la un zurgălău, toate aceste forme fiind prezente curente în inventarele necropolelor din secolele IX-X și adesea în corelație cu materiale ca cele discutate anterior. Nervurile verticale ce intersectează o nervură orizontală generând mai multe cruci, amintesc însă cel mai mult de pandantivul din două emisfere descoperit în mormântul „A” de la Ciumbrud⁵¹⁴. O paralelă bună la acest exemplar, o întâlnim din nou în mediul moravian, în mormântul 2 de la Brno - Malměřice⁵¹⁵. Din același spațiu geografic, cunoaștem pandantivi făuriți din metale prețioase și bogat ornamentați, proveniți de la Mikulčice, Staré Město și Pohansko⁵¹⁶.

Brățară

O brățară din bandă de bronz cu un capăt răsucit spre exteriorul curbării brățării și ornamentată pe exterior cu trei rânduri de puncte imprimate prin batere (fig. 5, 20) a fost descoperită în mormântul 7 din necropola de la Orăștie. O piesă asemănătoare, cu ambele capete răsucite și fără ornament punctat provine dintr-o descoperire mai veche din Bihor, de la Galoșpetru și este încadrată în cultura Bjelo Brdo, datată în secolul al X-lea și atribuită pecenegilor⁵¹⁷. La Vârșand „Movila dintre vii”, în mormântul 11, a fost descoperit un fragment dintr-o brățară plată din bronz cu capăt răsucit iar alte două exemplare asemănătoare au apărut în aceeași necropolă, pe brațul drept al defunctului înhumat în mormântul 15 și au fost atribuite în corelație cu restul materialului culturii Bjelo

⁵¹¹ Hrubý 1965, 422.

⁵¹² Diaconu - Anastasiu 1969, 623 sqq., fig. 1, 2. Vezi și Fiedler 1992, 186; Diaconu - Vilceanu 1972, 144 sqq., fig. 58.

⁵¹³ Zaharia 1967, 94, fig. 13, 2.

⁵¹⁴ Dankanits - Ferenczi 1959, 610, fig. 3, 6.

⁵¹⁵ Poulik 1948, pl.41, 7.

⁵¹⁶ Hrubý 1965, 42, fig. 26, 60; Hrubý 1967-1968, 58, fig. 28, 60; Poulik 1948, pl.42, 14, 31-33.

⁵¹⁷ Chidioșan 1965, 240 sqq., fig. 1, 2.

Brdo și datate în secolul al XI-lea⁵¹⁸. Două brățări plate din bronz, dar cu nervuri pe margini au fost descoperite în necropola de la Sultana⁵¹⁹.

Mărgele de sticlă

Mărgelele din pastă de sticlă colorată apar în necropola de la Orăștie în diferite variante:

- a. Mărgele „cu ochi” provin din mormintele 7 (fig. 5, 17), 8 (fig. 4, 9), 9 (fig. 6, 19) și 10 (fig. 7, 19) și au fost realizate din sticlă albastră pe care au fost lipite fire și puncte de sticlă galbenă. O piesă din mormântul 9 este ceva mai mare și a fost ornamentată cu fir și puncte de sticlă albă imprimată (fig. 6, 15).
- b. Mărgelele segment sunt prezente în formă simplă și în rețele de câte două, trei, patru, cinci sau șapte piese conice de culoare albastră sau galbenă și au fost descoperite în mormintele 7 (fig. 5, 10, 12-14), 8 (fig. 4, 7, 10-14), 9 (fig. 6, 8-9, 11-13) și 10 (fig. 7, 8-9, 11-18).
- c. Mărgele sferice ușor aplatizate de culoare albastră sau galbenă și o mărgea ceva mai mare, albastră și cu o bandă albă imprimată, au fost recuperate din mormintele 7 (fig. 5, 11, 19) și 9 (fig. 6, 10, 14, 16).
- d. Mărgele discoidale au fost găsite doar două: una albastră în mormântul 8 (fig. 4, 8) și una verde în mormântul 7 (fig. 5, 16).
- e. O mărgea lungă, în secțiune hexagonală și de culoare albastră, a fost descoperită în mormântul 9 (fig. 6, 18).
- f. Mărgele albastre cilindrice ornamentate spiralat cu fir de sticlă galbenă, au apărut în mormintele 7 (fig. 5, 18), 9 (fig. 6, 21) și 10 (fig. 7, 20).
- g. O mărgea spiralată, de culoare verde spre albastru, a fost descoperită în mormântul 7 (fig. 5, 15).
- h. Mărgele cilindrice, de culoare albastră, au fost găsite în mormântul 9 (fig. 6, 17).

Avem deci de-a face cu opt tipuri de mărgele din sticlă, în dominantă cromatică albastru – galben, care au fost legate în patru șiraguri. Dintre cele opt tipuri, doar două, respectiv mărgelele segment și mărgelele „cu ochi”, apar în toate cele patru șiraguri. Asemenea șiraguri cuprinzând însă doar mărgele din sticlă sferice aplatizate și discoidale, dar și piese din ceramică și metal au apărut și în mormintele 2, 5, 7, 10,

⁵¹⁸ Popescu 1956, 129 sqq., fig. 83, l. 3. 6-7.

⁵¹⁹ Mitrea 1988, 116, pl. 10, T81, 4; Fiedler 1992, 184.

17, 20 și 30 din necropola de la Ciumbrud⁵²⁰. În necropola de secol IX de la Sultana măregele din sticlă sunt prezente în 36 de morminte, în mai multe variante (mărege „cu ochi”, spiralate, discoidale, segmente de șirag, dar și în formă de sâmbure și millefiori) și culori (albastre, galbene, albe, brun-roșcate și verzi) iar aici organizarea în șiraguri este diferită fiind constatate pe lângă șiragurile multicolore ce cuprind mai multe forme și organizări unicolore sau uniforme⁵²¹. Tot în secolele VIII-IX se datează măregele asemănătoare descoperite în alte situri de la Dunărea de Jos⁵²². Cele mai bune analogii pentru șiragurile de la Orăștie, le întâlnim din nou în rândul descoperirilor de factură moraviană, ca șiragul albastru – galben cu mărege „cu ochi” și mărege cilindrice albastre ornamentate spiralat cu fir de sticlă galbenă de la Vranovice, sau cel cu segmente galbene și albastre, mărege „cu ochi” și mărege sferice aplatizate de la Boleradice, dar mai ales șiragul cu segmente galbene și albastre, mărege sferice aplatizate, mărege spiralate, discoidale și tronconice de la Blučina sau șiragurile multiforme de la Brno – Malměřice și Staré Město⁵²³.

⁵²⁰ Dankanits - Ferenczi 1959, 607-608, fig. 3, 4.

⁵²¹ Mitrea 1988, 98, pl. 1, T5, 4; 2, T6, 5. T14, 4; 3, T17, 1. T29; 4, T36, 2; 6, T52, 1; 9, T75; 10, T81, T82, 6; 11; 12, T95, 5; 16, T143, 2; 18, T158, 8.

⁵²² Fiedler 1992, 178-191, fig. 42.

⁵²³ Poulik 1948, pl. 37-3; 40, 1; 41, 15-19; 43, 1. 4. 8.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

<i>ActaMN</i>	Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca.
<i>ActaMP</i>	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
<i>ActaArchHung</i>	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
<i>AHSz</i>	Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, Szeged.
<i>Aluta</i>	Aluta, Sfântu Gheorghe.
<i>AIIC</i>	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj Napoca.
<i>Alba Regia</i>	Alba Regia, Székesfehérvár.
<i>Analele ANTIM</i>	Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova, Chișinău.
<i>AnB</i>	Analele Banatului, Timișoara.
<i>Apulum</i>	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
<i>ArchÉrt</i>	Archaeologiai Értesítő, Budapest.
<i>ArchJug</i>	Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
<i>ArhPregled</i>	Arheološki Pregled. Arheološko društvo Jugoslavije, Beograd.
<i>ArhMed</i>	Arheologia Medievală, Cluj - Napoca.
<i>ArhMold</i>	Arheologia Moldovei, Iași.
<i>BCMS</i>	Buletinul Cercului de Medievistică „Radu Popa”, Sibiu.
<i>Banatica</i>	Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș - Severin, Reșița.
<i>BCȘS</i>	Buletinul Cercurilor Științifice Studentești, Universitatea „1

- Decembrie 1918 ”, Alba Iulia.
- ComArchHung* Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
- Corviniana* Acta Musei Corviniensis, Hunedoara.
- CI* Cercetări Istorice, Serie Nouă, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
- CA* Cercetări Arheologice, București.
- CCA* Cronica Cercetărilor Arheologice.
- Cumania* Bács - kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét.
- Dacia* Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie; N. S. - Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Nouvelle Serie, Bucarest.
- DolgCluj* Dolgozatok - Travaux. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.
- DolgSzeged* Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged.
- EphemNap* Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj - Napoca.
- Erasmus* Revistă a Societății de Studii Istorice Erasmus, București.
- ErdMúz* Erdélyi Múzeum, Cluj - Napoca.
- Étudbalk* Études balkaniques, Sofia.
- FolArch* Folia Archaeologica, Budapest.
- FVL* Forschungen zur Volks - und Landeskunde, Sibiu.
- Glasnik* Glasnik Zemeljskog Muzeja u Sarajevu Arheologija, Sarajevo.
- HistTrans* Histoire de la Transylvanie, Budapest, 1992.
- InvArch* Inventaria Archaeologica, Priština.
- IstCluj* Istoria Clujului, Cluj - Napoca, 1974.
- JRGZM* Jarbuch der Römisch -Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
- JAMÉ* Jóna András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza.

<i>KözlCluj</i>	Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.
<i>Ljetopis</i>	Ljetopis Jugoslavenke Akademije, Zagreb.
<i>MI</i>	Magazin Istoric, București.
<i>MCA</i>	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
<i>MFME - StudArch</i>	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica, Szeged.
<i>NumKözl</i>	Numizmatikai Közöny, Budapest.
<i>PA</i>	Patrimonium Apulense, Alba Iulia.
<i>Prilozi</i>	Prilozi. Instituta za arheologija u Zagrebu, Zagreb.
<i>PZ</i>	Prähistorische Zeitschrift, Berlin - Mainz.
<i>RevIst</i>	Revista Istorică, București.
<i>Sargeția</i>	Sargeția. Buletinul Muzeului Județean, Hunedoara.
<i>SympThrac</i>	Symposia Thracologica, Miercurea - Ciuc.
<i>SlovArch</i>	Slovenská Archeológia, Bratislava.
<i>StarohrvProsvj</i>	Starohrvatska Prosvjeta, Split.
<i>StudArchHist</i>	Studia Archaeologica et Historica. Nicolao Gudea Dicata. Bibliotheca Musei Porolissensis IV / 2001, Zalău.
<i>SCIV (A)</i>	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
<i>SCICPR</i>	Studii și Comunicări de Istorie a Civilizației Populare din România, 2 / 1981, Sibiu.
<i>SCIM</i>	Studii și Cercetări de Istorie Medie, București.
<i>StComB</i>	Studii și Comunicări Muzeul Brukenthal, Sibiu.
<i>StudCom</i>	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból, Szentendre.
<i>ŠtudZvesti</i>	Študijné Zvesti Arheologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied,

	Nitra.
<i>TD</i>	Thraco - Dacica, București.
<i>VAH</i>	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
<i>Vjesnik</i>	Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, Zagreb.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE

Anghel - Ciugudean 1987

Gh. Anghel, H. Ciugudean, Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (Jud. Alba). *Apulum* XXIV, 1987, 179 - 196.

Anghel 1993

Gh. Anghel, De la vechea Mitropolie Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe de Alba Iulia, 1993.

Barta – colab. 1990

G. Barta, I. Bóna, B. Köpeczi, L. Makkai, A. Miskolczy, A. Mócsy, K. Péter, Z. Szász, E. Tóth, Zs. Trócsányi, Á. R. Várkonyi, G. Vékony, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990.

Basa 1970

B. Basa, Șantierul Simeria. *MCA* IX, 1970, 225 - 232.

Bálint 1976

Cs. Bálint, A magyarság és az ún. Bielo - Brdoi kultúra. - Die Ungarn und die sog. Bielo-brdo kultur. *Cumania* 4, 1976, 225 - 254.

Bálint 1991

Cs. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest, 1991.

Băcueț-Crișan – Băcueț-Crișan 2003

S. Băcueț-Crișan, D. Băcueț-Crișan, Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Zalău. Descoperirile neo-eneolitice și medievale timpurii, Zalău, 2003.

Bejan - Moga 1979

A. Bejan, M. Moga, Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiș). *Tibiscus* 5, 1979, 159 - 168.

Bejan 1995

A. Bejan, *Banatul în secolele IV - XII*, Timișoara, 1995.

Blăjan 1980

M. Blăjan, Descoperirile arheologice de la Alba Iulia, dovezi incontestabile ale continuității românilor în Transilvania. *Poarta Inimii, Alba Iulșia*, 1980, 197 – 202.

Blăjan-Popa 1983

M. Blăjan, Al. Popa, Cercetările arheologice de la Alba Iulia - „ Stația de Salvare ”. *MCA* XV, 1983, 375 - 380.

Blăjan – Oproiu - Popa 1990

- M. Blăjan, T. Oproiu, D. Popa, Orientation of the graves in the early medieval cemetery (II - th. Century), in Alba Iulia. Archaeometry in Romania. 2 - nd romanian conference on the application of physics methods in archaeology, Cluj Napoca, february 17 - 18, 1989, vol. 2, 35 - 40.
- Blăjan - Stoicovici - Botezatu 1990 - 1993
M. Blăjan, E. Stoicovici, D. Botezatu, Monedele descoperite în cimitirul feudal timpuriu (sec. XI) de la Alba Iulia - Str. Vânătorilor (1979 - 1980). Studiu metalografic, numismatic și etnologic. Apulum XXVII - XXX, 1990 - 1993, 273 - 292.
- Bona 1993
I. Bona, *A honfoglalás előtti kultúrák es népek*, în: *Szabolcs-Szatmar-Bereg megye monográfiája. I. Kötet – Történelem és kultúra*, Nyiregyháza, 1993.
- Brezeanu 1984
S. Brezeanu, „La Bulgarie d’au-de là de l’Ister” à la lumière des sources écrites medievales. Études Balkaniques 20, 1984, p. 122-125.
- Brunšmid 1903 - 1904
J. Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva n. s., sv. VII, Zagreb, 1903 / 4, 30 - 97.
- Chidioșan 1965
N. Chidioșan, Mormântul din perioada feudalismului timpuriu de la Galoșpetreu (raion Marghita). - Das Grab von Galoșpetreu (Raion Marghita) aus der frühfeudalen Zeit. StComSibiu 1965, 237 - 243.
- Chidioșan 1969
N. Chidioșan, O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea. - Une nécropole de la haute époque féodale découverte à Sălacea. SCIVA 20 / 4, 1969, 611 - 615.

Ciglencečki 1993

S. Ciglencečki, Arheološki sledovi zatona antične Petovione. Ptujski Arheološki Zbornik. Ob 100-letnici mizeja in muzejskega društva (Ptuj 1993), p.505-520.

Čilinská 1966

Z. Čilinská, Slawisch-avarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Arch. Slovaca Fontes 7 Bratislava, 1966.

Čilinská 1968

Z. Čilinská, Bestattungsritus im VI-VIII. Jahrhundert in der Süd-Slowakei. Študijné Zvesti 16, 1968, p. 47-58.

Čilinská 1975

Z. Čilinská, Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slovemská Archeológia 23, 1975, p. 63-96.

Ciobanu 2004

R. Ciobanu, Alba Iulia (Jud. Alba). Punct: Dealul Furcilor. Cod sit: 1026. 03. CCA XXXVIII, 2004, 25 sq.

Ciugudean - Anghel 1983

H. Ciugudean, Gh. Anghel, Necropola feudal - timpurie de la Blandiana (jud. Alba). MCA XVII, 1983, 361 - 364.

Ciugudean 1996

H. Ciugudean, Anul 1000 la Alba Iulia. Între istorie și arheologie. Catalogul expoziției. Alba Iulia, 1996.

Ciugudean - Dragotă 2001 a

H. Ciugudean, A. Dragotă, Pâclișa, mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: „ La Izvoare ”. Cod sit: 1062.01. CCA XXXV, 2001, 176.

Ciugudean - Dragotă 2001 b

H. Ciugudean, A. Dragotă, Cercetări arheologice la Alba Iulia - Pâclișa: descoperirile hallstattiene și medievale timpurii (Campania din anul 2000). Apulum XXXVIII / 1, 2001, 269 - 288.

Ciugudean - Dragotă 2002

H. Ciugudean, A. Dragotă, Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar (secolele IX - XI). Catalogul expoziției, Alba Iulia, 2002.

Ciugudean – colab. 2003

H. Ciugudean, R. Ciobanu, V. Moga, M. Drâmbărean, C. Inel, A. Gligor, D. O. Dan, G. Rustoiu, A. Dragotă, C. Plantos, Necropolele orașului Alba Iulia – din preistorie în zorii evului mediu – Catalog de expoziție, Alba Iulia, 2003.

Comșa 1959

M. Comșa, Slavii pe teritoriul R.P.R. în secolele VI-IX în lumina cercetărilor arheologice. S.C.I.V. 10, 1959, p. 65-80.

Comșa – Bichir 1970

M. Comșa, Gh. Bichir, Date preliminare cu privire la necropola de la Păuleasca. S.C.I.V. 24, 1973, p. 317-320.

Cosma 1994

C. Cosma, Morminte din sec. IX - X p. Chr. descoperite la Zalău (jud. Sălaj). EphNap IV, 1994, 323 - 329.

Cosma 2000

C. Cosma, Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor, în AMP XXIII, 2000, I, p. 472-475.

Cosma 2002

C. Cosma, Vestul și nord – vestul României în secolele VIII – X d. H., Editura Nereamia Napocae, Cluj - Napoca 2002.

Crișan - colab. 1992

I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, Iudita Winkler, Repertoriul arheologic al județului Cluj. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Bibliotheca Musei Napocensis V, 1992.

Dankanits – Ferenczi 1959

Á. Dankanits, I. Ferenczi, Săpăturile arheologice de la Ciumbrud. M.C.A. 6, 1959, p. 605-615.

Demo 1996

Z. Demo, *Vukovar - Lijevo bara*, Zagreb, 1996.

Diaconu 1969

P. Diaconu, A. Anastasiu, Două pandantive circulare de plumb de la Păcuiul lui soare. S.C.I.V. 20, 1969, p. 623-624.

Diaconu – Vîlceanu 1972

P. Diaconu, D. Vîlceanu, Păcuiul lui Soare I. Cetatea bizantină. Bibl. de Arh. 18, București, 1972.

Dostál 1966

B. Dostál, Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Praha, 1966.

Dragotă - Brânda 1999

A. Dragotă, D. S. Brânda, Unele observații asupra unei piese de podoabă medievală timpurie. Corviniana V, 1999, 81 - 96.

Dragotă - Brânda 2000

A. Dragotă, D. S. Brânda, Alba Iulia - Str. Arhim. Iuliu Hossu. CCA XXXIV, 2000, 10sq.

Dragotă - Brânda 2001

A. Dragotă, D. S. Brânda, Necropola medieval - timpurie de la Alba Iulia- Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brîndușei). Săpăturile de salvare din anul 1999. Apulum XXXVIII/1, 2001, 289 - 318.

Dragotă - colab. 2002 a

A. Dragotă, A. Nițoi, I. Băbuț, A. Bădescu, D. Berariu, C. Cioancă, R. Crăciun, V. Deleanu, R. Gheorghiu, I. Lascu, D. Miloș, N. Neag, C. Nicoară, R. Ota, C. Păun, C. Soare, V. Ștefu, D. Trif, C. M. Urian, Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brîndușei). Cod sit: 1026.09. CCA XXXVI, 2002, 34sq, Pl. 10.

Dragotă-colab. 2002 b

A. Dragotă, A. Nițoi, I. Băbuț, A. Bădescu, D. Berariu, C. Cioancă, R. Crăciun, V. Deleanu, R. Gheorghiu, I. Lascu, D. Miloș, N. Neag, C. Nicoară, R. Ota, C. Păun, C. Soare, V. Ștefu, D. Trif, C. M. Urian, Pîclișa, mun. Alba Iulia, jud. Alba. Punct: „ La Izvoare ”. Cod sit: 1062. 01. CCA XXXVI, 2002, 228sq.

Dragotă - colab. 2002 c

A. Dragotă, C. M. Urian, V. Deleanu, A. Nițoi, I. Băbuț, C. Cioancă, D. S. Brânda, Necropola medieval timpurie de la Pîclișa, mun. Alba Iulia (secolul al XI - lea). In memoriam Nicolae Branga. PA II, 2002, 58 - 95.

Dragotă - colab. 2002 d

A. Dragotă, V. Deleanu, C.- M. Urian, I. Băbuț, A. Nițoi, V. Ștefu, D. S. Brânda, Săpături de salvare în cimitirul de la Alba Iulia – Str. Arhimandrit Iuliu Hossu (fostă Brîndușei). In memoriam Nicolae Branga. PA II, 2002, 38 - 57.

Dragotă – Rustoiu – Brânda 2003 b

A. Dragotă, G. Rustoiu, D. S. Brânda, Alba Iulia (Jud. Alba). Punct: Apulum II – Profi. Cod sit: 1026. 19. CCA XXXVII / 2003, 35, Pl. 10.

Dragotă 2003

A. Dragotă, *Descoperiri arheologice privind relațiile Ungariei arpadiene cu Croația și Transilvania (secolele IX-XI)*. Teză de doctorat, Sibiu, 2003.

Dragotă-colab. 2005 a

A. Dragotă, M. Crișan, G. T. Rustoiu, Cordoș Cristina, A. Kudler, V. Deleanu, C. M. Urian, *Alba Iulia – Str.*

- Brîndușei. Cod sit: 1026. 09. Teren : Bodea Ioan. CCA XXXIX, 2005, 36-38, pl. 2.*
- Dragotă-colab. 2005 b
A. Dragotă, G. T. Rustoiu, V. Deleanu, C. Cordoș, M. Crișan, C. M. Urian, A. Kudler, *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia – Str. Brîndușei (III). Apulum XLII, 2005, 201-228.*
- Dragotă 2005 c
A. Dragotă, Aspecte funerare la Alba Iulia în secolele X-XI, în : Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic, *Relații interetnice în Transilvania, București, 2005, p. 157-170.*
- Dragotă – Rustoiu-Deleanu 2006
A. Dragotă, G. T. Rustoiu, V. Deleanu, *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia-Str. Brîndușei. Cercetările din anii 1997-2005, Alba Iulia, 2006.*
- Drașovean – Țeicu - Muntean 1996
F. Drașovean, D. Țeicu, M. Muntean, *Locuirile neolitice târzii și necropola medievală timpurie. - Späte neolitische Siedlungen und das frühmittelalterliche Gräberfeld. Reșița, 1996.*
- Drâmbărean - colab. 1998 a
M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, *Alba Iulia – Str. Brîndușei. CCA XXXIII, 1998, 3sq.*
- Drâmbărean - colab. 1998 b
M. Drâmbărean, N. Rodean, A. Gligor, V. Moga, D. Anghel, *O nouă necropolă medievală timpurie descoperită la Alba Iulia. Apulum XXXV, 1998, 187 - 205.*
- Dumitrașcu-Togan 1974
S. Dumitrașcu, G. Togan, *Cimitirul de la Boarta – „Pârâul Zăpezii-Șoivan”, în Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal, 18, 1974.*
- Dumitrașcu 1983
S. Dumitrașcu, *Podoabe și piese de îmbrăcăminte din mileniul I e. n. – Ornaments, parures et pièces d'habits du Ier millénaire n. è. Crisia XIII, 1983, 33 - 142.*
- Ferenczi 1960
I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Ciumbrud. MCA VII, 1960, 191 - 199.*
- Fettich 1931
N. Fettich, *Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. - Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit. ArchÉrt 45, 1931, 48 - 112.*

Fiedler 1992

U. Fiedler, Studien zu Gräberfelder des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Universitätsforsch. Zur Prähist. Arch. 11, Bonn, 1992.

Garam 1987

É. Garam, Der awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine zeitliche Gliederung. B. Hänsel (ed.), Die Völker Südosteuropas im 6. –8. Jahrhundert. Südosteuropa Jahrbuch 17, Berlin 1987, p. 191-202.

Giesler 1980

J. Giesler, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. ArchKorr 10, 1980, 85 - 98.

Giesler 1981

J. Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo - Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. PZ 56, 1, 1981.

Goos 1876

C. Goos, Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Archiv d. V. S. L., 13. 2, 1876, p. 203-238.

Gyula 1955

L. Gyula, Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars, Budapest, 1955

Hampel 1905

J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I - III, Budapest, 1905.

Harhoiu 1972

R. Harhoiu, O cataramă în formă de liră descoperită la Tîrgșor, SCIV 23, 3, 1972, 417 - 425.

Heitel 1972

R. R. Heitel, Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmalern aus Südsiebenbürgen. I. RRHA IX, 2, 1972, 139 - 160.

Heitel 1975

R. R. Heitel, Archäologische Beiträge zur Geschichte der romanischen Baudenkmalern in Siebenbürgen. II (in Zusammenhang mit der ältesten „ Rotunda Ecclesia ” Rumäniens und der Kathedrale I in Alba Iulia). RRHA 12, 1975, 1, 3 - 10.

Heitel 1975

R. R. Heitel, Contribuții la problema genezei raporturilor feudale în Transilvania în lumina cercetărilor arheologice de la Alba Iulia, MN II, 1975, 343 - 352.

Heitel 1983

R. R. Heitel, Unele considerații privind civilizația din bazinul carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a sec. IX în lumina izvoarelor arheologice, SCIVA 34, 2, 1983, 93 - 115.

Heitel 1985

R. R. Heitel, Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968 – 1971) (I), SCIVA 36, 3, 1985, 215 - 232.

Heitel 1986

R. R. Heitel, Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba Iulia (1968 – 1977). II. Piesele de metal. SCIVA 37, 1986, 233 - 248.

Heitel 1994 - 1995

R. R. Heitel, Die Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien, Dacia N. S. XXXVIII - XXXIX, 1994 - 1995, 389 - 439.

Hica – Blăjan 1973

M. Hica, M. Blăjan, *Un cimitir de incinerare din sec. VIII la Turdaș, jud Alba*, în *ActaMN*, X, 1973.

Hica - Iambor 2002

I. Hica, P. Iambor, Cimitirul din secolul al X - lea de la Cluj Napoca – Str. Plugarilor. Comunicare prezentată la Simpozionul Științific: “ Civilizația medievală timpurie din Transilvania. Rit și ritual funerar (secolele IX - XI), Alba Iulia, aprilie, 2002.

HistTrans 1992

Histoire de la Transylvanie, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Horedt 1954

K. Horedt, Voievodatul de la Bălgrad - Alba Iulia, SCIV V, 3 - 4, 1954, 487 - 512.

Horedt 1956

K. Horedt, Ținutul hunedorean în secolul IV - XII. Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, Deva, 1956, 101 - 116.

Horedt 1958 a

K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV - XIII, București, 1958.

Horedt 1958 b

K. Horedt, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenburgens, Bukarest, 1958.

Horedt 1965

K. Horedt, *Un cimitir din sec. IX-X e.n. la Mediaș*, în: *SUBB*, series historia, II, 1965, p. 7-23.

Horedt 1966

K. Horedt, Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z., *Dacia N. S. X* / 1966, 261 - 290.

Horedt 1976

Horedt, K., *Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7-9 JH. In Siebenbürgen*, în *ZfA*, Berlin, 10, 1976.

Horedt 1986

K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.

Hrubý 1955

V. Hrubý, *Staré Město. Velomoravské pohřebiště "Na Valách"*. *Mon. Arch. 3*, Praha, 1955.

Hrubý 1965

V. Hrubý, *Staré Město. Velomoravský Velehrad*. Praha, 1965.

Hrubý 1966

V. Hrubý, *Das Bestattungsbrauchtum in Grossmähren. Grossmähren. Slavenreich zwischen Byzantinern und Franken. RGZM Mainz, Ausstellungskataloge 1*, Mainz, 1966, p. 39-58.

Hrubý 1967 - 1968

V. Hrubý, *Das Bestattungsbrauchtum in Grossmähren. Grossmähren. Ein versunkenes Slavenreich im Lichte neuer Ausgrabungen*, (Ausstellungskatalog), Berlin, 1967-1968, s. 55-61.

Iambor 1983

P. Iambor, *Sondajul arheologic de la Zalău - Ortelec (jud. Sălaj)*. *MCA XV*, 1983, 513 – 514.

Knific 1993

T. Knific, *Hunski sledovi v Sloveniji?*. *Ptujski Arheološki Zbornik. Ob 100-letnici mizeja in muzejskega društva*, Ptuj 1993, p. 521-542.

Kohler 1885

J. Kohler, *Zur Lehre der Blutrache*, Berlin, 1885.

Kovács 1942

István Kovács, A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető. – Dar landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár, Zápolya Gasse. KözlCluj II, 1, 1942, 85 - 118.

Kovács 1994

L. Kovács, Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szaboles. VAH VI, Budapest, 1994.

Kralovánszky 1959

A. Kralovánszky, Adatok a Kárpát-medencei X - XI. századi félholdalaku csüngők kérdéséhez. – Contribution à la question des pendants en forme de demi-lune du bassin des Carpathes, des Xe et XIe siècles. ArchÉrt 86, 1, 1959.

Kristó 1998

Gy. Kristó, Magyarország története 895 - 1301, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

László 1942

Gy. László, A kolozsvári Zápolya – utcai honfoglaláskori temető. ErdMúz XLVII, 4, 1942, 578 - 584.

Lipp 1884

W. Lipp, *A keszthelyi sírmezők*, Budapest, 1884.

Lipp 1885

W. Lipp, *Die Gräberfeld von Keszthely*, Budapest, 1885.

Luca – Cosma 1993

S. A. Luca, A. Cosma, Archäologische Geländeuntersuchungen im Brooser Gebiet Böhmerberg (Dealul Pemilor). Forsch. Volks- u. Landeskunde, 36.2, 1993, p. 85-88.

Luca – Boroffka 1997

S.A. Luca, N.G.O. Boroffka, O nouă descoperire paleolitică din Transilvania. Apulum 34, 1997, p. 1-4.

Luca - Pinter 2001

S. A. Luca, Z. K. Pinter, Der Böhmerberg bei Broos / Orăștie. Eine archäologische Monographie, Editura Universității „Lucian Blaga” Sibiu, 2001.

Luca - Boroffka - Ursuțiu –Căstăian 1995

S. A. Luca, N. Boroffka, A. Ursuțiu, M. Căstăian, Orăștie-cercetări de suprafață. Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 1994, Cluj-Napoca, 1995, p. 64-65.

Luca 1997

- S. A. Luca, Așezări neolitice pe valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie – Dealul Pemilor (punct X₂). Bibl. Mus. Apulensis 4, Alba Iulia, 1997.
- Luca - Pinter – Georgescu 2003
S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, Monumente arheologice și istorice), Editura Economică, Sibiu, 2003.
- Madgearu 1994 a
Al. Madgearu, Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al X - lea, RevIst V, 1 - 2, 1994, 147 - 154.
- Madgearu 1994 b
A. Madgearu, Pinteni datați în secolele VIII-IX, descoperiți în jumătatea de sud a Transilvaniei. Mousaios 4.1, 1994, p. 153-163.
- Madgearu 2001
Al. Madgearu, Românii în opera Notarului Anonim. Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română. Bibliotheca Rerum Transsylvaniae XXVII, Cluj Napoca, 2001.
- Márkiné Poll 1932 - 33
K. Márkiné Poll, A zsenyei kincs. ArchÉrt XLVI, 1932 - 33, 62 - 84.
- Medeleț – Tănase – Gáll 2001
Florin Medeleț, D. Tănase, E. Gáll, X. Századi honfoglalás kori temetőrészlet Vejtén (Temes megye, România). ArchÉrt 126, 2001, 99 – 112.
- Mesterházy 1990
K. Mesterházy, Temetkezési rend az ártándi 10 - 11. századi temetőben. ArchÉrt 117, 1990, 1, 50 - 57.
- Mesterházy 1990
K. Mesterházy, Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10 - 11. századi magyar sírleletekben I. - Gegenstände Byzantinischen und Balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10 - 11. Jh. FolArch 41, 1990, 87 - 115.
- Miletić 1975
N. Miletić, Elementi della cultura di Koettlach in Bosnia e Erzegovina. Balc 4, 1975, 93 - 111.
- Mitrea 1988
B. Mitrea, La nécropole birituelle de Sultana. Résultats et problèmes. Dacia N.S.32, 1988, p. 91-193.

Moga - Ciugudean 1995

V. Moga, H. Ciugudean, Repertoriul arheologic al județului Alba, Alba Iulia, 1995.

Muntean 1998

M. Muntean, Studiul antropologic al scheletelor provenite din necropola medievală timpurie de la Simeria Veche (Jud. Hunedoara). AnB VI, 1998, 339 - 372.

Nagy 1913

G. Nagy, Erdély a honfoglalás idejében a régészeti leletek világánál. - La conquête de Transylvanie et les trouvailles. ArchÉrt 33, 1913, 268 - 275, 293 - 294.

Nägler 1971

Th. Nägler, Vorbericht über die Untersuchungen im Hammersdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit, în FVL, 1, 1971, p. 63-73

Neag 2002

Al. Neag, Șantierul arheologic Orăștie – „ Dealul Pemilor ”, punctul X₂. BCMS I, 2002, 33sq.

Németi 1983

I. Németi, *Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare)*, în: SCIVA, 34, 1983, 2

Németi 1986 - 1987

J. Németi, Descoperiri arheologice de pe teritoriul localității Moftinu Mic (jud. Satu Mare). - Archäologische entdekungen auf dem gebiet des Dorfes Moftinul Mic (Kreis Satu Mare). StCom Satu Mare, VII - VIII, 1986 - 1987, 101 - 137.

Németi 2001

J. Németi, A mezőfényi (Foieni) Árpád - kori temetőrészt rövid áttekintése. JAMÉ, XLIII, 2001, 225 - 239.

Novák 1944

József Novák, Koraárpádkori leletek Gyulafehérvárról (Alba-Iulia). - Frühárpádenzeitliche Funde von Gyulafehérvár. KözCluj IV, 1 -2, 1944, 108 - 111.

Oța 1998 - 2000

S. Oța, Pièces inédites de la Collection du Musée National d' Histoire de la Roumanie découvertes dans la nécropole du XIeme siècle de Vârșand – „ Movila dintre vii ” (dép. d' Arad). / Unpublished pieces discovered in the graveyard Vârșand – „ Mound between Vineyards ” (Arad county) from Collections

- of National History Museum of Romania. CA XI, partea II, 1998 - 2000, 497 - 505.
- Oța 2005
S. Oța, Necropolele din orizontul sud-dunărean-2 de pe teritoriul Banatului (sfârșitul sec. al XI-lea – sec. al XIII-lea), în: Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic, Relații interetnice în Transilvania, București, 2005, p. 171-216.
- Ota-colab. 2006
Silviu Oța, Aurel Dragotă, Georgiana Ducman, Piese din colecțiile MNIR, provenite din descoperiri de caracter funerar din Transilvania și Crișana (secolele X-XII). PA V (sub tipar).
- Paul – colab. 1995
I. Paul, M. Căstăian, N. Boroffka, S. A. Luca, M. Ciută, Z. Pinter, Orăștie, Dealul Pemilor, punct X8. Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 1994, Cluj-Napoca, 1995, p. 63.
- Petrov 1996
Gh. Petrov, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din complexul medieval de la Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara (Campaniile din 1993, 1994, 1995). ActaMN 33, I, 1996, 403 - 413.
- Petru – colab. 1975
P. Petru, V. Štibar, V. Stare, Der karantanisch-köttlacher Kulturkreis. Frühmittelalterlicher Schmuck, Ljubljana, Graz, 1975.
- Pinter 1992 - 1994
Z. K. Pinter, Spada medievală din mormântul de călăreț de la Deva. Considerații tipologice și cronologice. Sargeția XXV, 1992 - 1994, 235 - 246.
- Pinter 1994
Z. K. Pinter, Das mittelalterliche Schwert aus dem Reitergrab in Diemrich - Deva, FVL 37 - 2, 1994, 5 - 10.
- Pinter - Luca 1995
Z. K. Pinter, S. A. Luca, Necropola medieval - timpurie de la Orăștie - Dealul Pemilor, punctul X₂ / 1992 - 93. Corviniana I, 1995, 17 - 44.
- Pinter 1998 a
Z. K. Pinter, Piese de armament și echipament militar de proveniență carolingiană din Valea Mureșului, SCIVA 49, 2, 1998, 135 - 144.

Pinter 1998 b

Z. K. Pinter, Im Miereschtal entdeckte Bewaffnungsstücke und Teile militärischer Ausrüstung karolingischer Herkunft, *ArhMed II*, 1998, 145 - 153.

Pinter - Luca 1998 c

Z. K. Pinter, S. A. Luca, Das frühmittelalterliche Gräberfeld im Brooser Gebiet Böhmerberg / Dealul Pemilor Ausgrabungsstelle X₂ / 1992-1993. *FVL* 41, 1 - 2, 1998, 21 -51.

Pinter - Boroffka 1999

Z. K. Pinter, N. G. O. Boroffka, Neue mittelalterliche Gräber der Ciumbrudgruppe aus Broos / Orăștie, Fundstelle Böhmerberg / Dealul Pemilor X8. Gedenkschrift für Kurt Horedt, Rahden, 1999, 313 - 330.

Pinter – Boroffka 2001

Z. K. Pinter, N. G. O. Boroffka, Necropola de tip Ciumbrud de la Orăștie „ Dealul Pemilor ”, punct X8. *Apulum XXXVIII* / 1, 2001, 319 – 346.

Pinter – Țiplic - Dragotă 2001

Z. K. Pinter, M. Țiplic, A. Dragotă, Orăștie , jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02 CCA XXXV, 2001, 167-168.

Pinter – Țiplic - Căstăian 2002

Z. K. Pinter, M. Țiplic, M. Căstăian, Orăștie , jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02. CCA XXXVI, 2002, 223sq.

Pinter – Țiplic - Căstăian 2004

Z. K. Pinter, M. Țiplic, M. Căstăian, Orăștie , jud. Hunedoara. Punct: Dealul Pemilor. Cod sit: 87647. 02. CCA XXXVIII, 2004, 224sq.

Pinter – Țiplic – Țiplic

Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic, Relații interetnice în Transilvania, București, 2005.

Pittioni 1943

R. Pittioni, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Köttlach, Landkreis Gloggnitz, Niederdonau. *Sonderschr. Der Zweigstelle Wien des Arch. Inst. Des Deutschen Reiches* 14, 1943, p. 6-62.

Pop 1996

I. - A. Pop, Românii și maghiarii în secolele IX - XIV. Geneza statului medieval în Transilvania. Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, Cluj Napoca, 1996.

Popa 1988

R. Popa, La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.

Popescu 1956 a

D. Popescu, Cercetări arheologice în Transilvania (II). MCA II, 1956, 89 - 152.

Popescu 1956 b

D. Popescu, Cercetări arheologice în Transilvania (I – IV), Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956.

Popescu 1963

D. Popescu, Săpăturile arheologice din R. P. R. în anul 1962. SCIV XIV, 2, 1963, 451 - 466.

Popescu 1970

M. M. Popescu, Podoabe medievale în Țările Române, Editura Meridiane, 1970.

Poulík 1948

J. Poulík, Staroslovanská Morava. Mon. Arch. 1, Praha, 1948.

Protase 1965

D. Protase, *Cimitirul slav de la ocna Sibiului*, în: *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 153-159.

Protase 2005

D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului (sec. VIII-IX)*, în: *ActaTS*, IV, 2005, p. 151-209.

Rădulescu - Gáll 2001

A. Rădulescu, E. Gáll, Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timișoara) – Csókaerdő. *ActaArchHung* 52, 1 - 3, 2001, 155 - 193.

Révész 1989

L. Révész, *Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken. HOMÉ* XXVII, 1989, 513-541.

Roska 1913

Márton Roska, Árpádkori temető Vajdahunyadon. - Sepultures de l' époque d' Arpad, a Vajdahunyad. *DolgSzeded* IV, 1, 1913, 166 - 198.

Roska 1914

Márton Roska, Árpádkori temető Várfalván. - Cimetière de l' époque des Arpades á Várfalva . *DolgSzeded* V, 1, 1914, 125 - 187.

Roska 1941

Márton Roska, A Gyulavarsándi (Arad M.) Lapóshalom retegtani viszonyai. – La stratigraphie de la colline „Laposhalom” de Gyulavarsánd. Dép. Arad. FolArch III - IV, 1941, 45 - 56.

Rusu - Dörner 1962

M. Rusu, E. Dörner, Săpătura de salvare de la Șiclău (r. Criș, reg. Crișana). MCA VIII, 1962, 705 - 712.

Rusu 1971

M. Rusu, Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. IV – X), Apulum IX, 1971, 713 - 730.

Rusu 1975

M. Rusu, The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th- 11th centuries. Relations Between Autochthonous Population and the Migratory Populations, Bukarest, 1975, 201 - 217.

Rusu 1975

M. Rusu, Avars, Slavs, romanic population in the 6th-8th centuries. M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu (ed), Relations between the autohtonous population and the migratory populations on the territory of Romania. Bibl. Historica Romaniae, Monographs 17, București, 1975, p. 123-153.

Sâmpetru 1992

M. Sâmpetru, Vestul României în secolele IV - X e. n. , TD XIII, 1 - 2, 1992, 135 - 157.

Schmidt 1994

V. Schmidt, Die Gußtechnik im Schmuckhandwerk bei den Westslawen. Zeitschr. Arch. 28, 1994, p. 107-121.

Spinei 1990

V. Spinei, Migrația ungarilor în spațiul carpato - dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX - X, ArhMold XIII, 1990, 103 - 148.

Spinei 1996

V. Spinei, Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos, Editura Helios, Iași, 1996.

Spinei 1999

V. Spinei, Marile migrații din estul și sud - estul Europei în secolele IX - XIII, Institutul European, Iași, 1999.

Stanciu 2000

- I. Stanciu, Teritoriul nord-vestic al României și khaganatul avar, în: ActaMP, XXIII, 1, 2000.
- Szalontai 2000
Csaba Szalontai, Kritische Bemerkungen zur Rolle der Bulgaren im 9. Jahrhundert in der Großen Ungarischen Tiefebene und in Siebenbürgen. / Kritikai észrevételek a bolgárok szerepéről a 9. századi Nagyalföldén és Erdélyben. MFMÉ - StudArch VI, 2000, 263 - 286.
- Szöke1959
B. Szöke, A Bjelobrdoi kultúráról. ArchÉrt 86, 1, 1959, 32 – 47.
- Teodor 1978
Dan Gh. Teodor, Teritoriul est - carpatic în veacurile V - XI e. n. , Iași, 1978.
- Teodor 1981
Dan Gh. Teodor, Romanitatea carpato - dunăreană și Bizanțul în veacurile IV - XI e. n. , Iași, 1981.
- Teodor 1996
Dan Gh. Teodor, Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în sec. IV - XI d. Hr. , Editura Helios, Iași, 1996.
- Theodorescu 1974
R. Theodorescu, Bizanț, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale românești (sec. X – XIV), București, 1974.
- Theodorescu 1976
R. Theodorescu, Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400 – 1400), București, 1976.
- Tomičić 1993
Ž. Tomičić, Prilog istraživanju kronologije bjelobrdskeg segmenta srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad. Arheološki sledovi zatona antične Petovione. Ptujski Arheološki Zbornik. Ob 100-letnici mizeja in muzejskega društva, Ptuj 1993, p. 543-579.
- Tovornik 1980
V. Tovornik, Das Gräberfeld der karantanisch-köttlacher Kulturgruppe auf dem Georgberg bei Micheldorf, Pol. Bezirk Kirchdorf/Krems. K. Holter (ed), Baiern und Slawen in Oberösterreich. Probleme der Landnahme und Besiedlung. Symposium 16. November 1978. Schriftenr. des OÖ. Musealver. – Ges. Für Landeskd., 10, Linz, 1980, p. 81-132.
- Țeicu 1998
D. Țeicu, Banatul montan în evul mediu, Timișoara, 1998.

Țiplic 1999

M. Țiplic, Necropola medieval - timpurie de la Orăștie - Dealul Pemilor X₂ (Hunedoara) și bătălia dintre Ștefan I și Gyula - Gyula. *Analele ANTIM* 1999, 150 - 153.

Țiplic 2003

I. M. Țiplic, *Ipoteze cu privire la încălțăminte migratorilor medievali timpurii, din perspectiva evoluției scărițelor de cavalerie*, în: *Sargetia*, XXX, 2001-2002 (2003), p. 259-268.

Țiplic – Pinter – Căstăian 2003

I. M. Țiplic, Zeno K. Pinter, M. Căstăian, Orăștie (Jud. Hunedoara). Punct: Dealul Pemilor – X₂. Cod sit: 87647. 02. CCA XXXVII / 2003, 221sq.

Țiplic 2005 a

I. M. Țiplic, Necropolele de tip Mediaș din Transilvania, în *ActaMN*, 39-40, II, 2002-2003 (2005), p. 9-22.

Țiplic 2005 b

I. M. Țiplic, Necropolele medievale timpurii din Transilvania (sfârșitul sec. IX – prima jumătate a sec. XII), în: Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic (coord.), *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, București, 2005, p. 133-156.

Țiplic 2005 c

I. M. Țiplic, *Contribuții la istoria spațiului românesc în perioada migrațiilor și evului mediu timpuriu*, Iași, 2005.

Țiplic – Oța 2005

M. E. Țiplic. S. Oța, *Piese inedite din colecția Muzeului Național de Istorie a României descoperite în necropola de secol XII de la catedrala romano-catolică de la Alba Iulia*, în: *ActaMN*, 39-40, II, 2002-2003 (2005), p. 91-106

Uzum 1990

Uzum, *Mărturii arheologice de civilizație veche românească descoperite în satul Gornea – „Căunița de Sus”*. *Banatica* 10, 1990, p. 205-266.

Vaňa 1954

Z. Vaňa, *Mad'iaři a Slované ve světle archeologických nálezů X - XII. století. – Les Magyares et les Slaves à la lumière de fouilles archéologiques du X. - XIIe siècle*. *SlovArch* 2, 1954, 51 - 104.

Velter 1988

A. M. Velter, Unele considerații privind circulația monetară din secolele V- XII în bazinul carpatic (cu privire specială asupra teritoriului României). SCIVA 39, 3, 1988, 251 -274.

Velter 2002

A. M. Velter, Transilvania în secolele V - XII. Interpretări istorico - politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic secolele V - XII. Editura Paideia, București, 2002.

Vinski 1959

Z. Vinski, Ausgrabungen in Vukovar, ArchJug III, 1959, 99 - 110.

Vuga 1975

D. Vuga, Le scoperte del primo medioevo a Mengeš. Balcanoslavica 4, 1975, p. 33-49.

Zaharia 1967

E. Zaharia, Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român. Bibl. de Arh. 12, București, 1967.

Zaharia 1977

E. Zaharia, , *Populația românească în Transilvania în sec. VII-VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977.

Zeller 1988

K. Zeller, Tracht, Bewaffnung und Schmuck. H. Dannheimer, H. Dopsch (ed), Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo, 488-788. Gemeinsame Landesausstellung des Freistates Bayern und des Landes Salzburg, Rosenheim/Bayern, Mattsee/Salzburg, 19. Mai bis 6. November 1988, München, Salzburg, 1988, p. 237-248.

Минасян 1980

Р. Минасян, Четыре группы ножей восточной Европы эпохи раннего средневековья. Археологический Сборник, Ленинград, 21, 1980, p.68-74.

Ilustrații

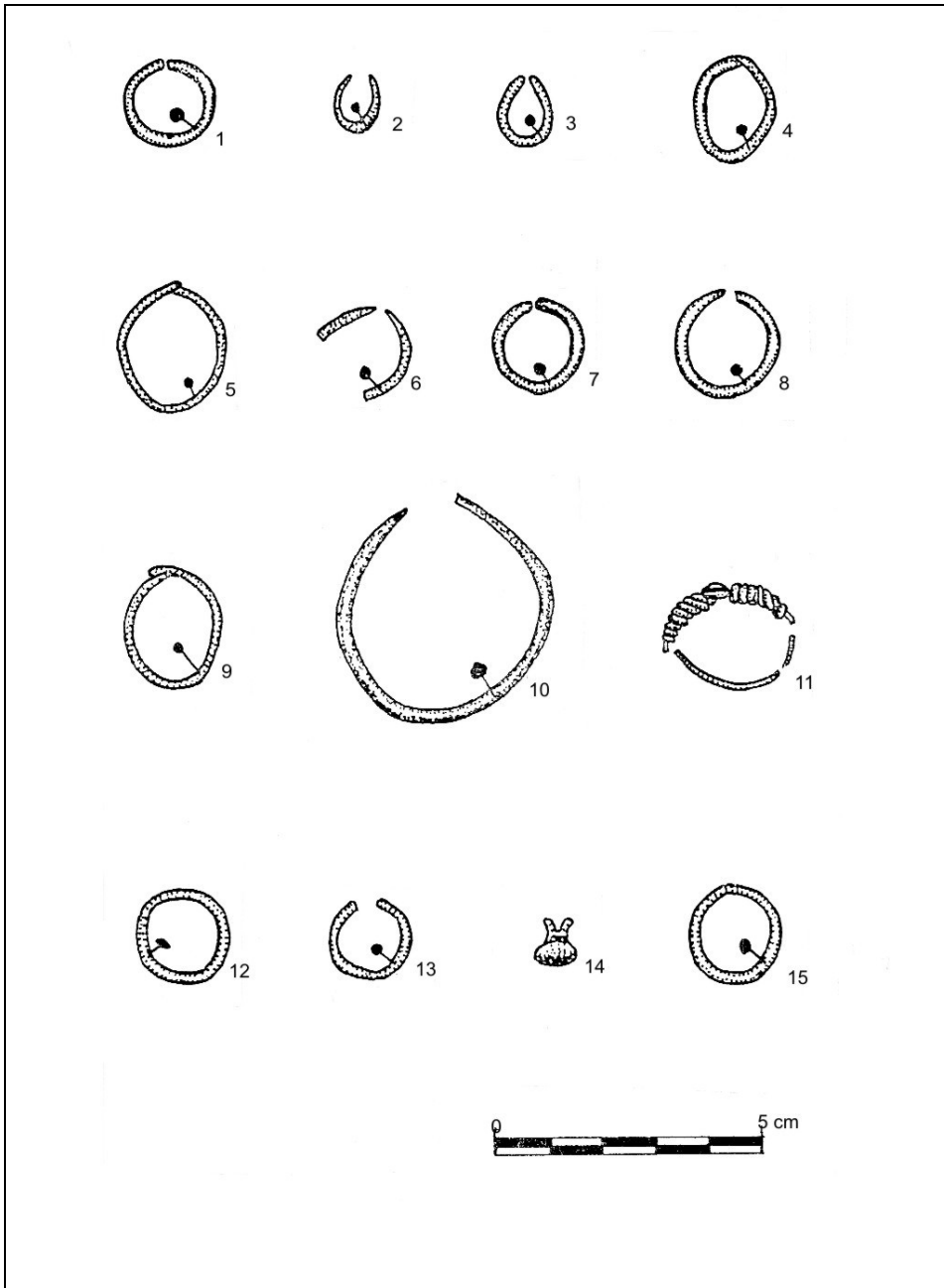
Lista ilustrațiilor

- Pl. I. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1999 (după *Dragotă – Brânda 2001*).
Pl. II. 1-13: Alba Iulia- *Str. Brîndușei* / 2001 (după *Dragotă 2003*).
Pl. III. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
Pl. IV. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*).
Pl. V. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
Pl. VI. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
Pl. VII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*)
Pl. VIII. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2004 (după *Dragotă-colab. 2005*).
Pl. IX. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
Pl. X. Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*).
Pl. XI. Pâclișa – „ *La Izvoare* ” (după *Dragotă 2003*).
Pl. XII. Pîclișa – „ *La Izvoare* ” / 2001 (după *Dragotă 2003*).
Pl. XIII. 1-9: Alba Iulia (după *Novák 1944*), 10-11: Alba Iulia (după *V. Deleanu*).
Pl. XIV. 1 : Hódmezővásárhely-Nagysziget / M. 37 (după *Révész 1989*); 2:
Mezőmbor-Bálványdombi (după *Megay 1959-1961*); 3: Reconstituire
inel cu chaton (după *Demo 1996*).
Pl. XV. 1-18: Ciombrud (după *Dankanits-Ferenczi 1959*).
Pl. XVI. 1-15: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după *Pinter-Luca 1995*).
Pl. XVII. 1-5: Lopadea Nouă (după *V. Deleanu*).
Pl. XVIII. 1-12: Orăștie – Dealul Pemilor / X2 (după *Pinter-colab. 2001-2002*).
Pl. XIX. 1, 3: Gîmbaș (după *Oța-colab. 2005*), 2, 10, 13, 16: Alba Iulia- *Str.*
Brîndușei /2004-2005 (după *Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006*), 6-7: Cluj
Napoca, 8: Hunedoara, 9: Alba Iulia- *Profi* (după *Dragotă-Rustoiu 2003*
) , 11-12: Galoșpetreu (după *Heitel 1994-1995*), 14: Moldovenești (
după *Oța-colab. 2006*), 15: Lopadea Nouă (după *V. Deleanu*).
Pl. 20. 1: Orăștie/X2 (după *Pinter-colab. 2001-2002*), 2: Alba Iulia (după *Dragotă*
-colab. 2003 a), 4: Alba Iulia (după *V. Deleanu*), 3, 5: Moldovenești (
după *Oța-colab. 2006*), 6: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* (după *Dragotă-*
colab. 2006).
Pl. XXI. 1- 10: Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*).
Pl. XXII. 1-6: Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*).
Pl. XXIII. 1-5: Gîmbaș, 7 : Gîrbova, 8-12: Moldovenești (după *Oța-colab. 2006*).
Pl. XXIV. 1-8: Benic, 9-16: Biharea (după *Oța-colab. 2006*).
Pl. XXV. 1-7 : Cristurul Secuiesc, 8-10 : Gîmbaș (?), 11-13 : Gîmbaș (după *Oța-*
colab. 2006).
Pl. XXVI. 1-17: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după *Pinter-Luca 1995*).
Pl. XXVII. 1-3, 11-12: Alba Iulia – *Str. Brîndușei* / 1997, 2004-2005 (după
Drâmbărean-colab. 1998 b, Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006), 4:
Lopadea Nouă (după *V. Deleanu*), 5: Gîmbaș (după *Oța-colab. 2006*),

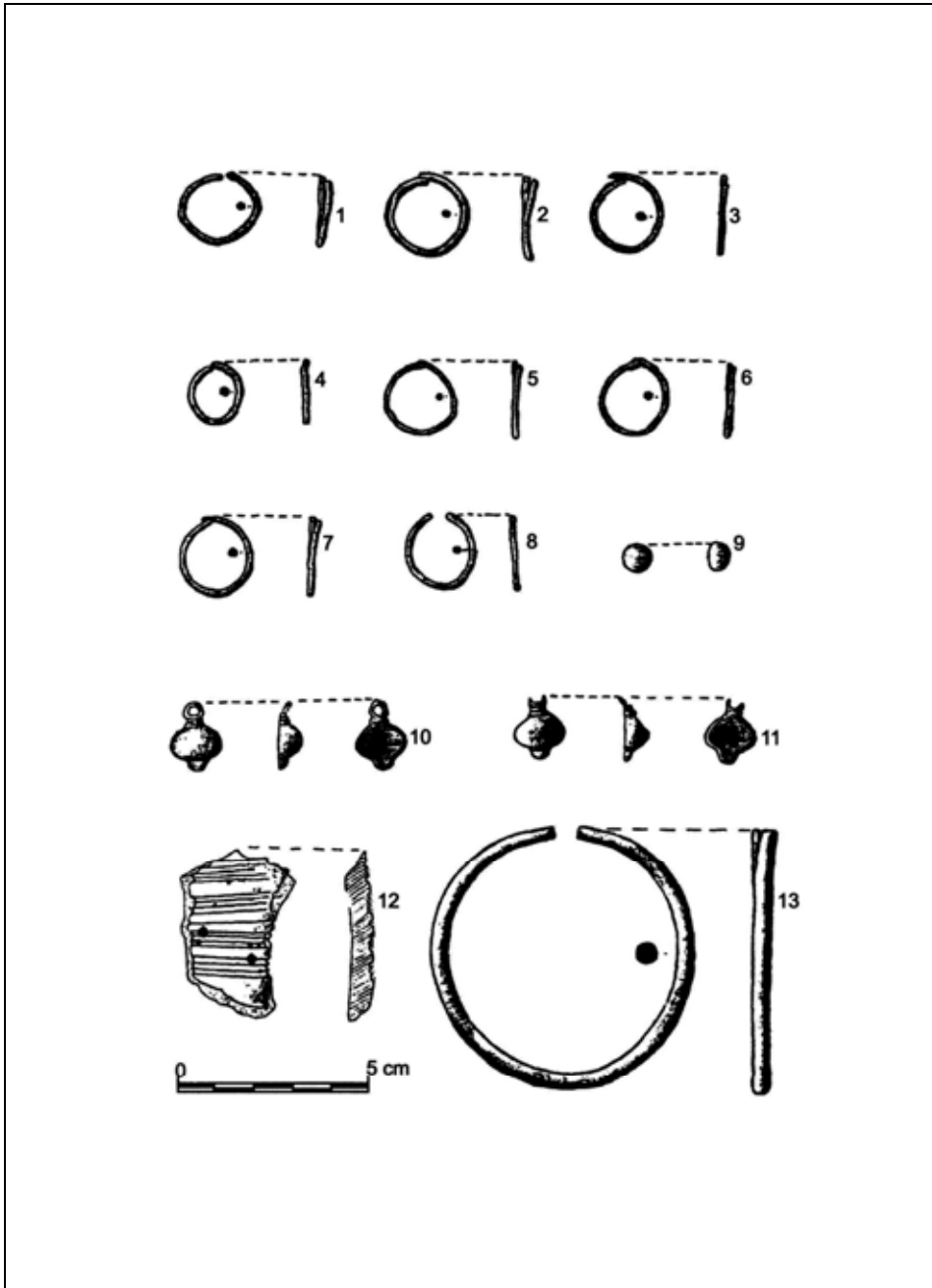
- 6-9: Orăștie-X2 (după *Pinter-Luca 1995*), 10: Pîclișă – „ *La Izvoare* ” (după *Dragotă 2003*).
- Pl. XXVIII. Zalău Palvar. 1-4 Inventar M1/1989, 5-6 Inventar M3/1989, 7 Inventar M5/1989, 8 Inventar M1/2000 (după *Băcuet-Crișan – Băcuet-Crișan 2003*)
- Pl. XXIX. Zalău – Ortelec Cetate. 1-6 Piese din mormintele cercetate în anul 1980 (după *Cosma 2000*)
- Pl. XXX. Orăștie – Dealul Pemilor X2. 1. M51, 2. M50, 3. M48
- Pl. XXXI. Orăștie-Dealul Pemilor X2. 1-2. M22, 3. M52, 4. M29
- Pl. XXXII. 1. Reconstituire șirag mărgelă, 2. Situație in-situ a șiragului de mărgelă (după *Bakay Kornel 1978*)
- Pl. XXXIII. 1. Reconstituire costumație feminină decorată cu aplici din bronz; 2. Reconstituire sabeltasche decorată cu aplici din bronz (după *Istvan Dienes 1972*)
- Pl. XXXIV. 1-2. Reconstituire vestimentație
- Pl. XXXV. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M1; 2-6. inventar funerar
- Pl. XXXVI. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M2; 2. M3; 3. M11; 4. M8; 5-14. inventar funerar M8
- Pl. XXXVII. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M7; 2-21. inventar funerar M7
- Pl. XXXVIII. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M9; 2-22. inventar funerar M9
- Pl. XXXIX. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M10; 2-20. inventar funerar M10.
- Pl. XL. Orăștie Dealul Pemilor X2. Imagini ale mormântului M64/2005
- Pl. XLI. Alba Iulia – Str. Brândușei. Detaliu M 99
- Pl. XLII. Alba Iulia – Str. Brândușei. Detalii ale mormintelor acoperite cu lespezi de piatră
- Pl. XLIII. Alba Iulia – Str. Brândușei. 1 - M 128; 2 - Amnar provenind din inventarul funerar al mormântului M28
- Pl. XLIV. Orăștie Dealul Pemilor X2. Inventar mormânt M11
- Pl. XLV. Alba Iulia – Str. Brândușei. M 137: detaliu brățară
- Pl. LXVI. Orăștie – Dealul Pemilor X2. 1 – inventar M48; 2 – inventar M23

Harta 1. Necropole din sec. X-XI din partea vestică a Transilvaniei

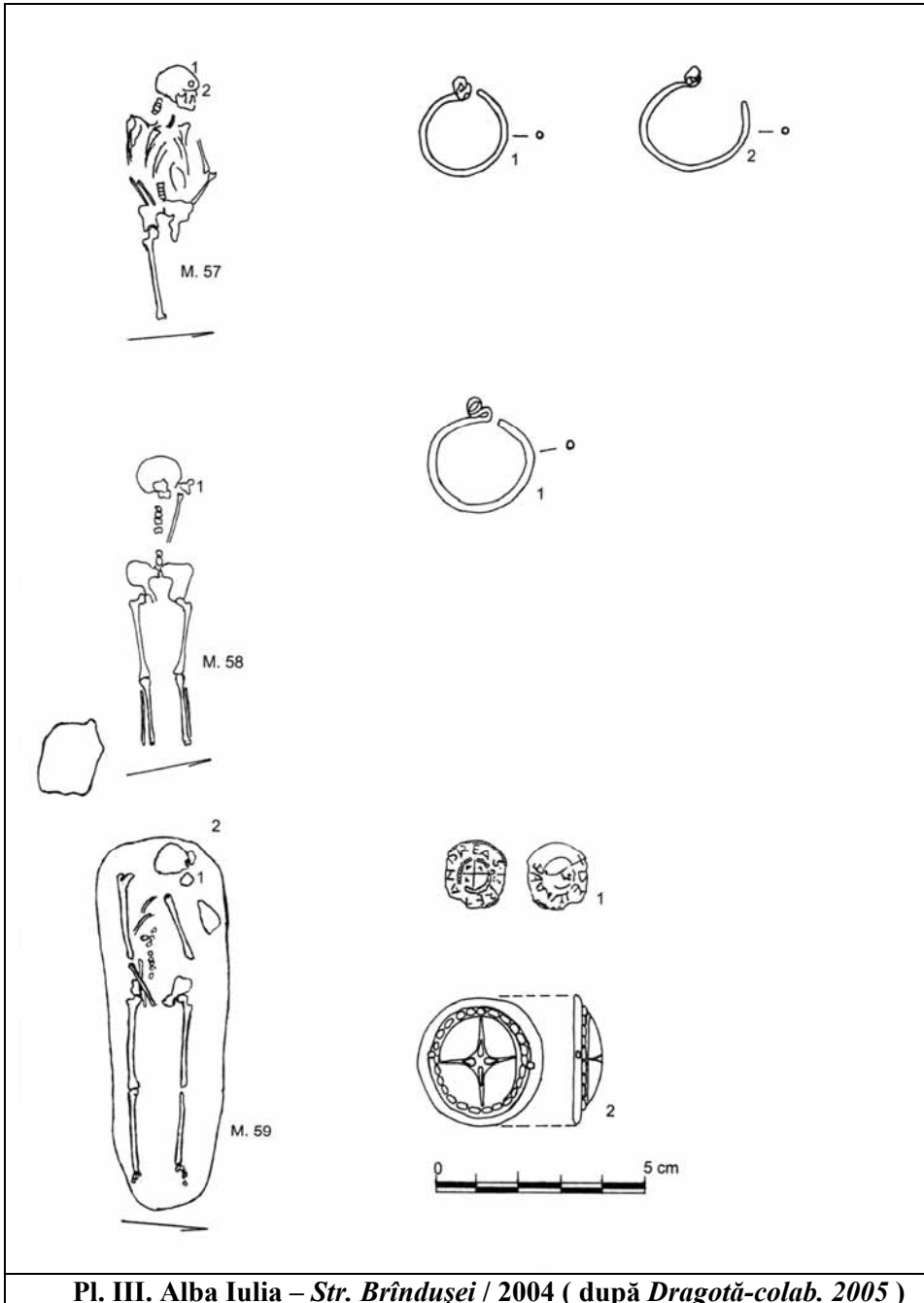
Harta 2. Amplasarea necropolelor din secolele X-XII pe teritoriul municipiului Alba Iulia

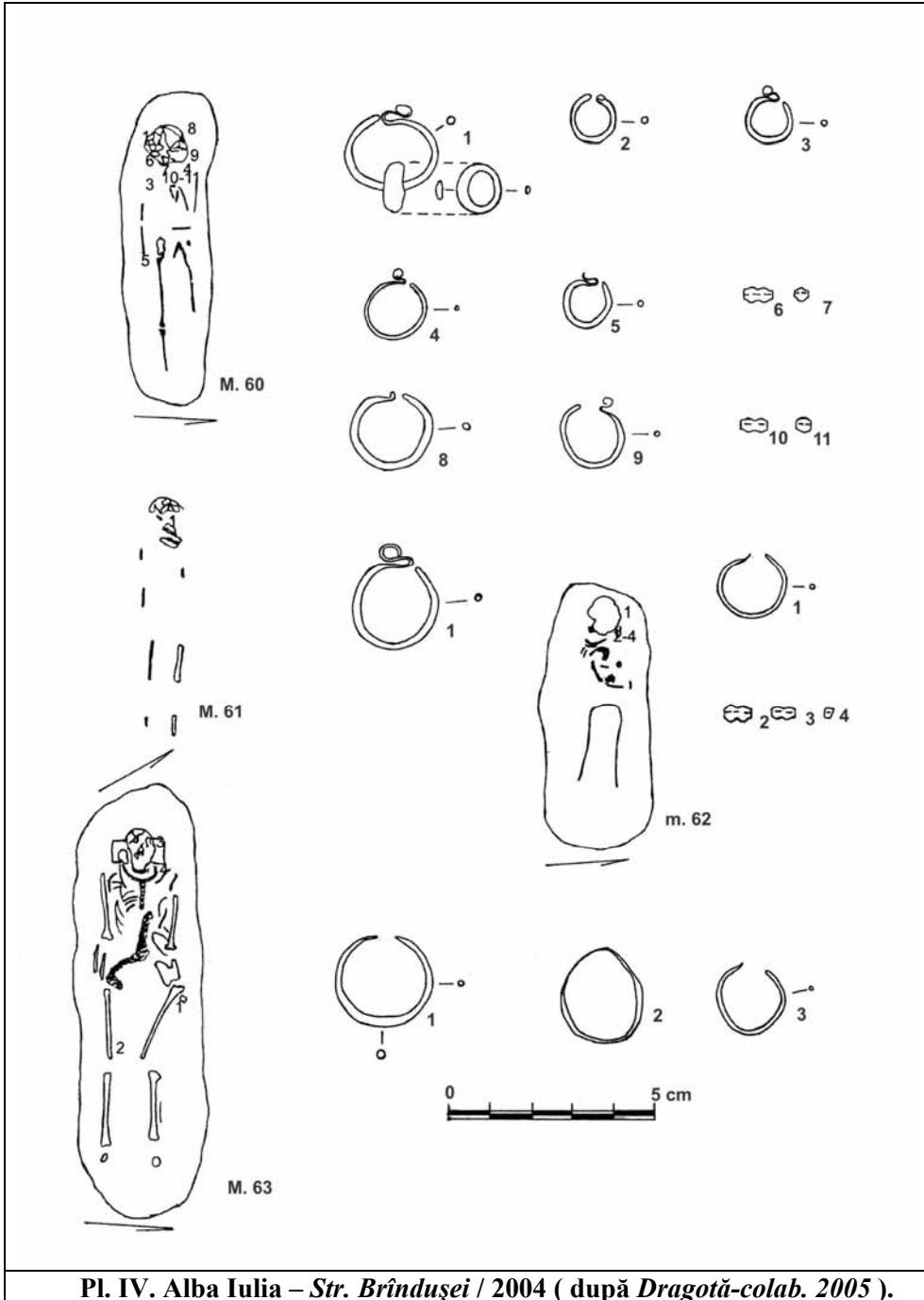
Pl. I. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1999 (după Dragotă – Brânda 2001).

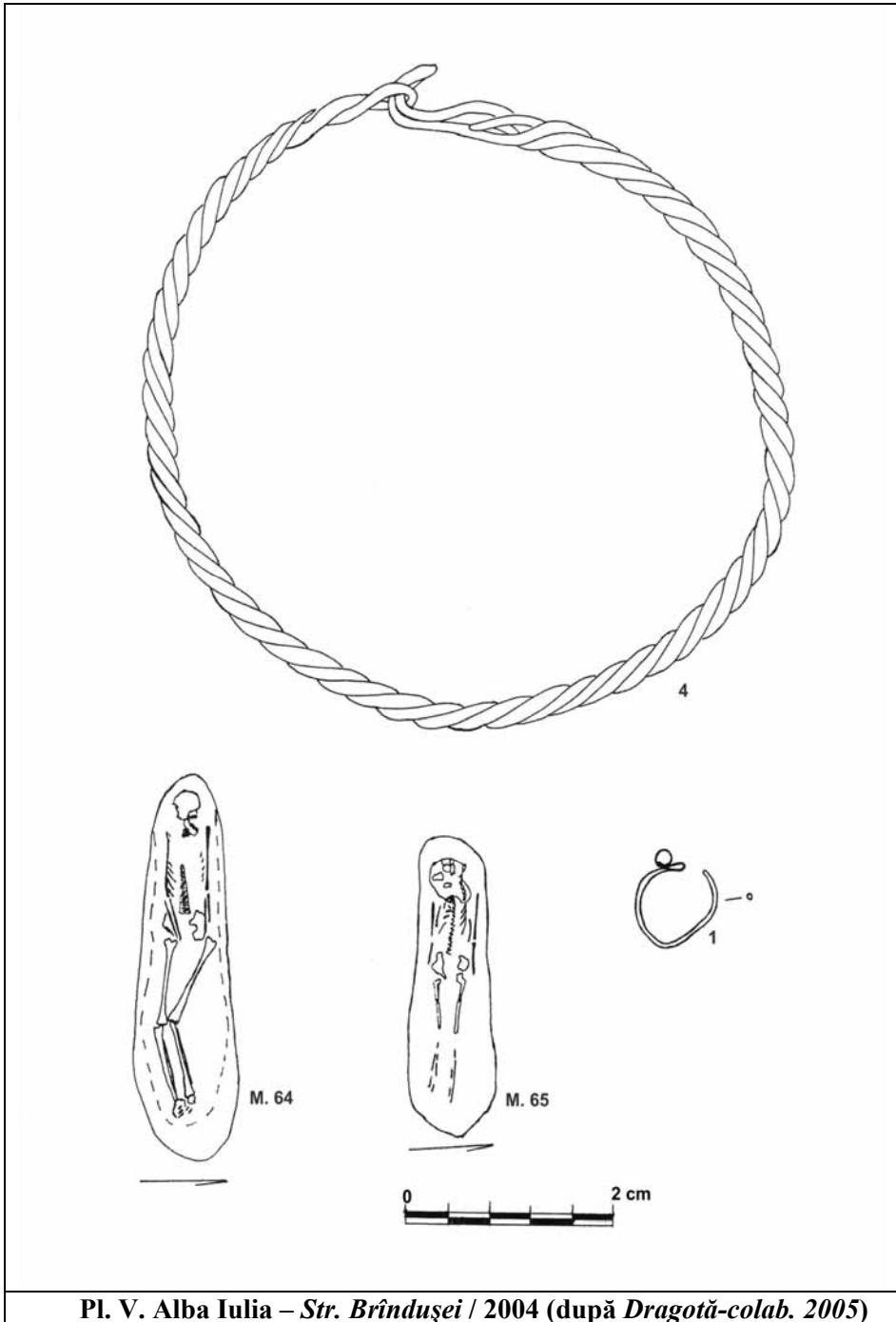
Pl. II. 1-13: Alba Iulia- Str. Brîndușei / 2001 (după Dragotă 2003).

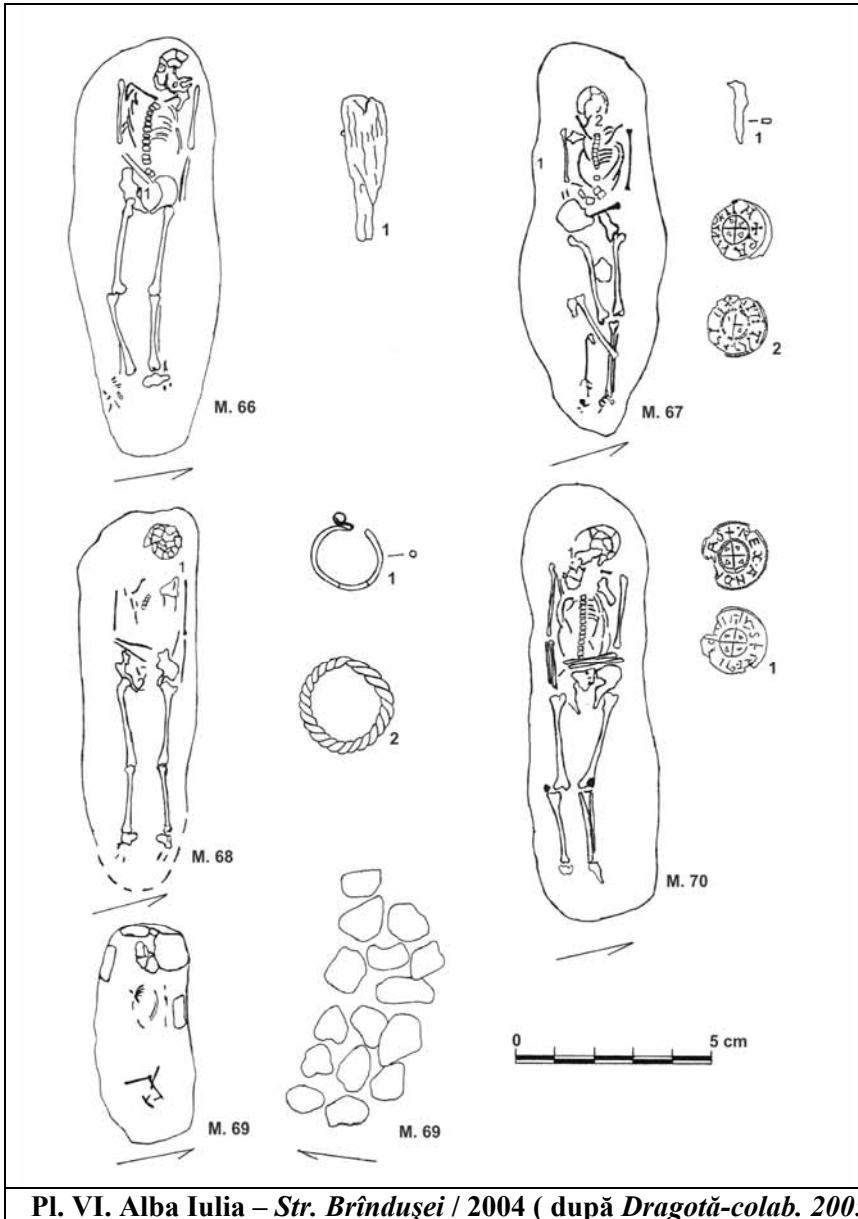
Pl. III. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005)

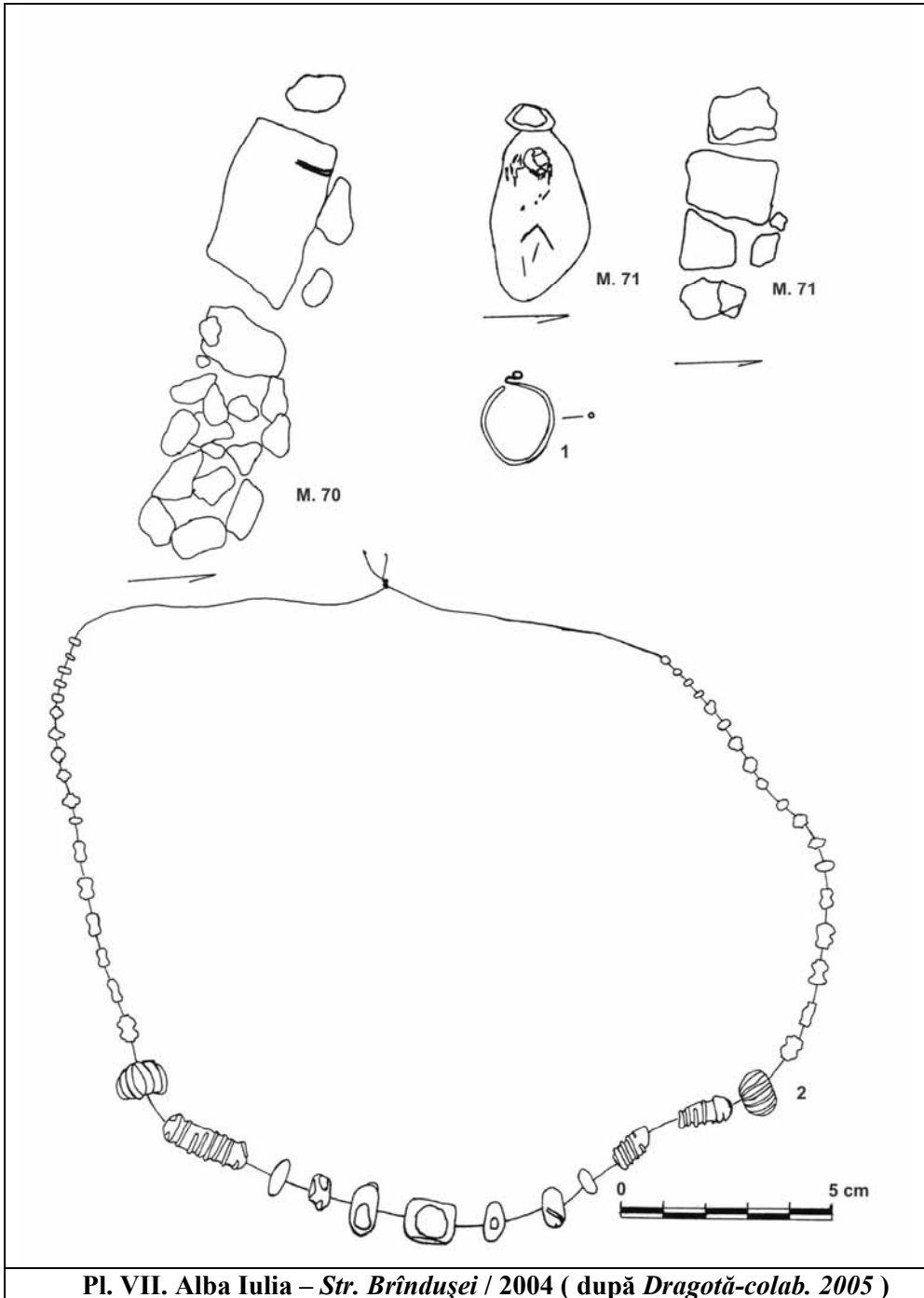
Pl. IV. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005).

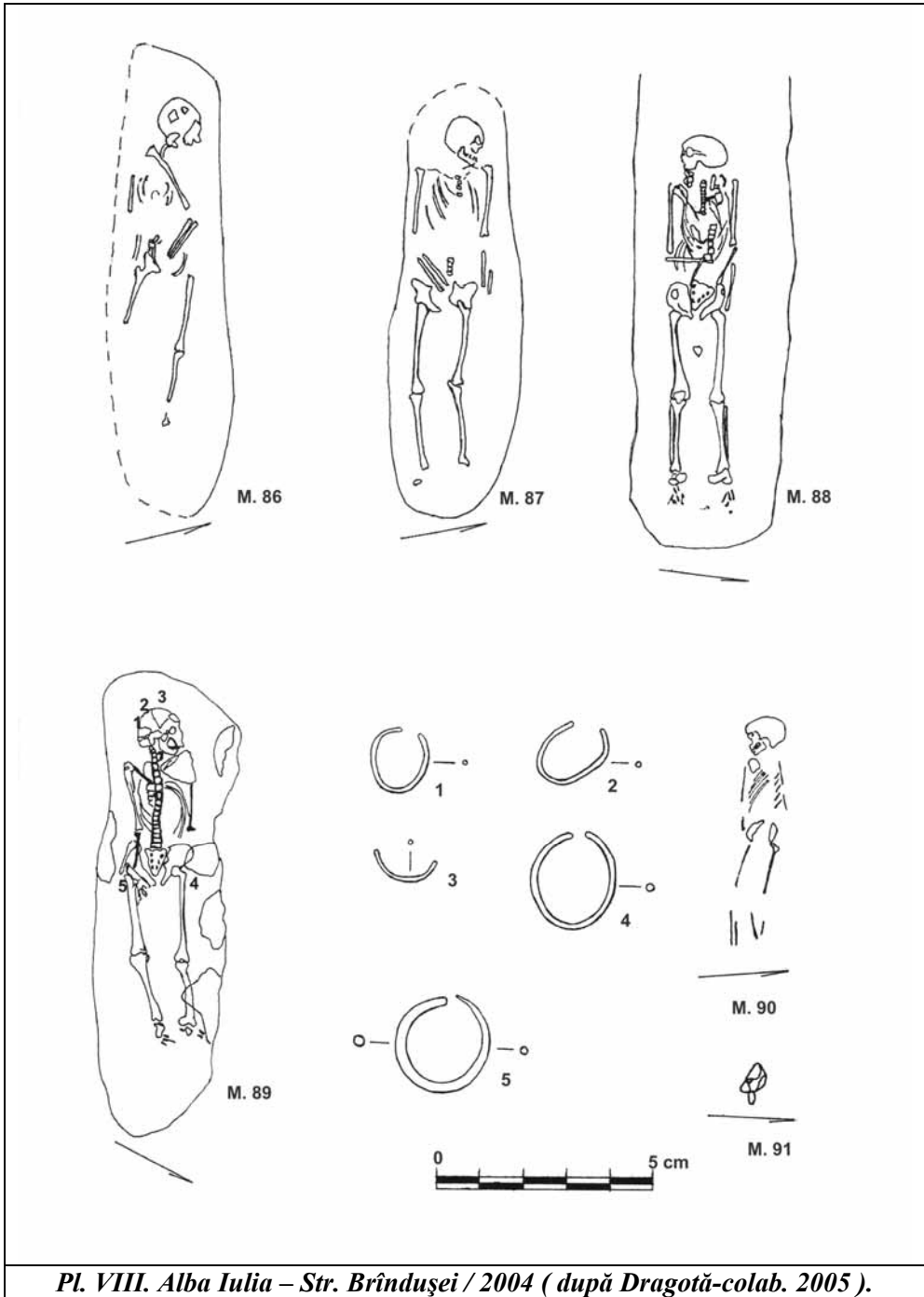
Pl. V. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005)

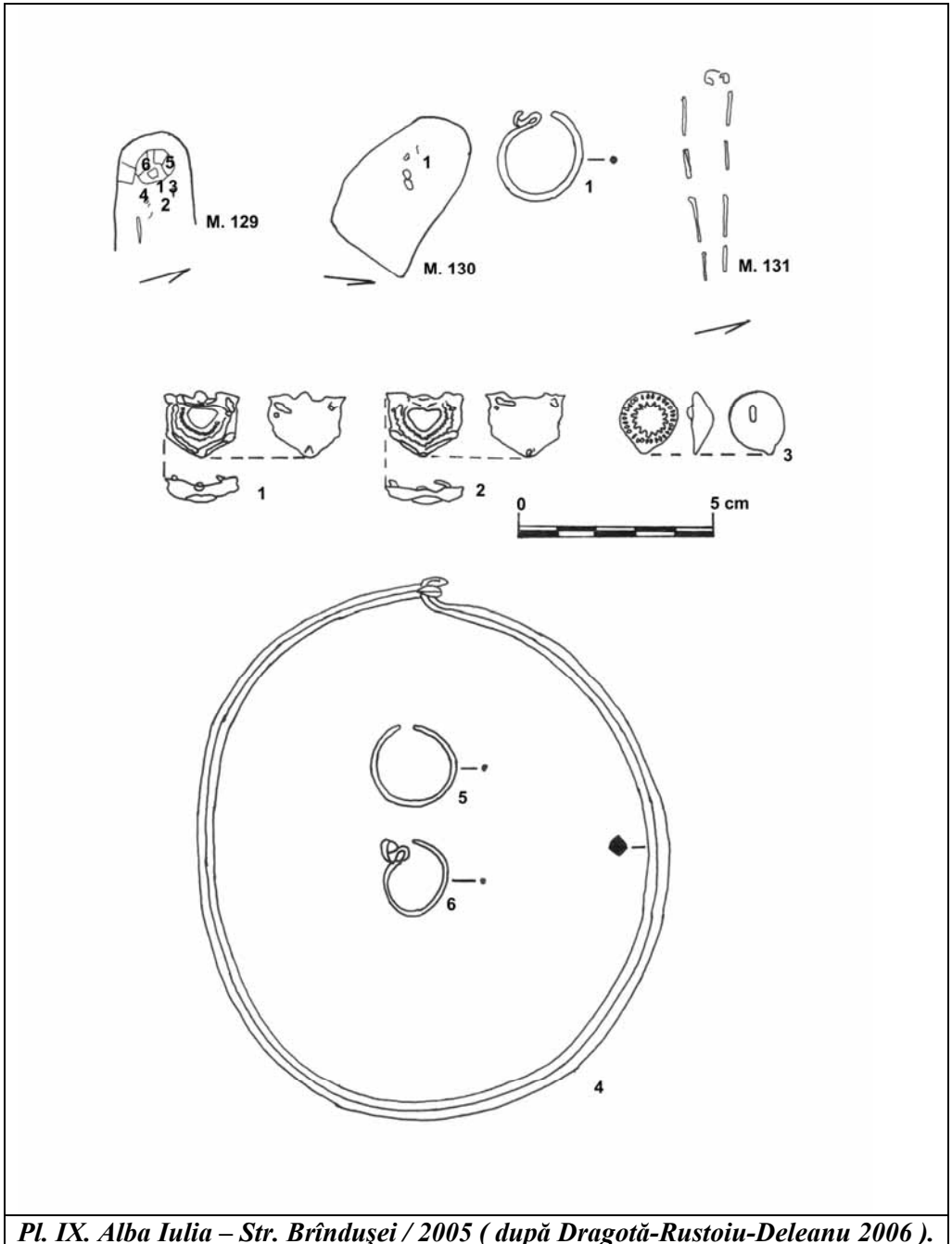
Pl. VI. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005

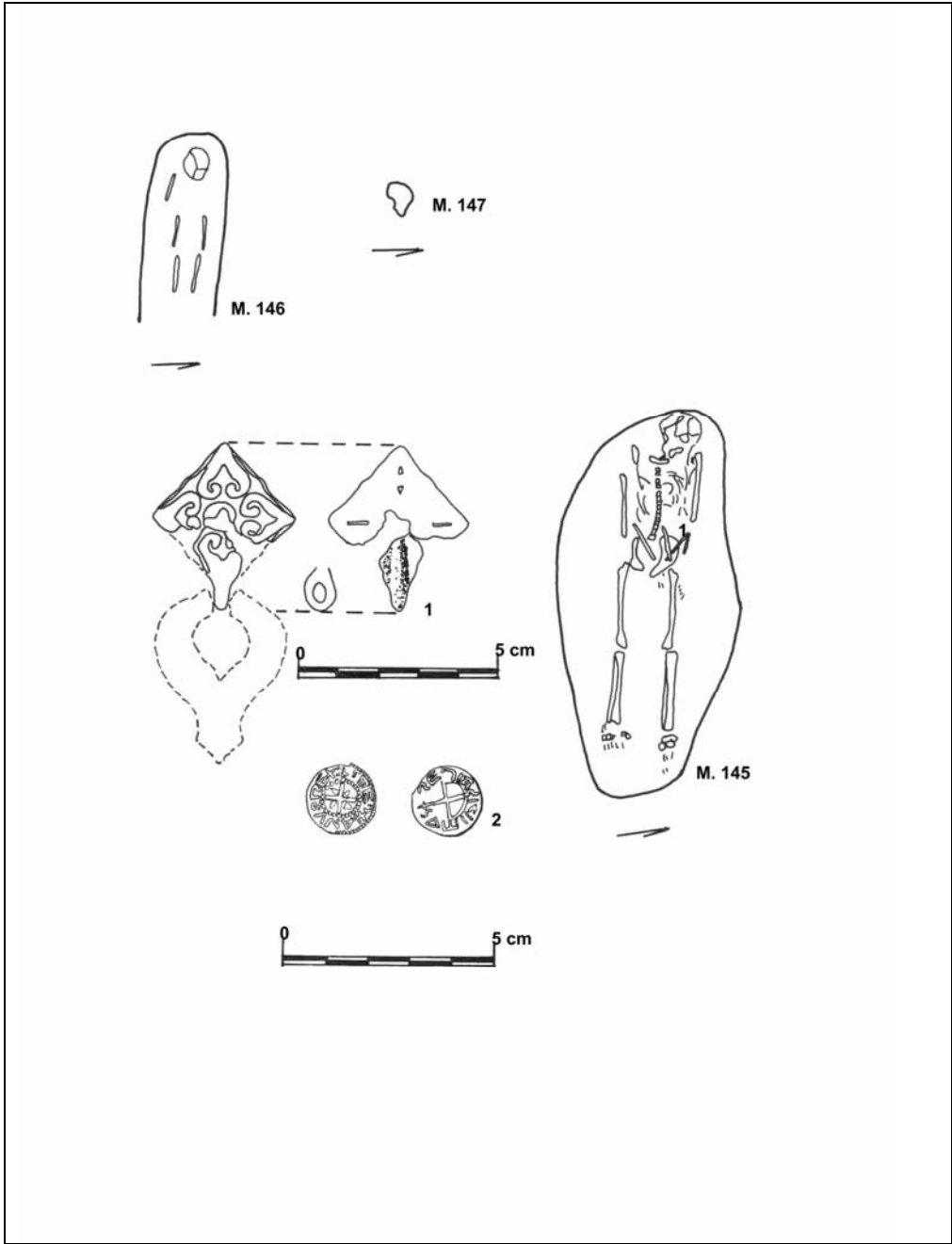

Pl. VII. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005)

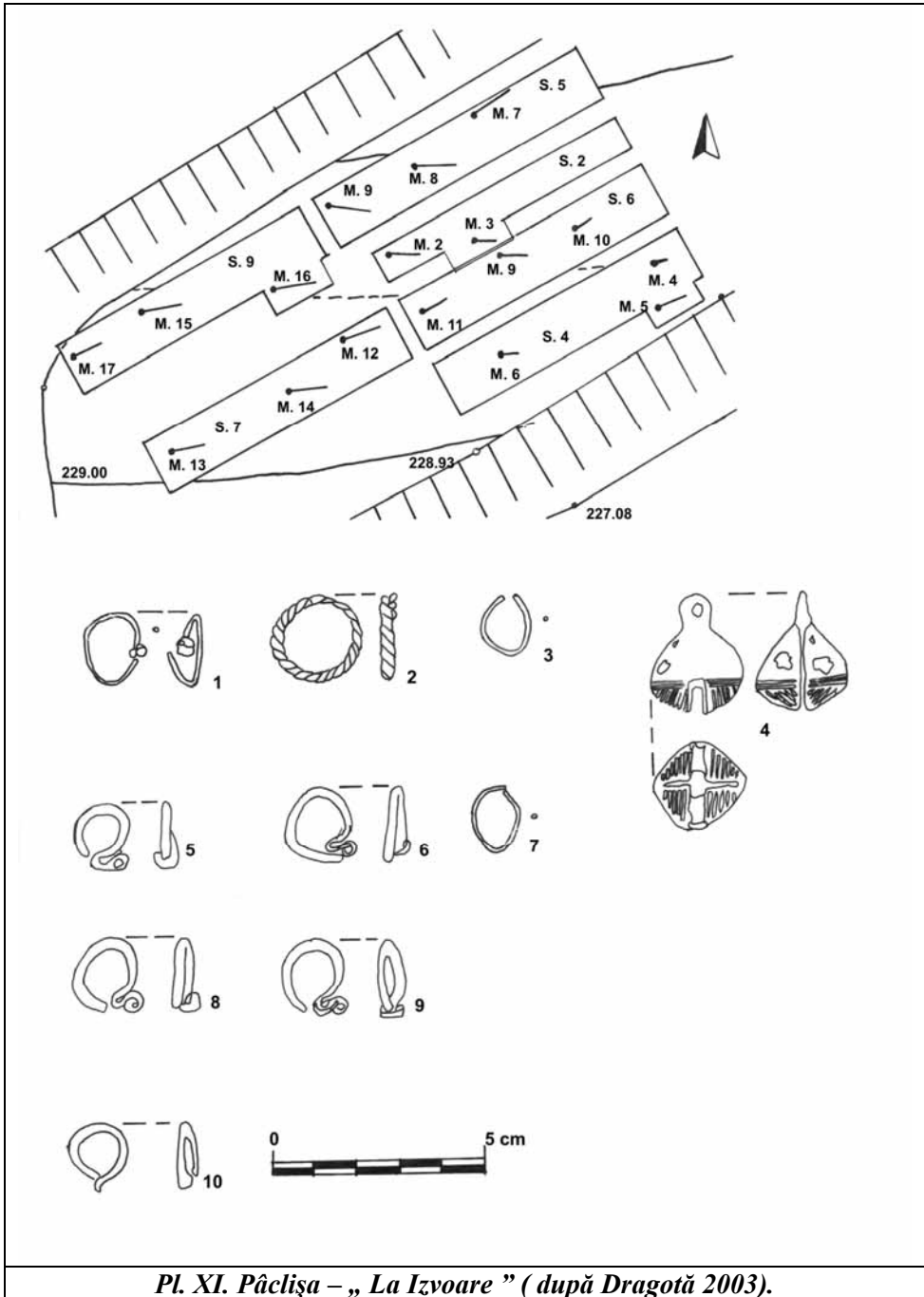

Pl. VIII. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2004 (după Dragotă-colab. 2005).

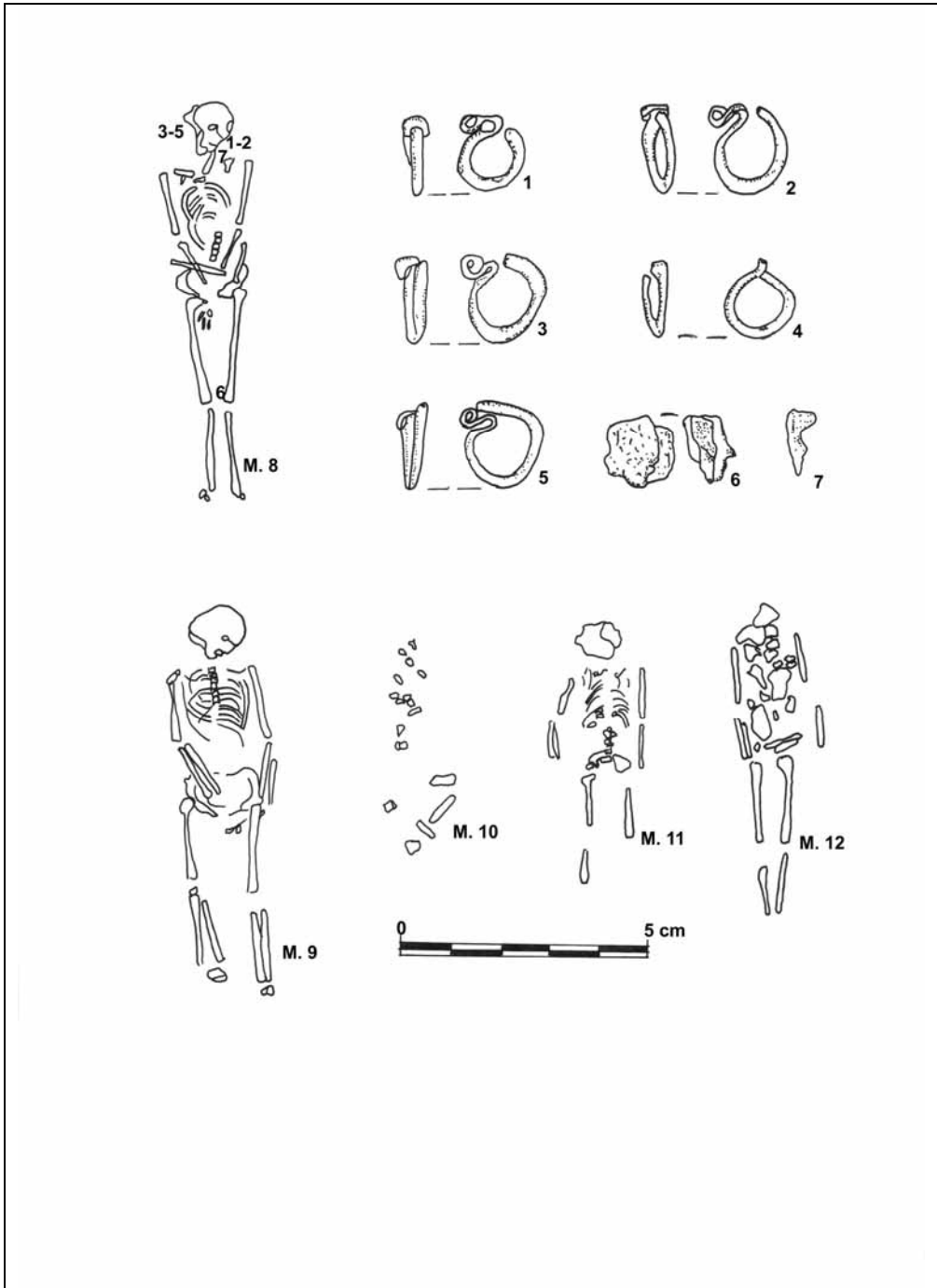

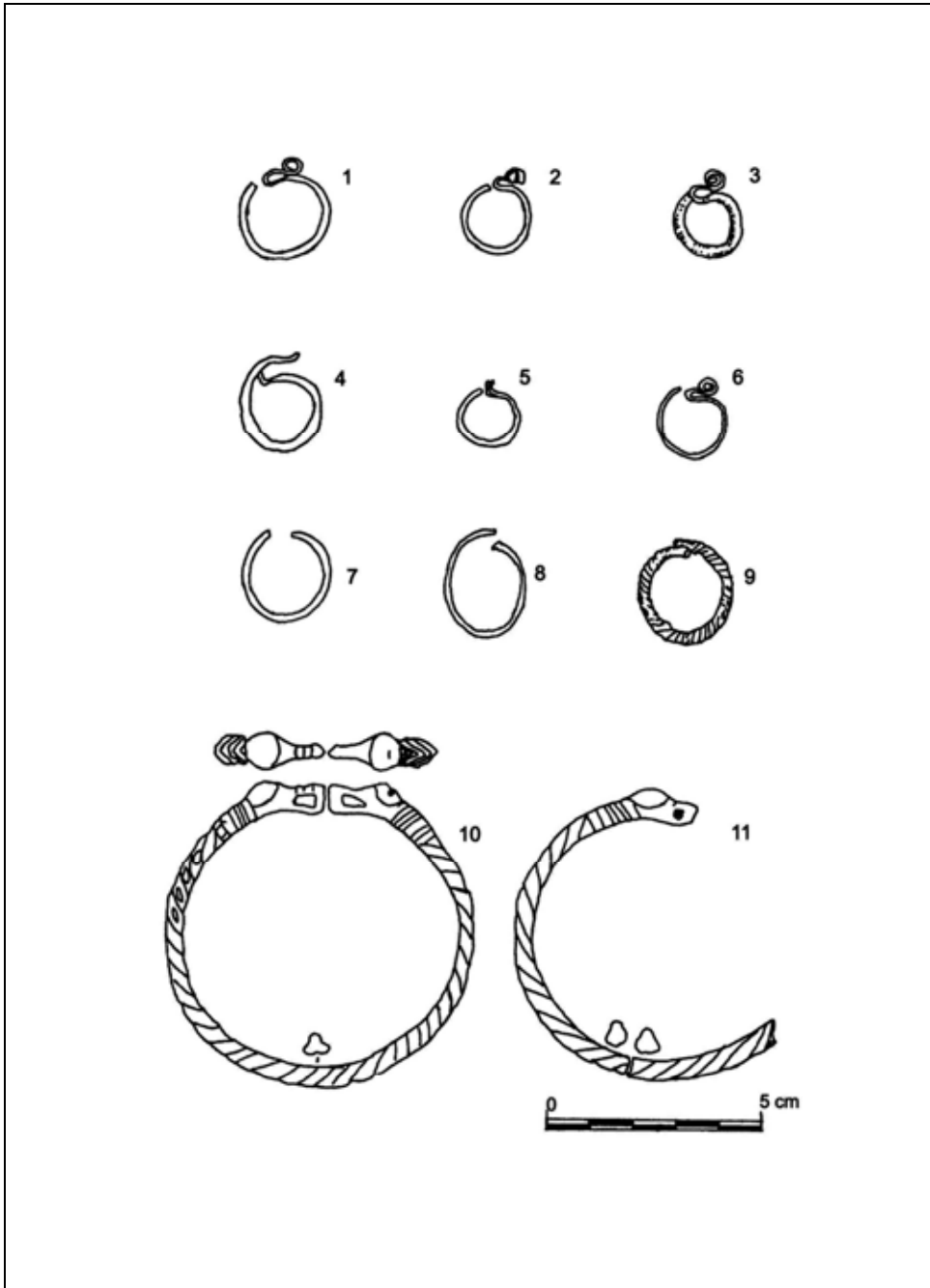
Pl.X. Alba Iulia – Str. Brîndușei / 2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006).

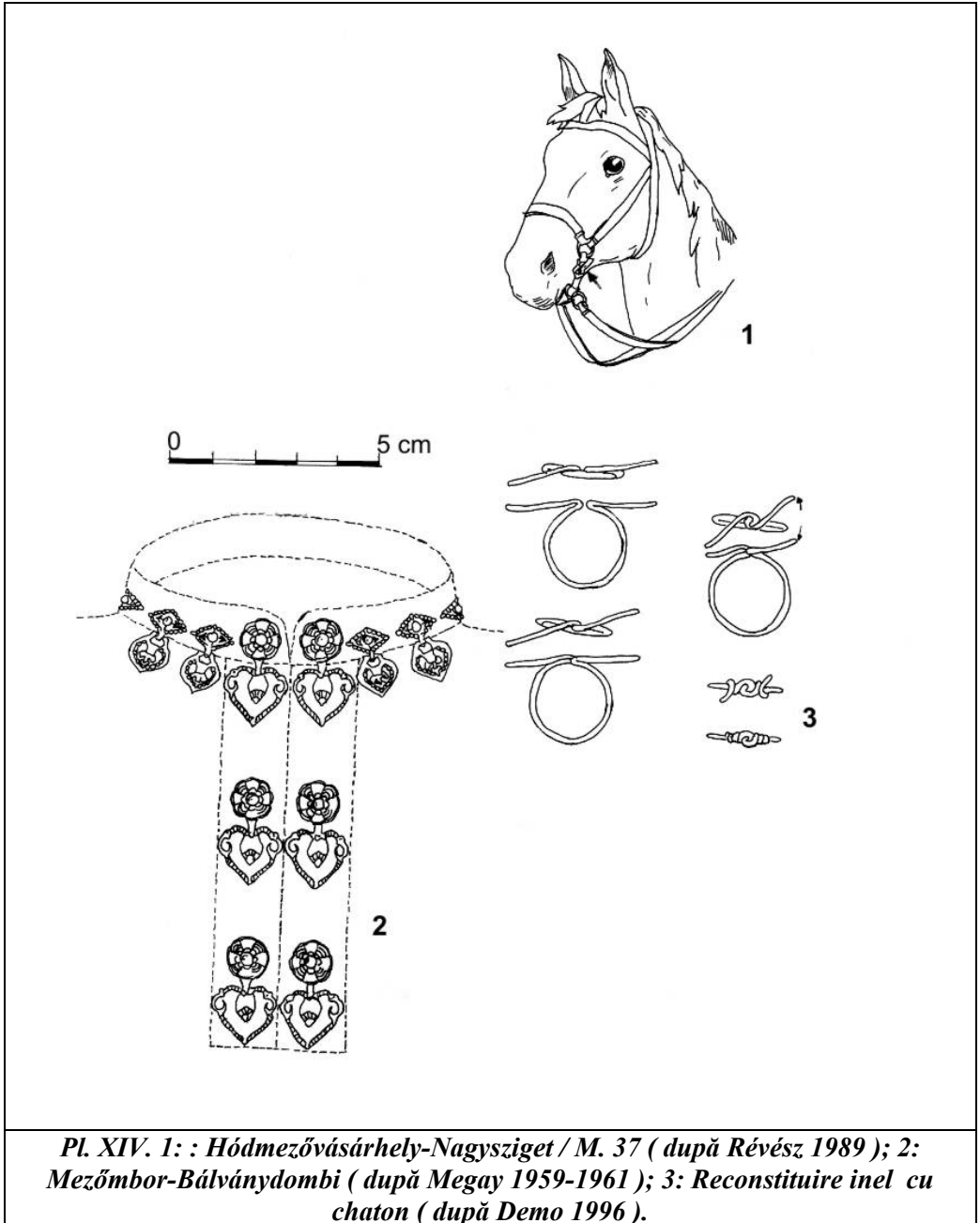
Pl. XI. Pâclișa – „ La Izvoare ” (după Dragotă 2003).

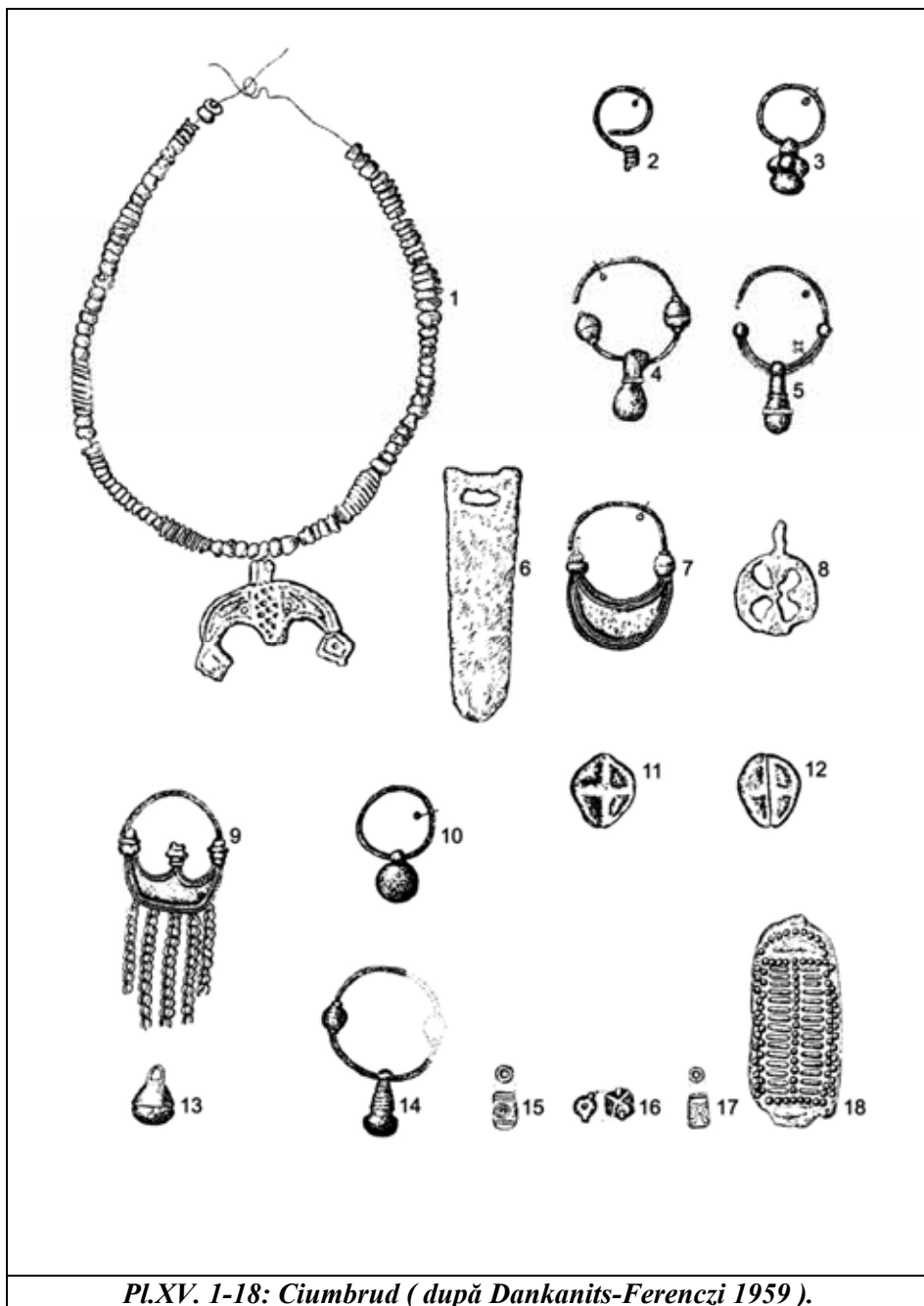

Pl. XII. Picișa – „ La Izvoare ” / 2001 (dupa Dragota 2003).

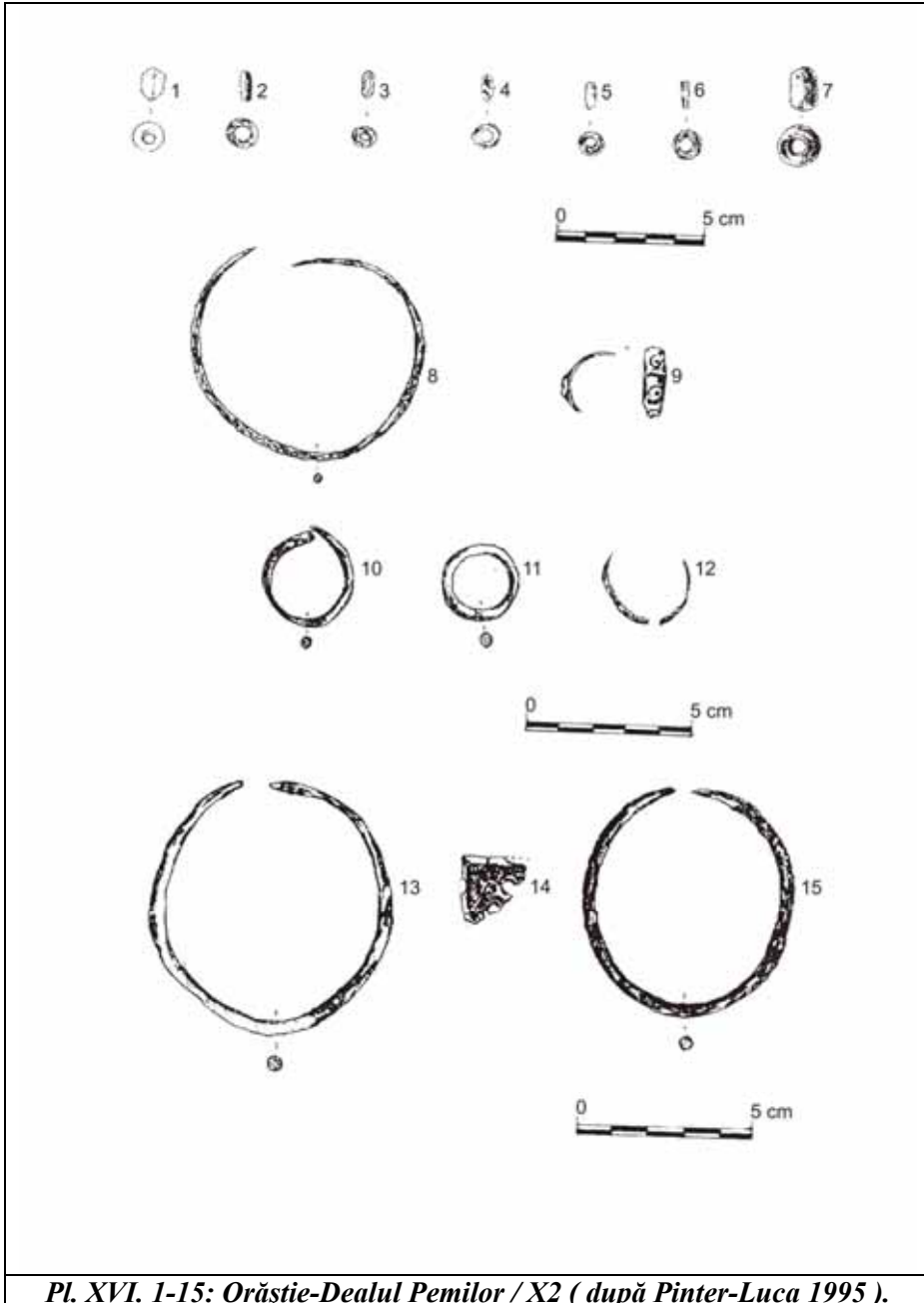

Pl. XIII. 1-9: Alba Iulia (după Novák 1944), 10-11: Alba Iulia (după V. Deleanu).

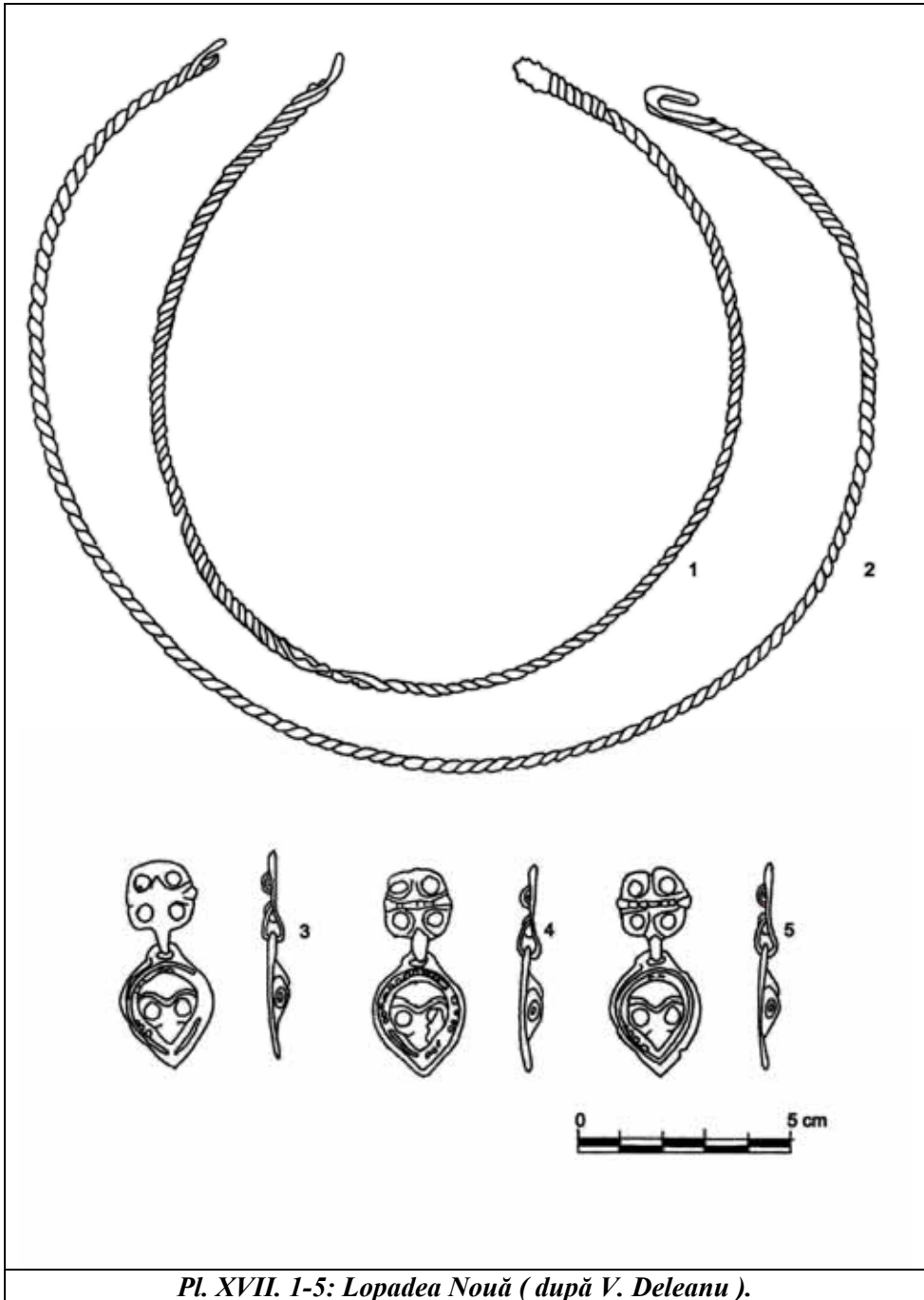

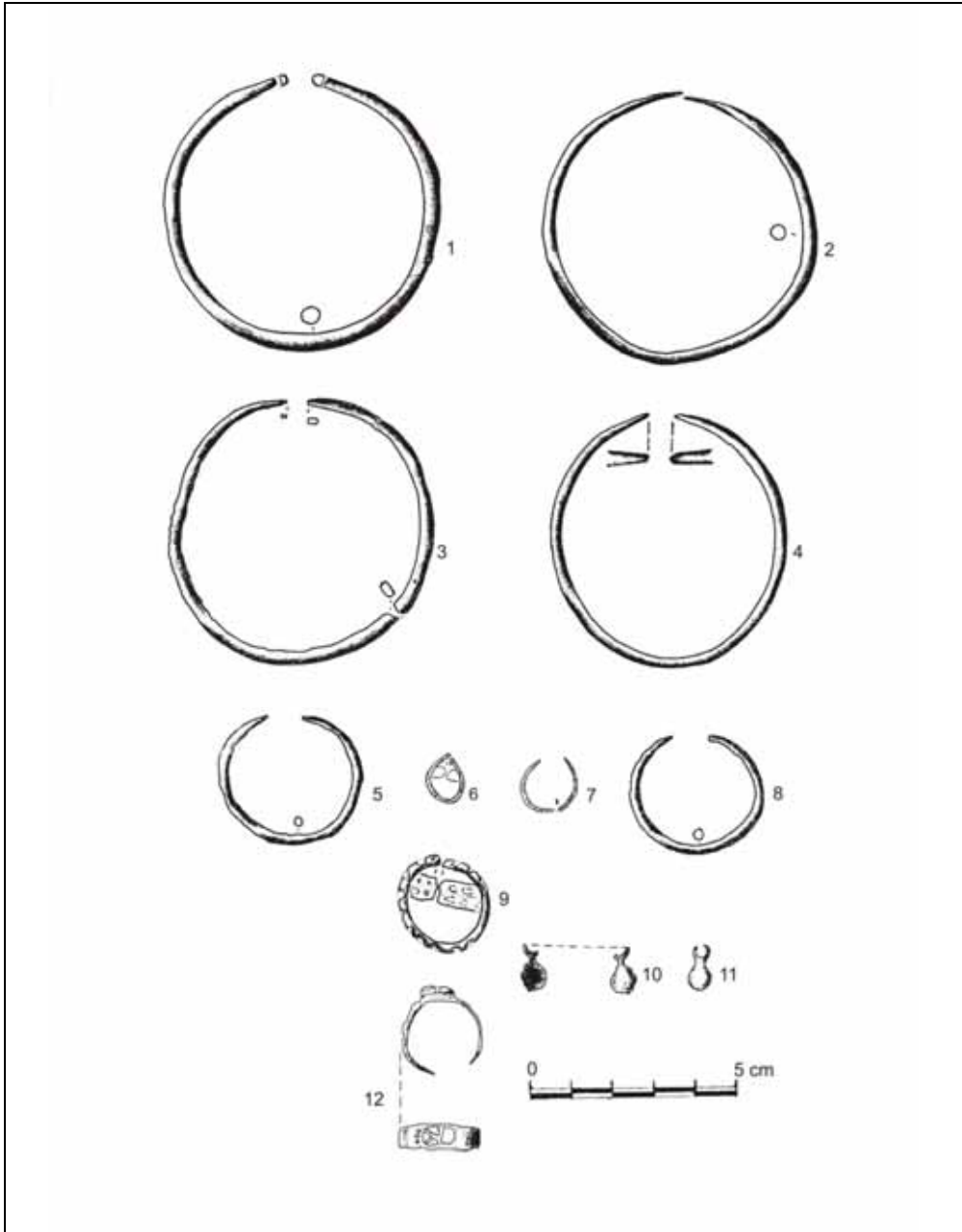
Pl.XV. 1-18: Ciurud (după Dankanits-Ferenczi 1959).

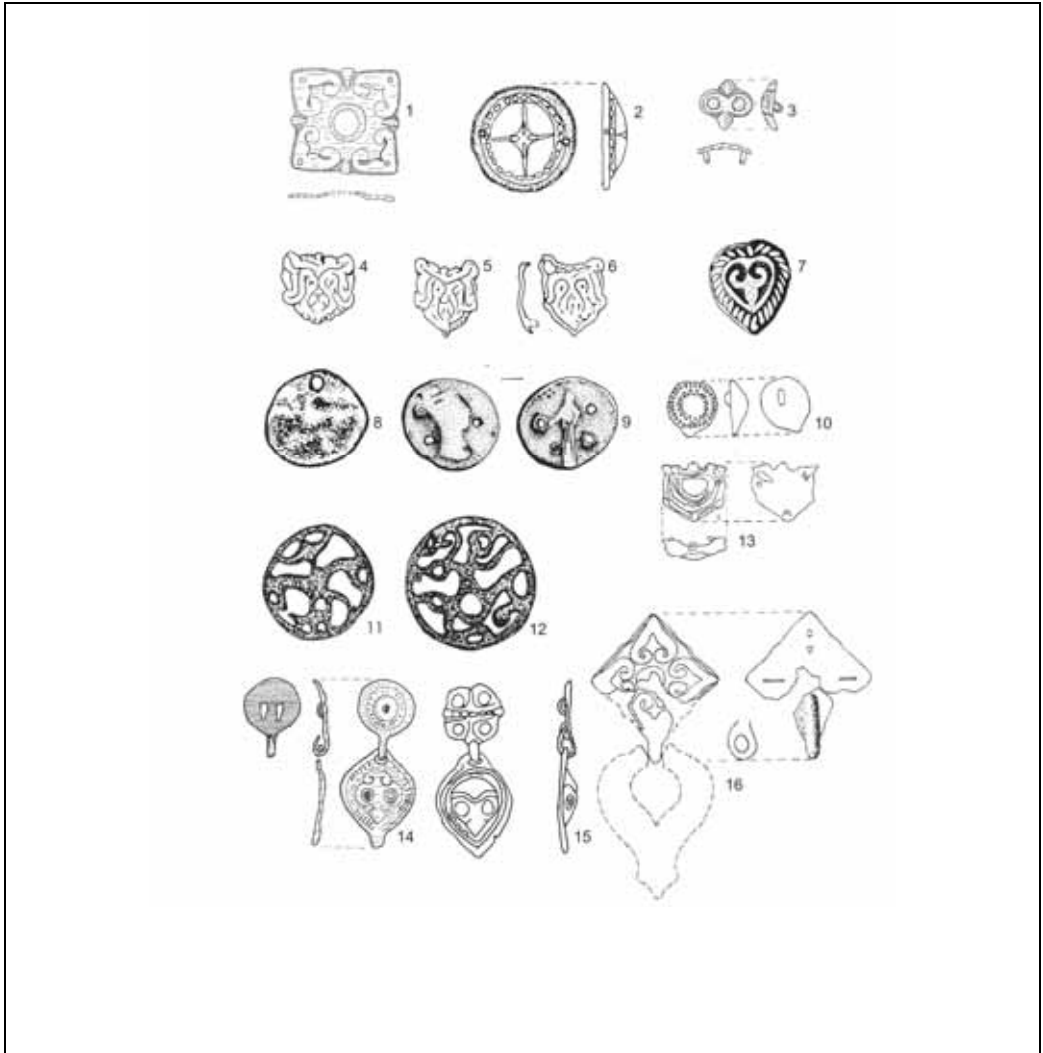
Pl. XVI. 1-15: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995).

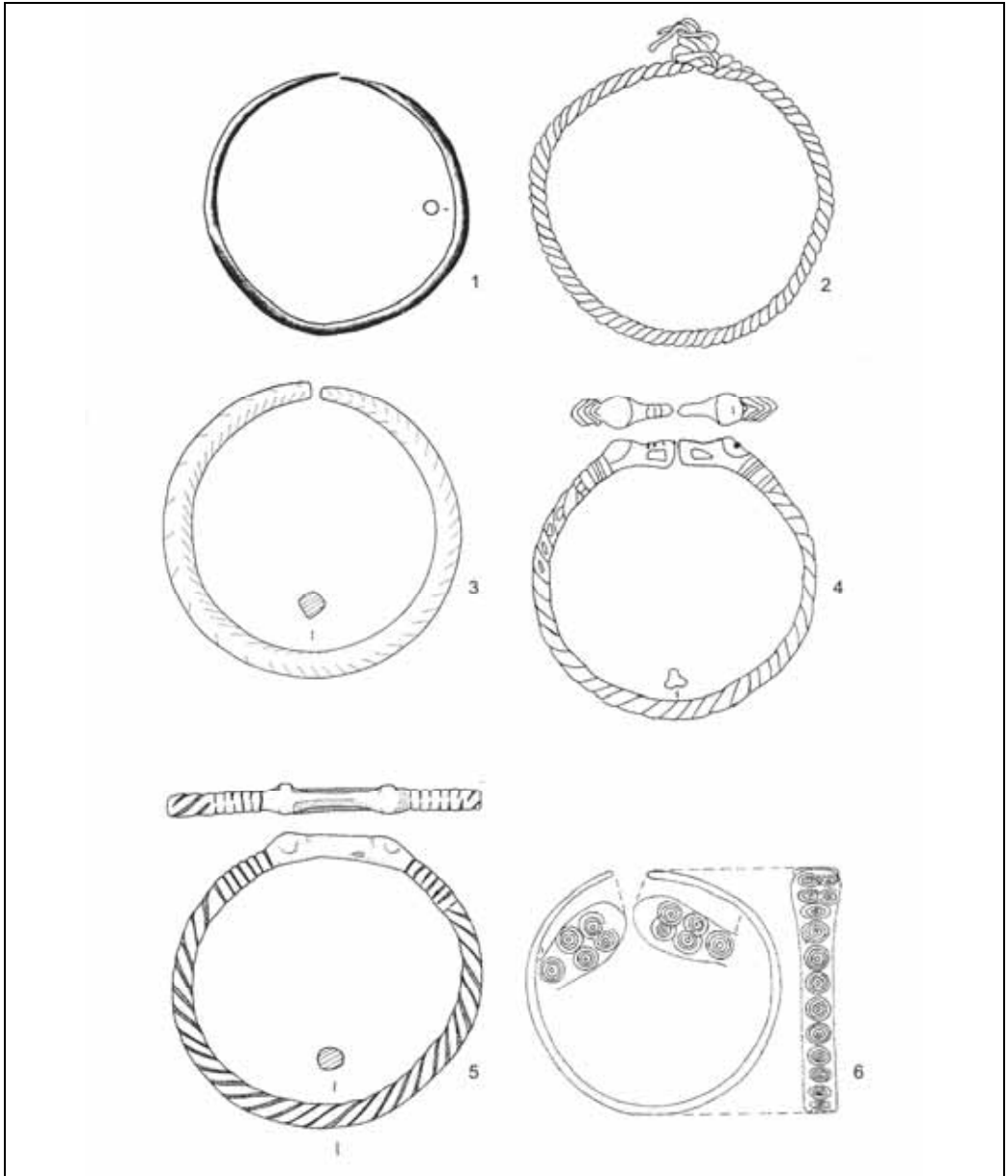
Pl. XVII. 1-5: Lopadea Nouă (după V. Deleanu).

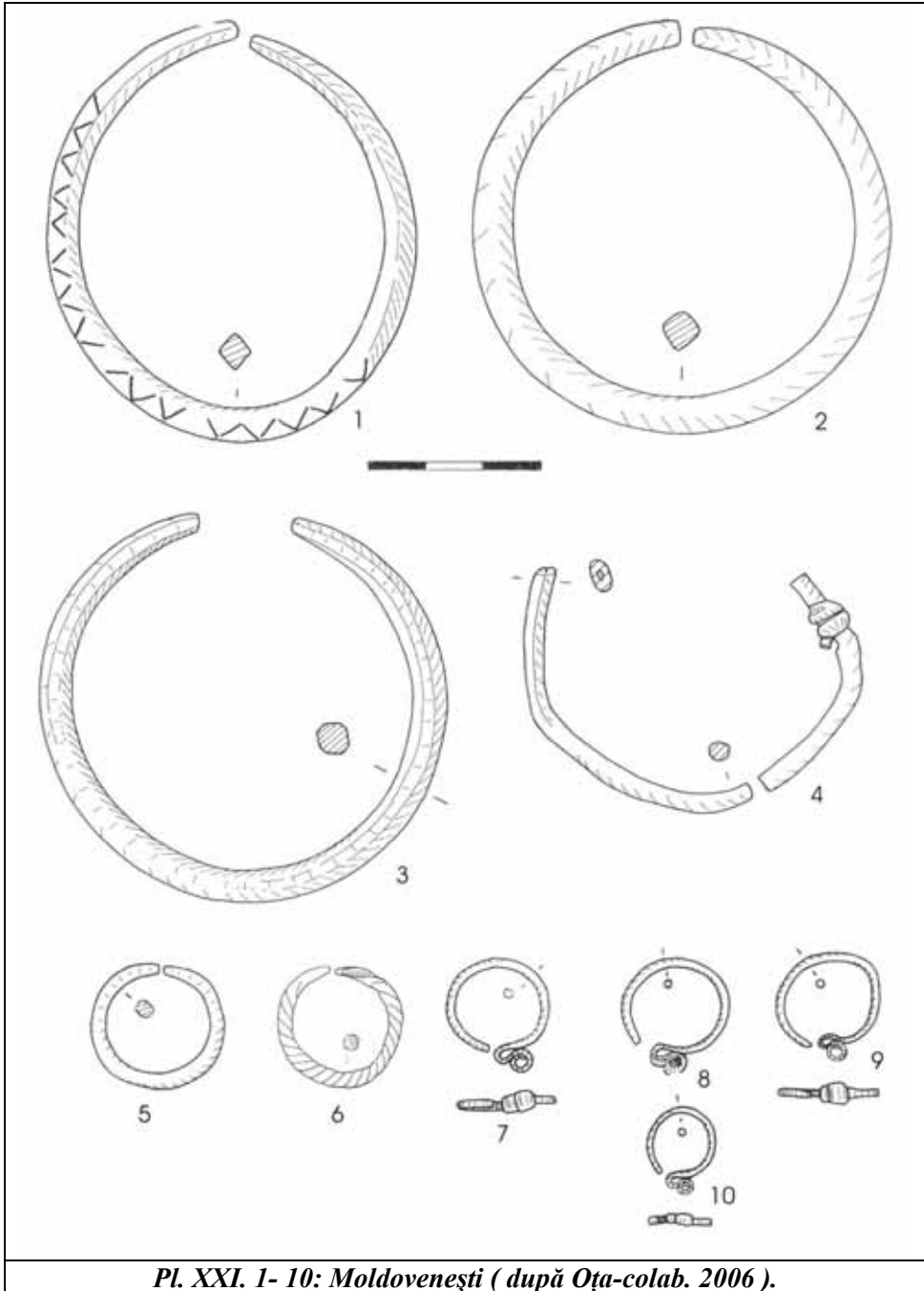
Pl.XVIII. 1-12: Orăștie – Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-colab. 2001-2002).

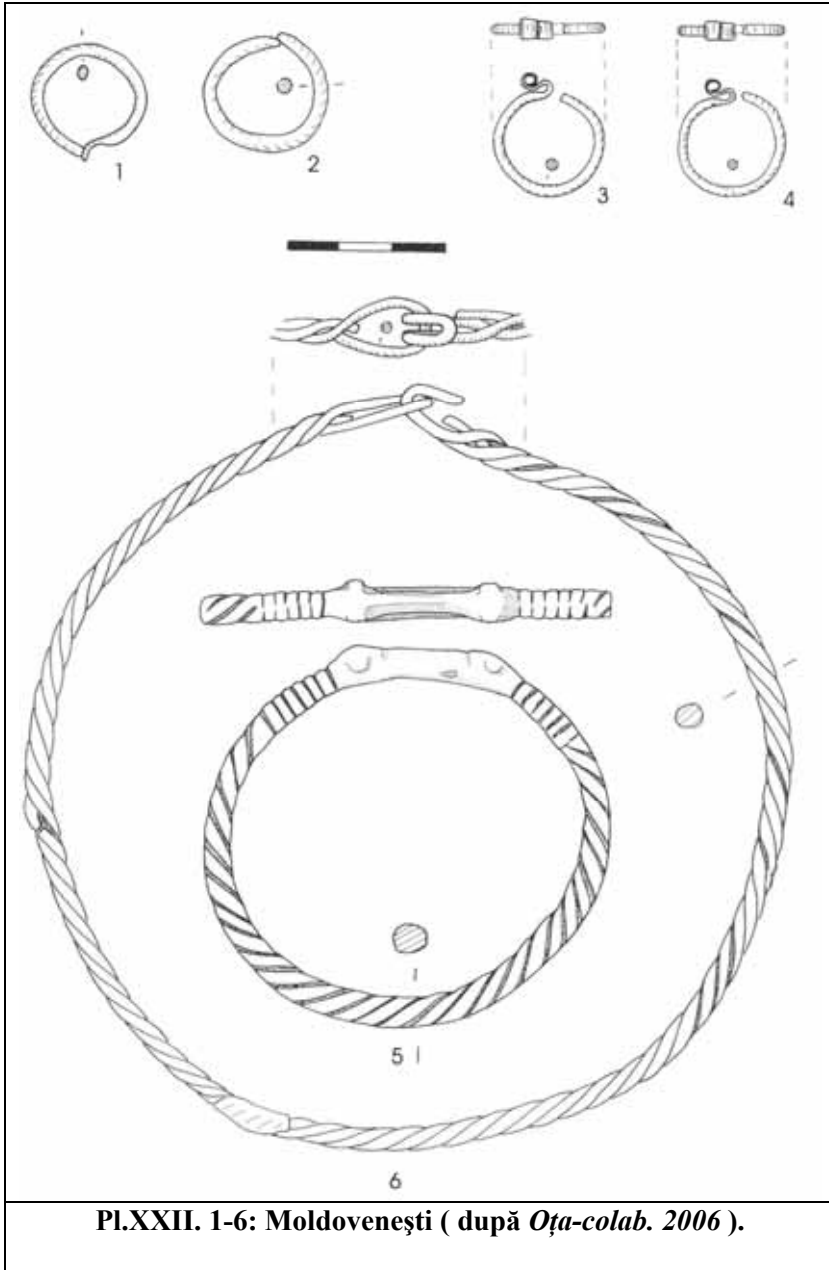
Pl.XIX. 1, 3: Gîmbaș (după Oța-colab. 2005), 2, 10, 13, 16: Alba Iulia- Str. Brîndușei /2004-2005 (după Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006), 6-7: Cluj Napoca, 8: Hunedoara, 9: Alba Iulia- Profi (după Dragotă-Rustoiu 2003), 11-12: Galoșpetreu (după Heitel 1994-1995), 14: Moldovenești (după Oța-colab. 2006), 15: Lopadea Nouă (după V. Deleanu).

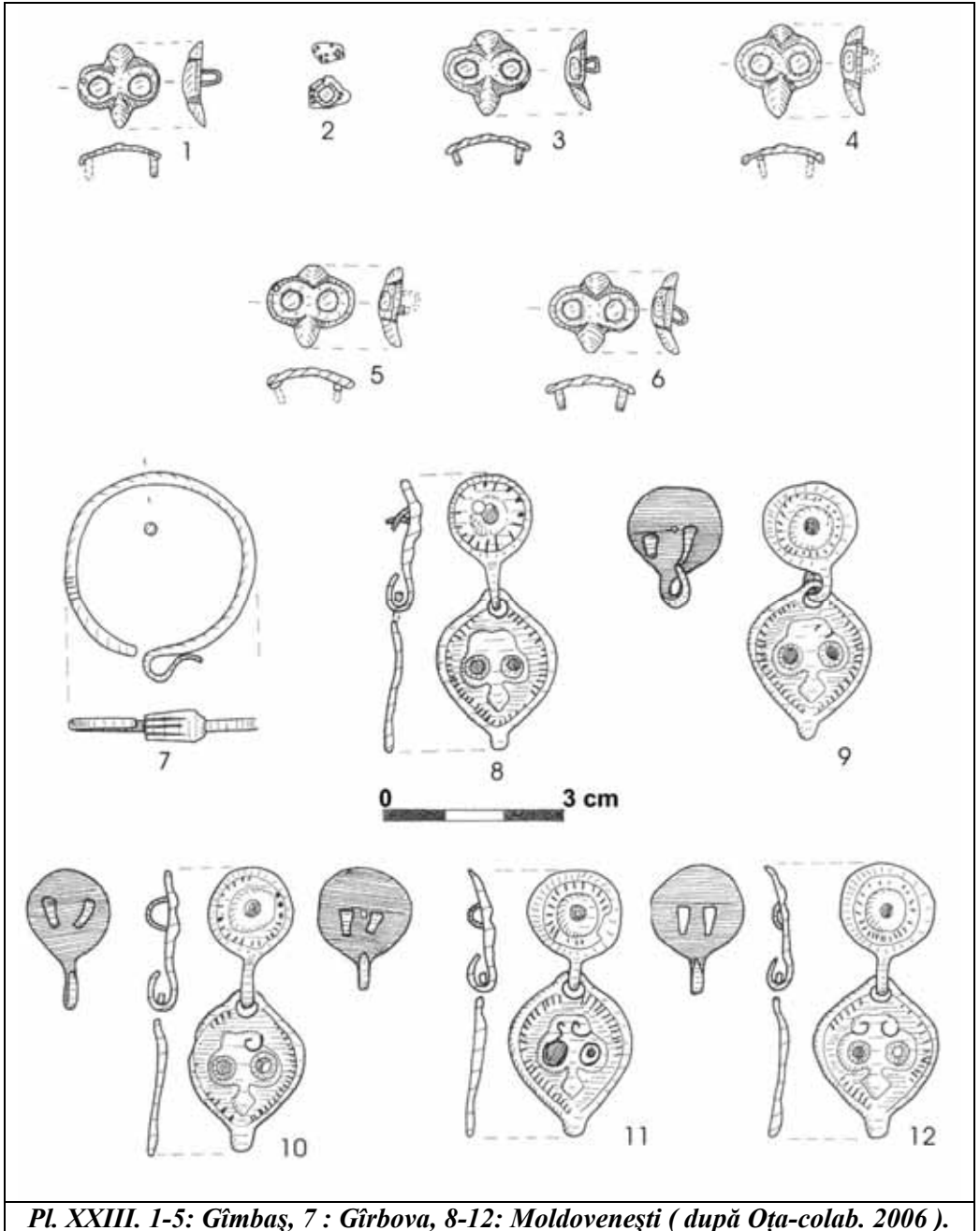
Pl. XX. 1: Orăștie/X2 (după Pinter-colab. 2001-2002), 2: Alba Iulia (după Dragotă –colab. 2003 a), 4: Alba Iulia (după V. Deleanu), 3, 5: Moldovenești (după Oța-colab. 2006), 6: Alba Iulia – Str. Brîndușei (după Dragotă-colab. 2006).

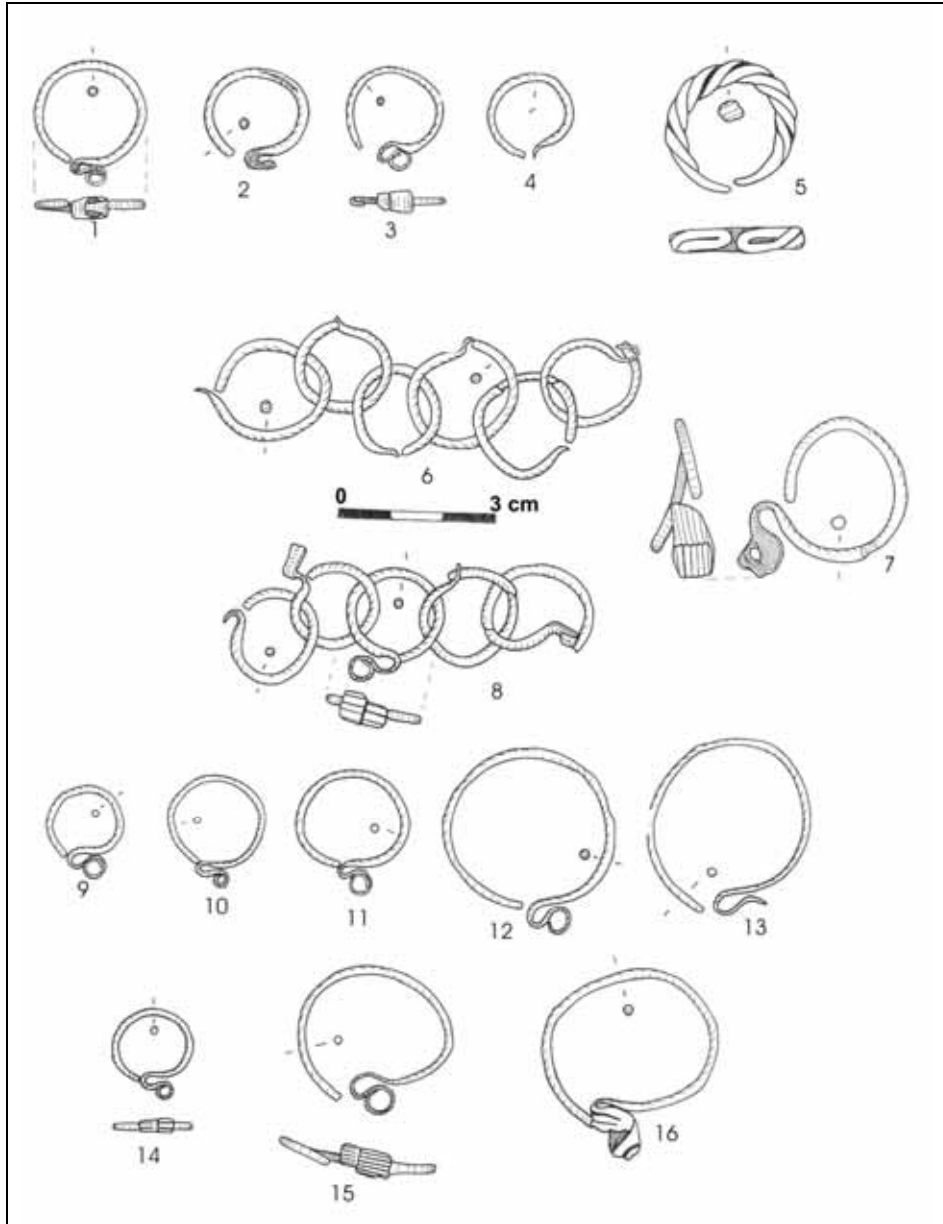

Pl. XXI. 1- 10: Moldovenești (după Oța-colab. 2006).

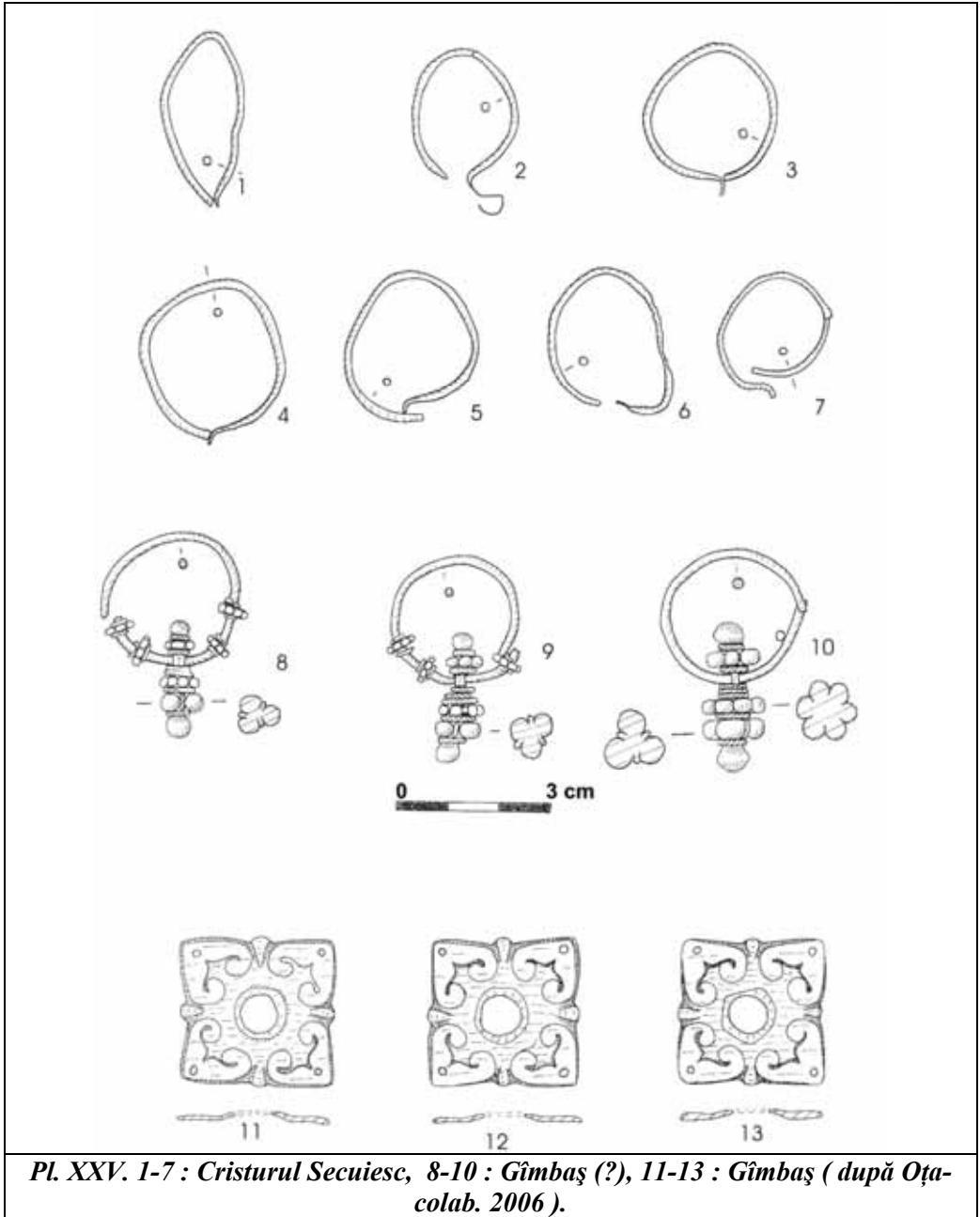

Pl.XXII. 1-6: Moldovenești (după Oța-colab. 2006).

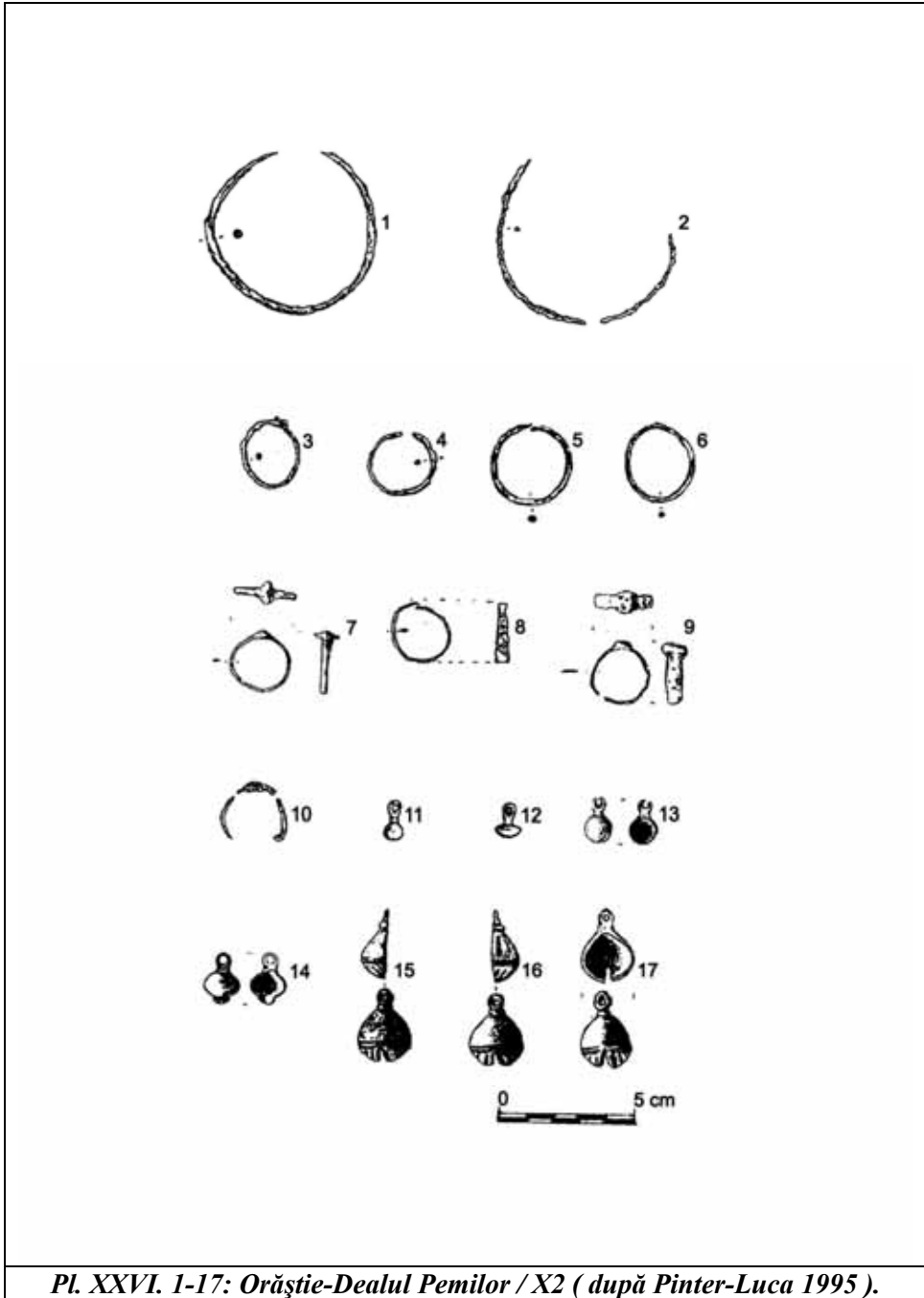

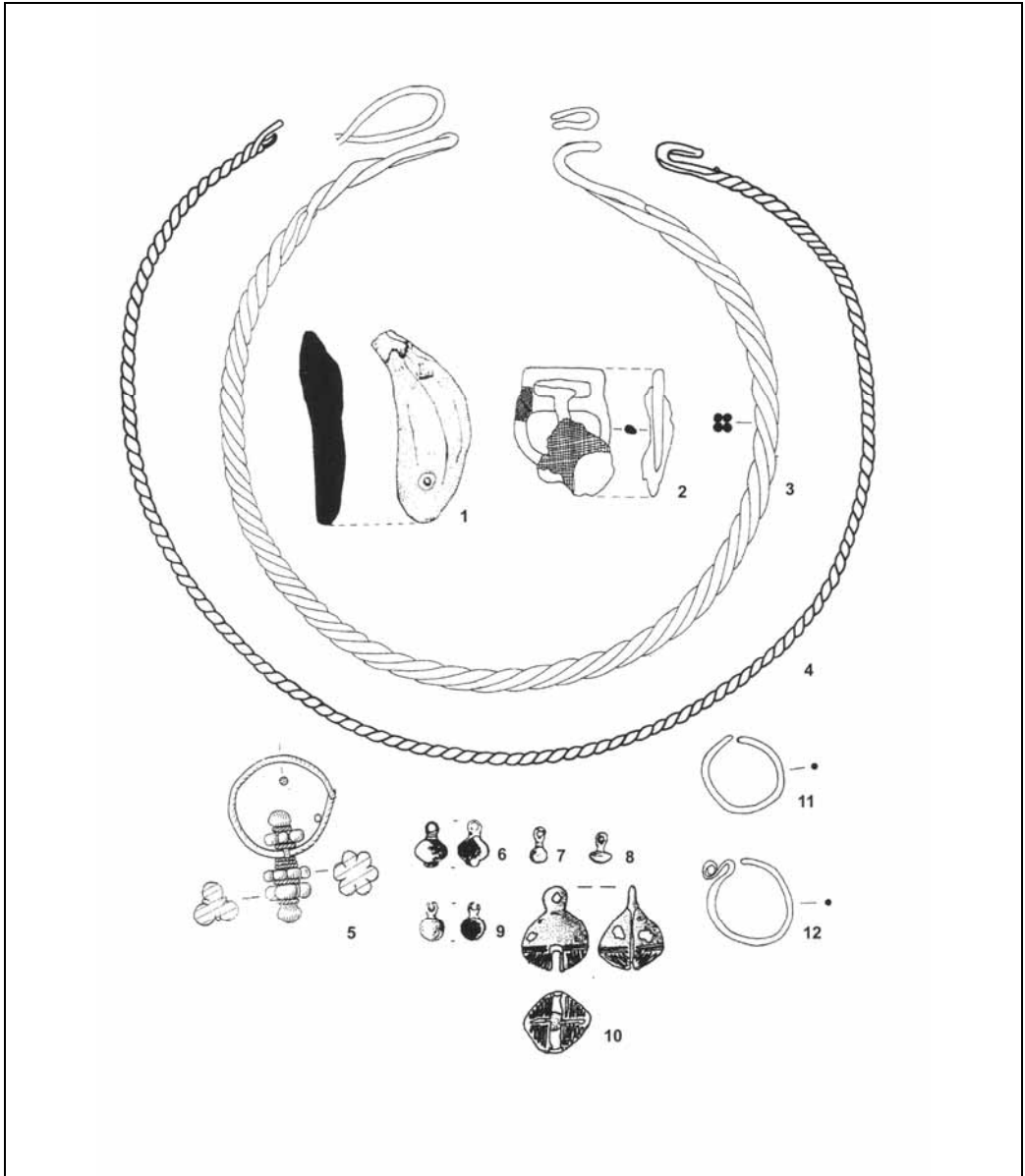
Pl. XXIV. 1-8: Benic, 9-16: Biharea (după Oța-colab. 2006).

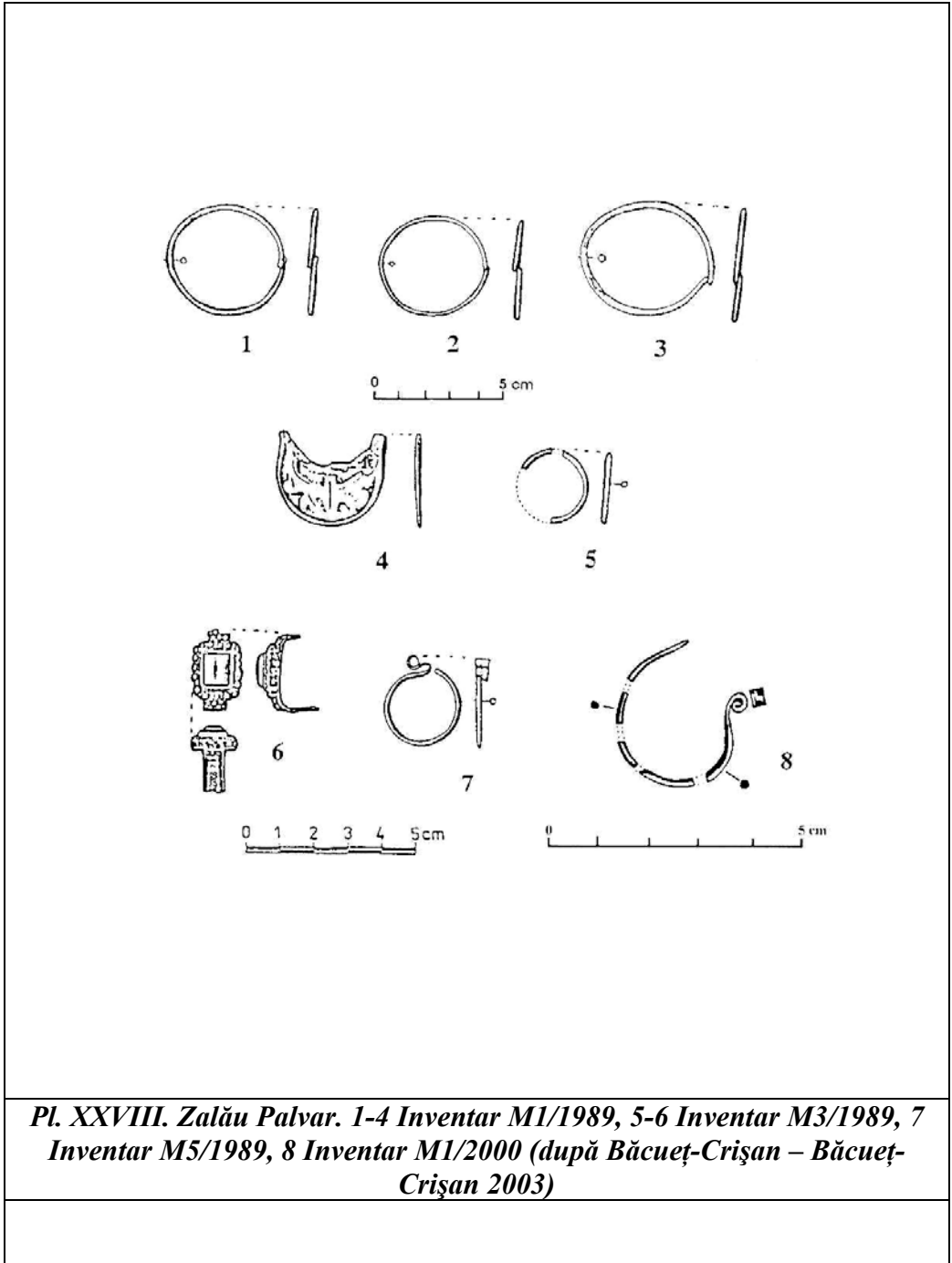
*Pl. XXV. 1-7 : Cristurul Secuiesc, 8-10 : Gîmbaș (?), 11-13 : Gîmbaș (după Oța-
colab. 2006).*

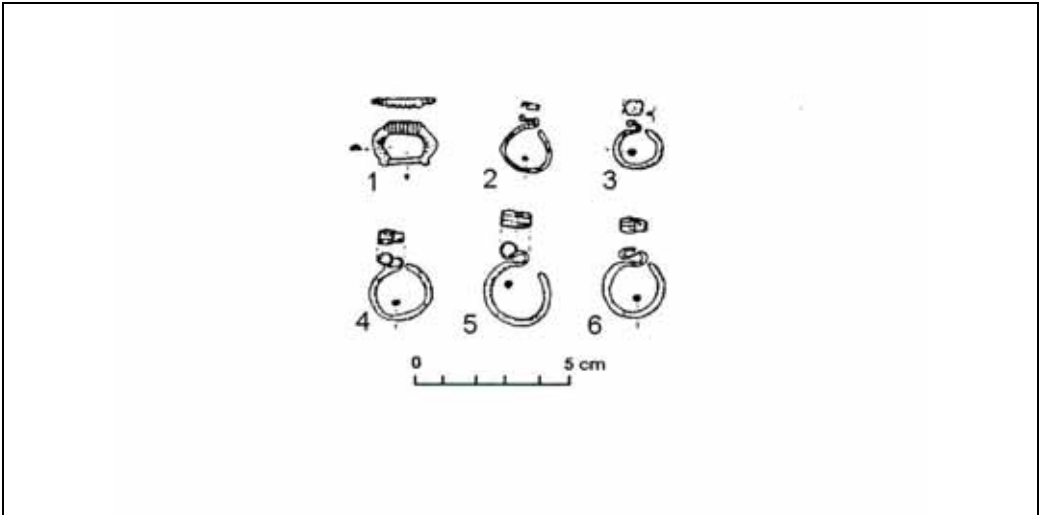
Pl. XXVI. 1-17: Orăștie-Dealul Pemilor / X2 (după Pinter-Luca 1995).

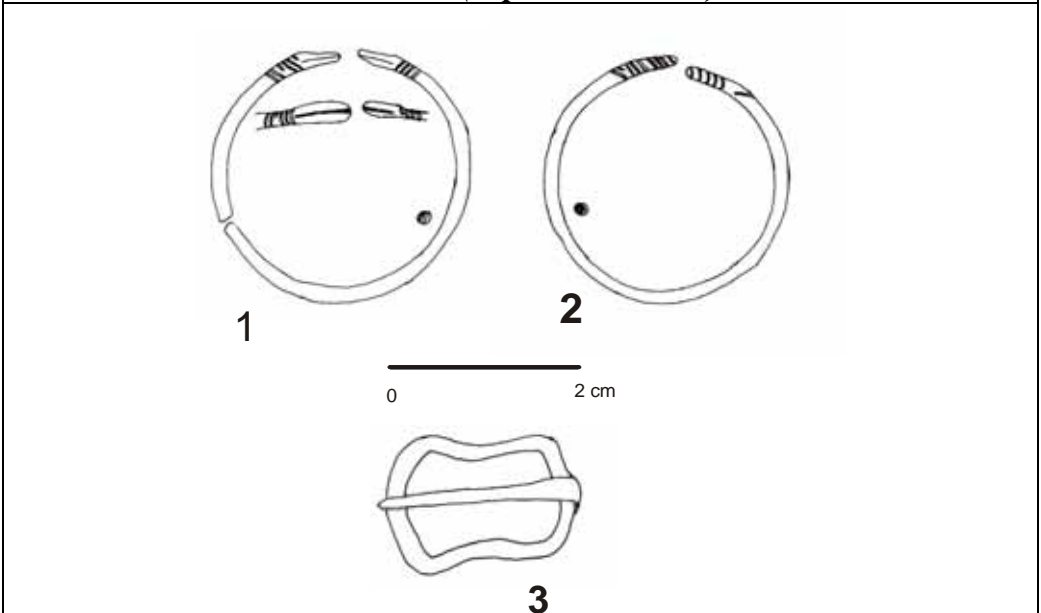
Pl. XXVII. 1-3, 11-12: Alba Iulia – Str. Brîndușei / 1997, 2004-2005 (după Drâmbărean-colab. 1998 b, Dragotă-Rustoiu-Deleanu 2006), 4: Lopadea Nouă (după V. Deleanu), 5: Gîmbaș (după Oța-colab. 2006), 6-9: Orăștie-X2 (după Pinter-Luca 1995), 10: Pîclișa – „ La Izvoare ” (după Dragotă 2003).

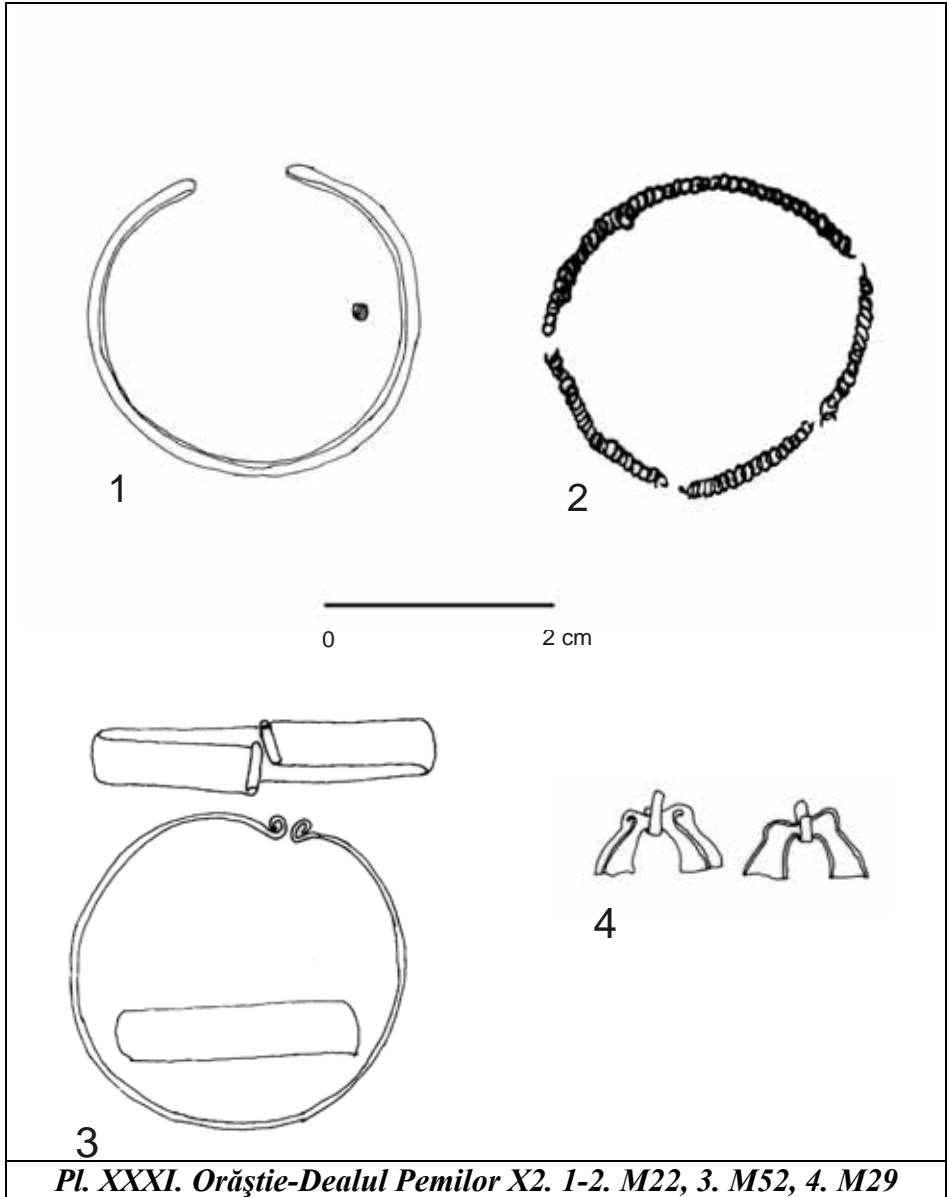
**Pl. XXVIII. Zalău Palvar. 1-4 Inventar M1/1989, 5-6 Inventar M3/1989, 7
Inventar M5/1989, 8 Inventar M1/2000 (după Băcueț-Crișan – Băcueț-
Crișan 2003)**

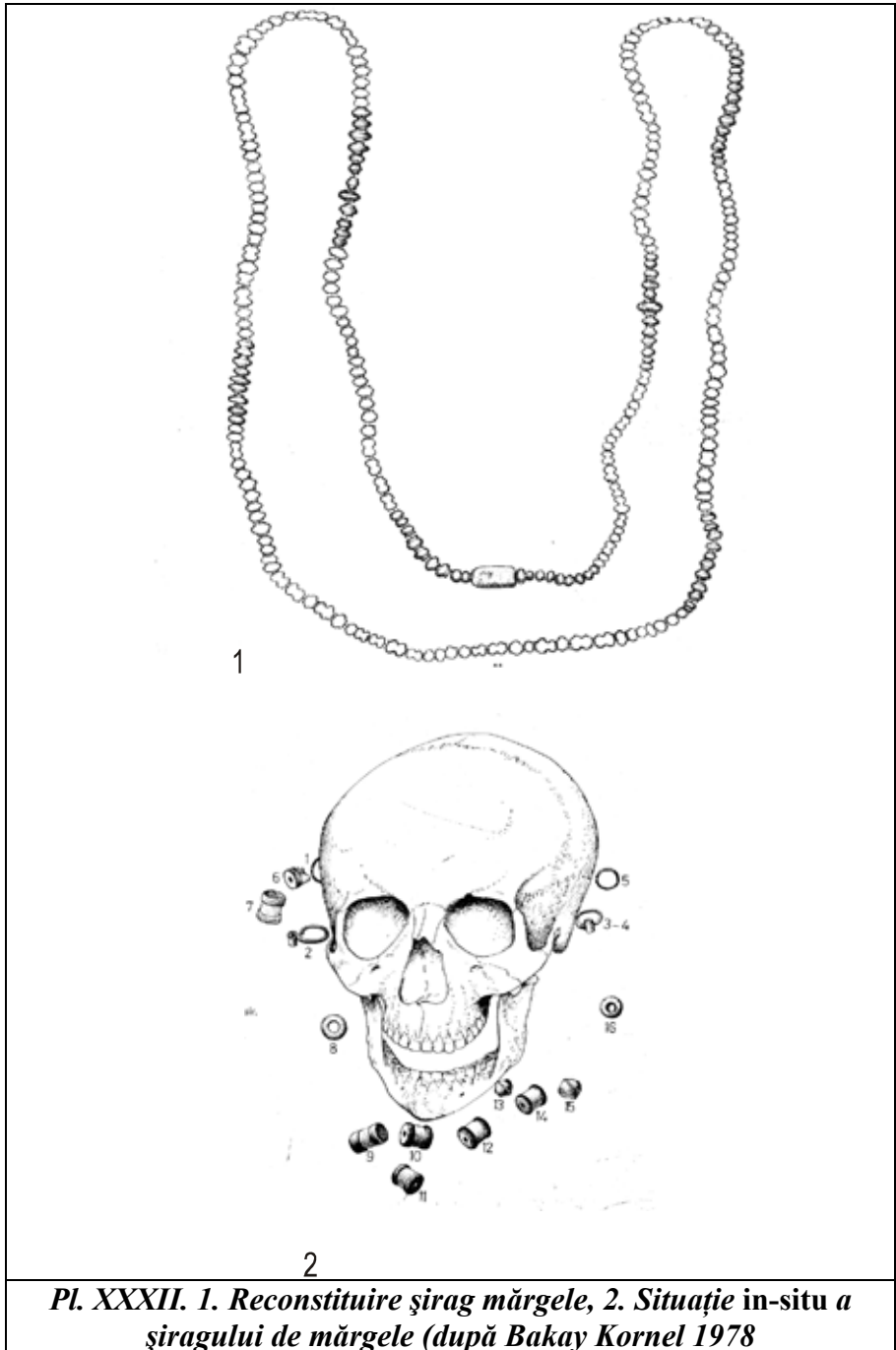

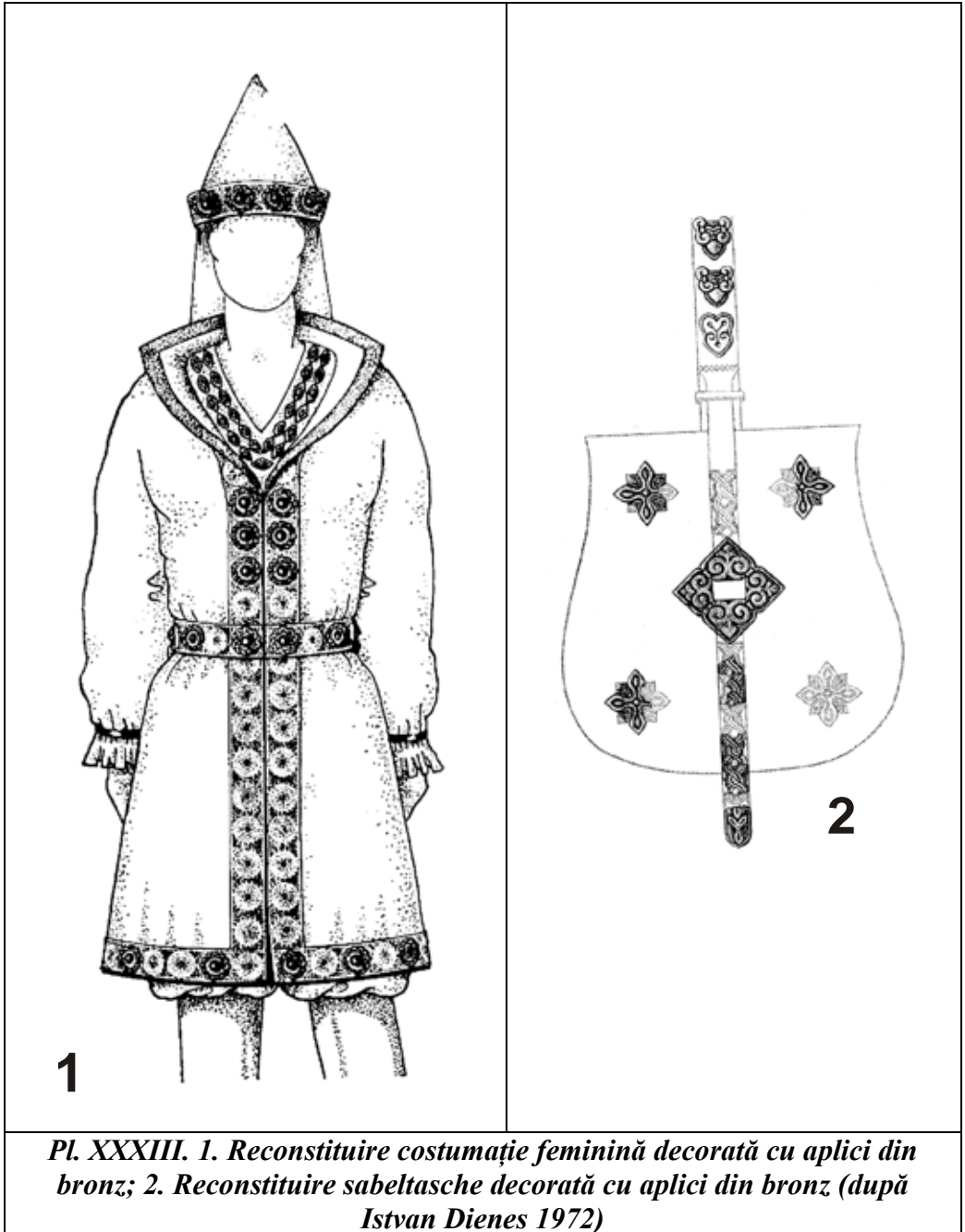
Pl. XXIX. Zalău – Ortelec Cetate. 1-6 Piese din mormintele cercetate în anul 1980 (după Cosma 2000)

Pl. XXX. Orăștie – Dealul Pemilor X2. 1. M51, 2. M50, 3. M48

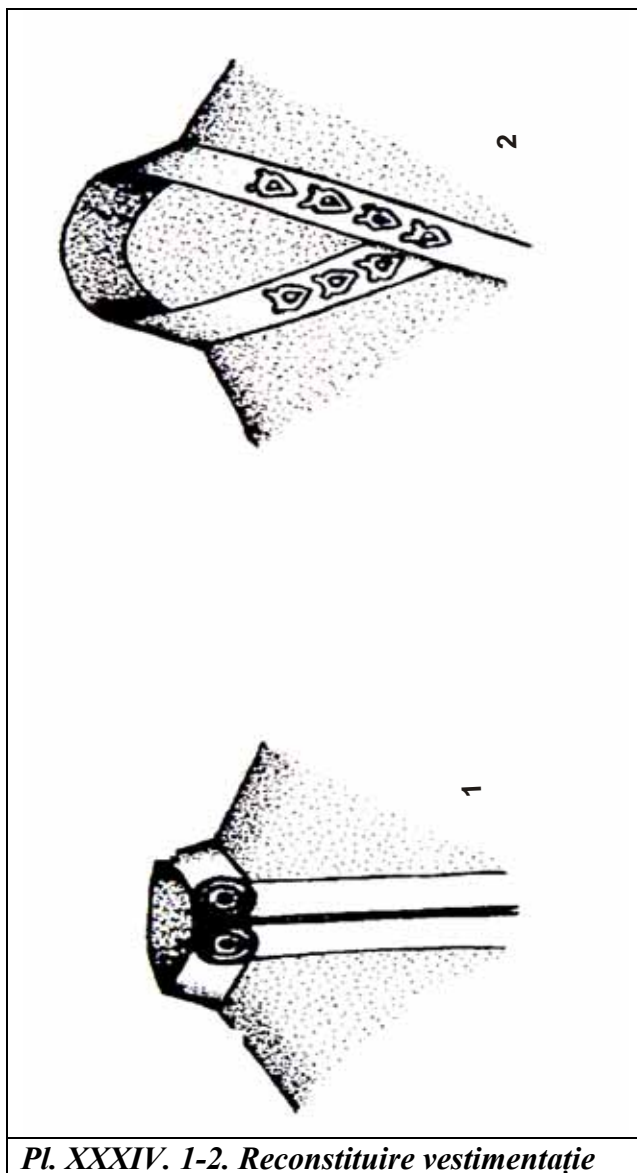

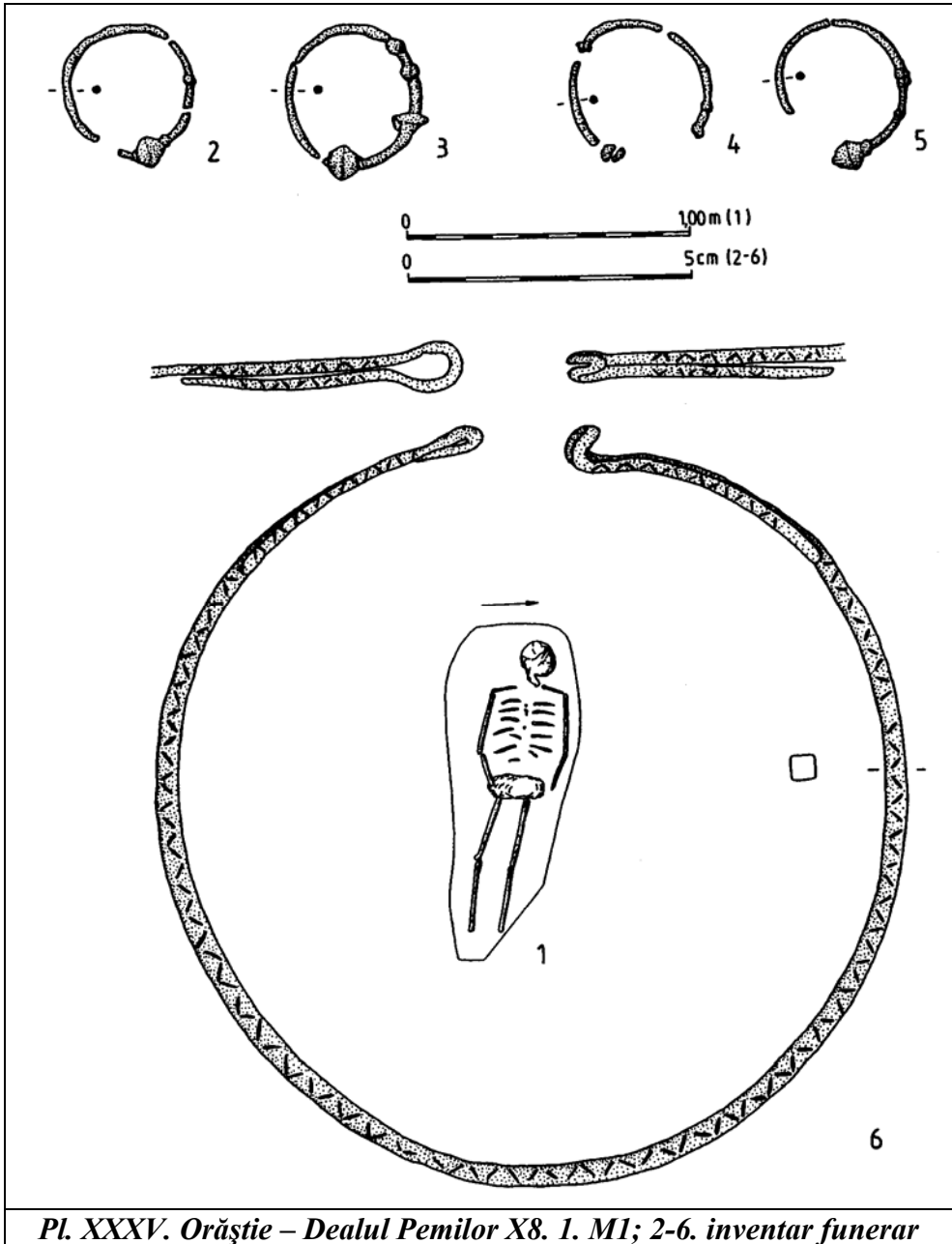
1

2

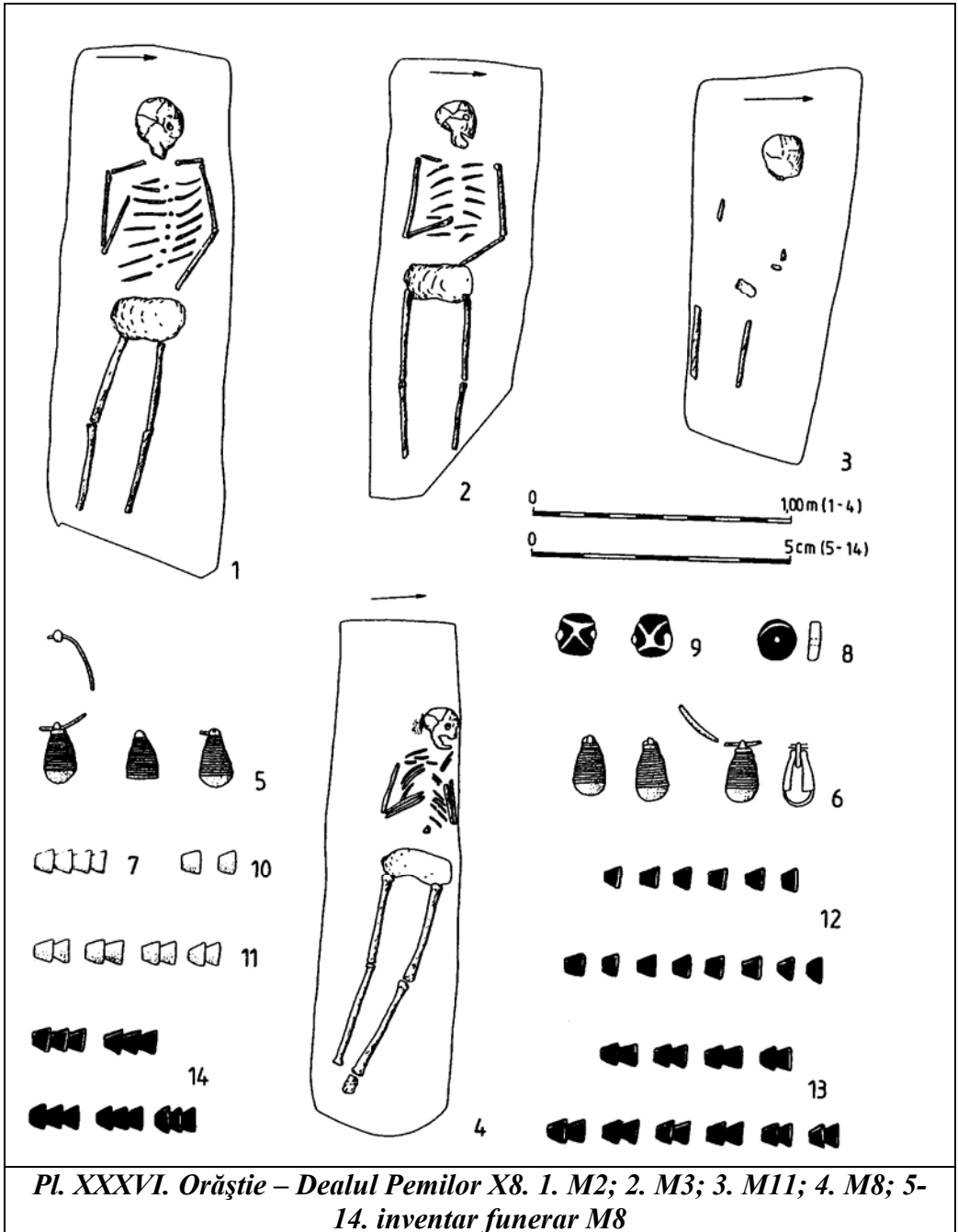
Pl. XXXIII. 1. Reconstituire costumație feminină decorată cu aplici din bronz; 2. Reconstituire sabeltasche decorată cu aplici din bronz (după Istvan Dienes 1972)

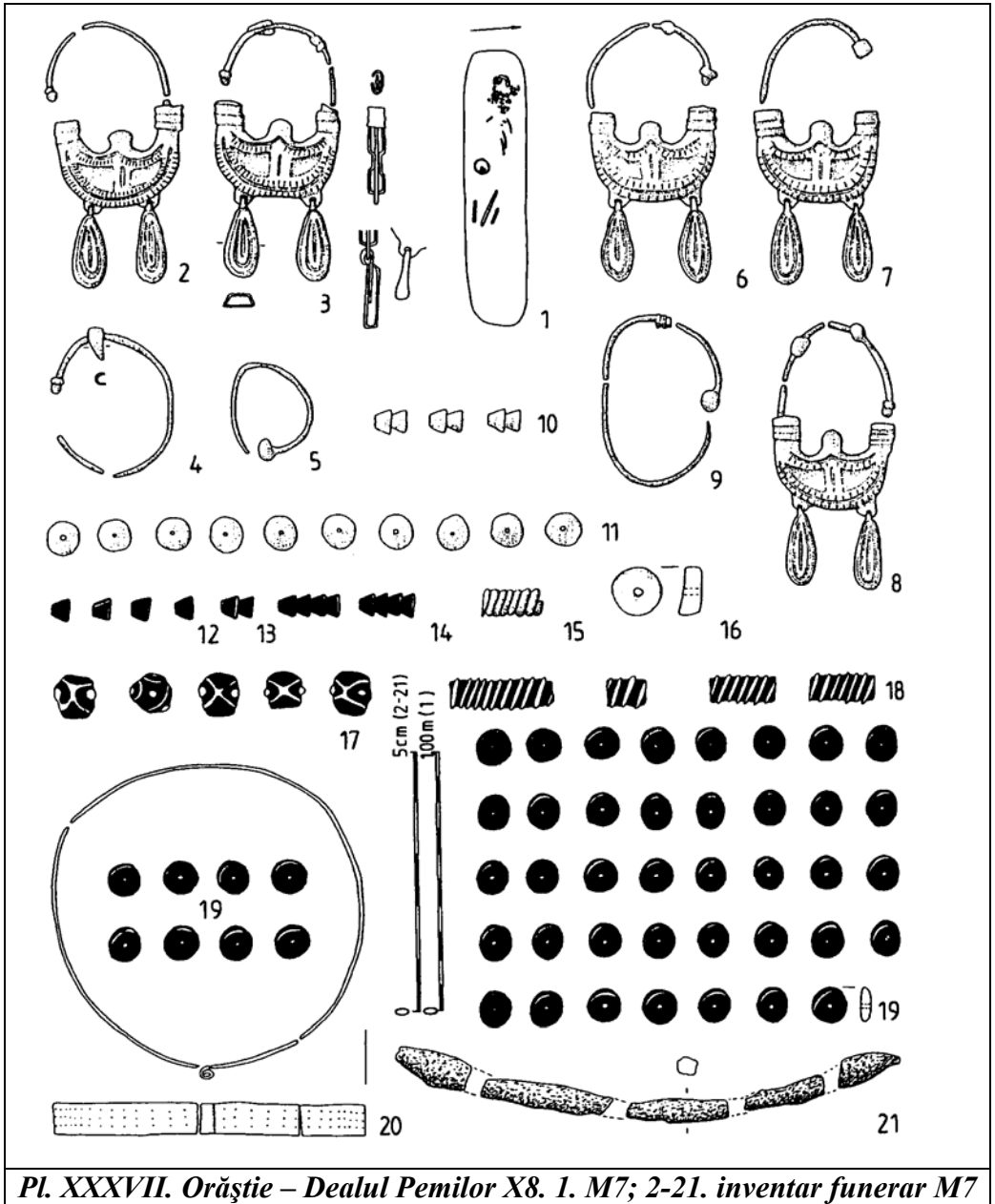

Pl. XXXIV. 1-2. Reconstituire vestimentație

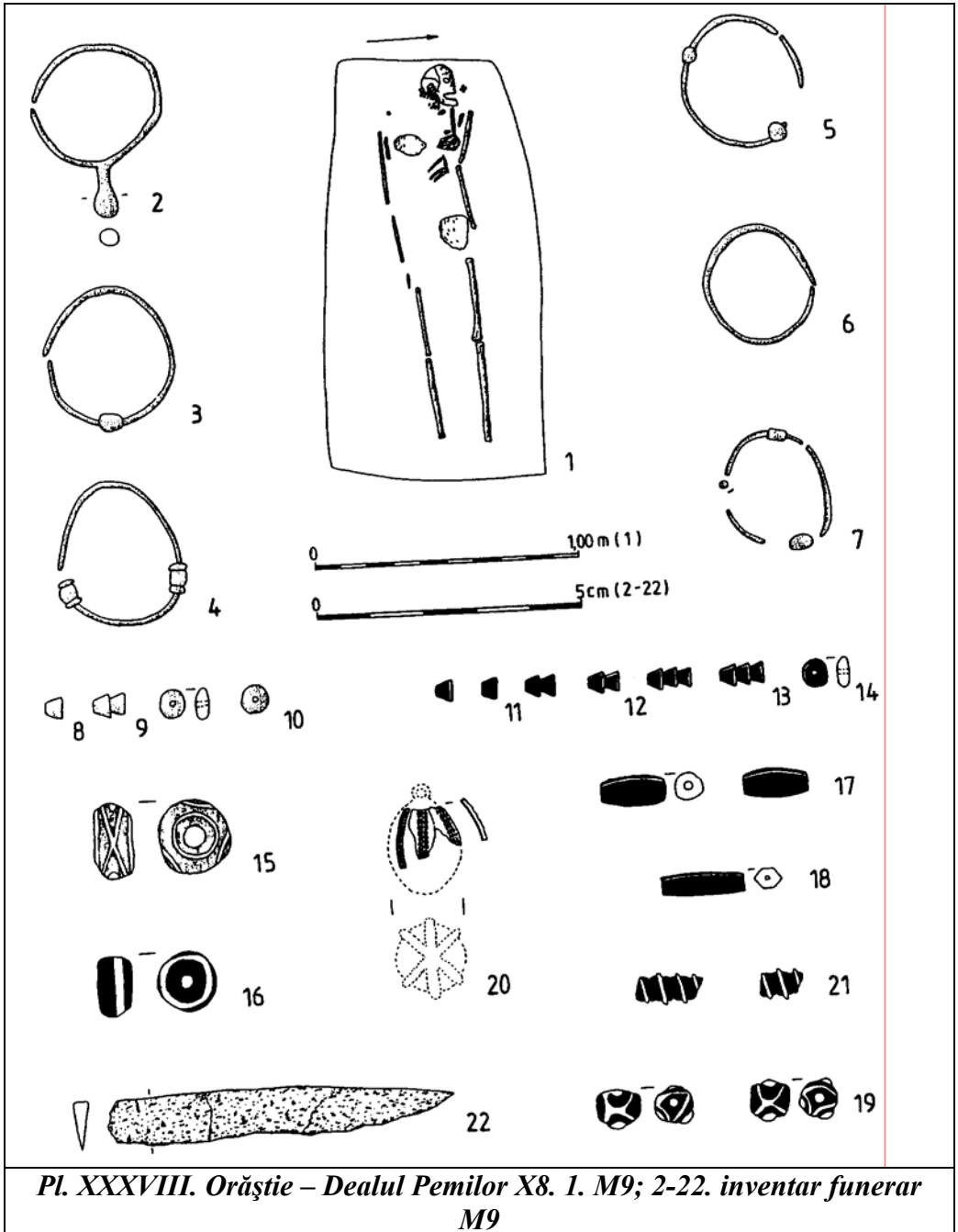

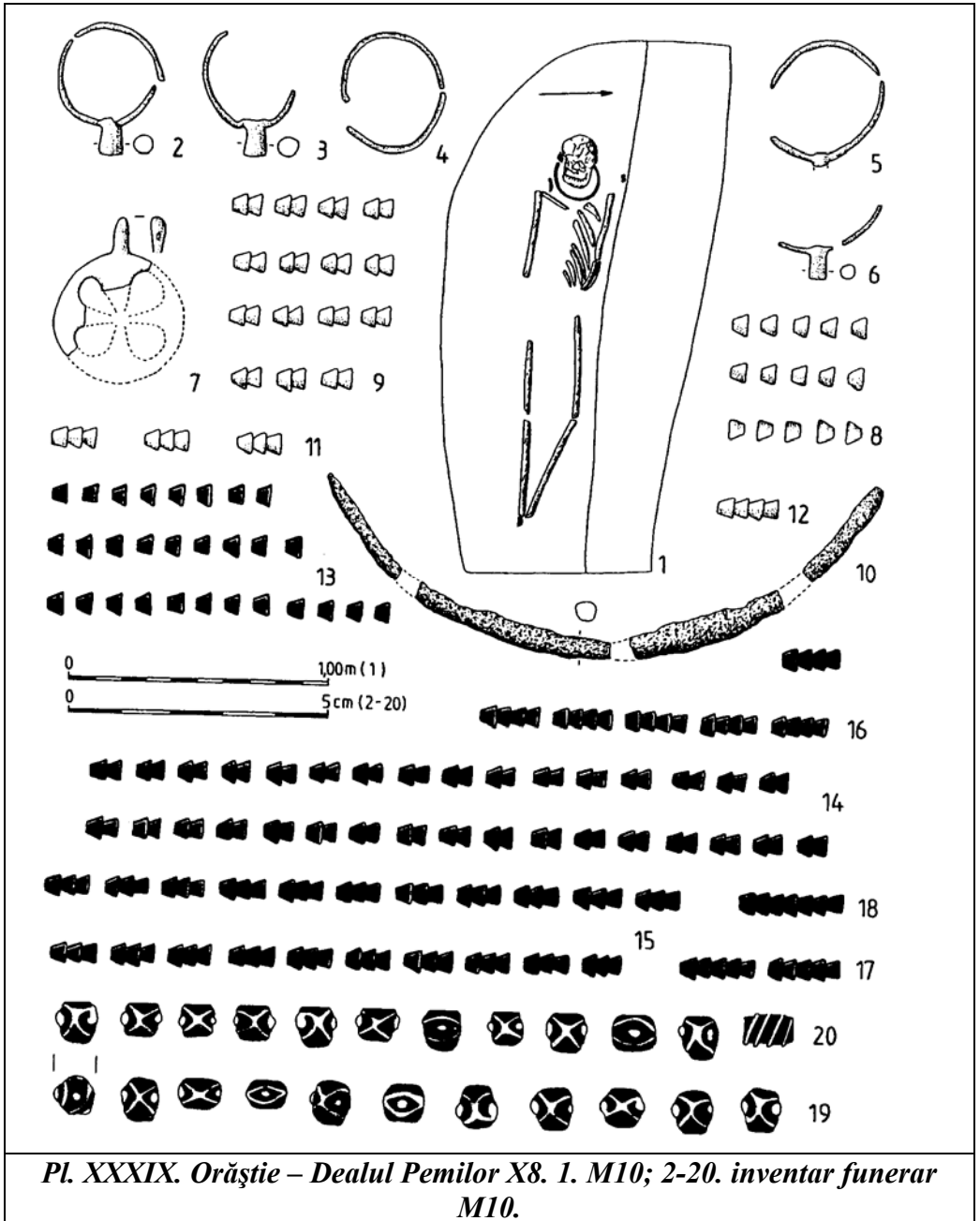
Pl. XXXV. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M1; 2-6. inventar funerar

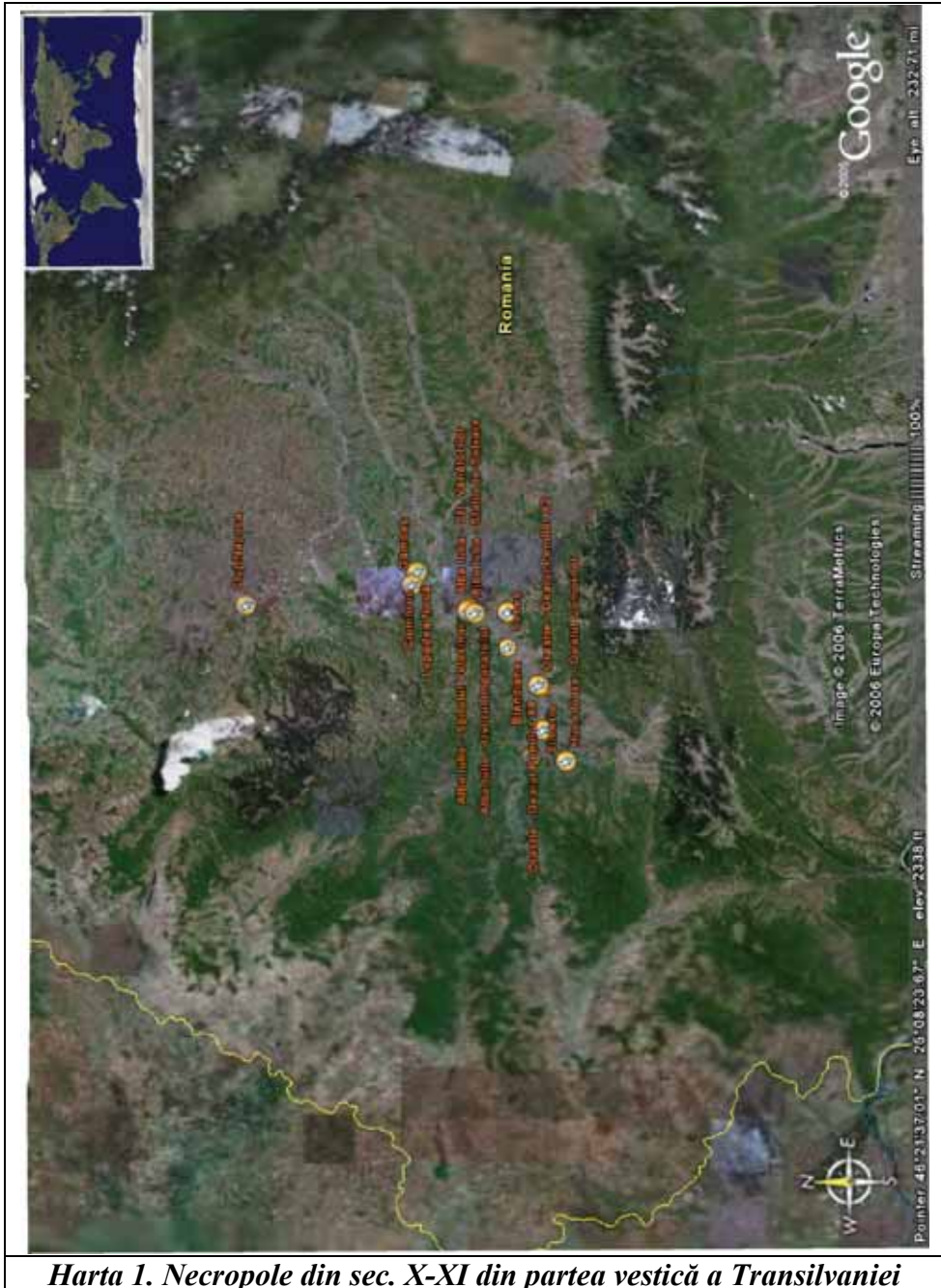

Pl. XXXVII. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M7; 2-21. inventar funerar M7

Pl. XXXIX. Orăștie – Dealul Pemilor X8. 1. M10; 2-20. inventar funerar M10.

Harta 2. Amplasarea necropolelor din secolele X-XII pe teritoriul municipiului Alba Iulia

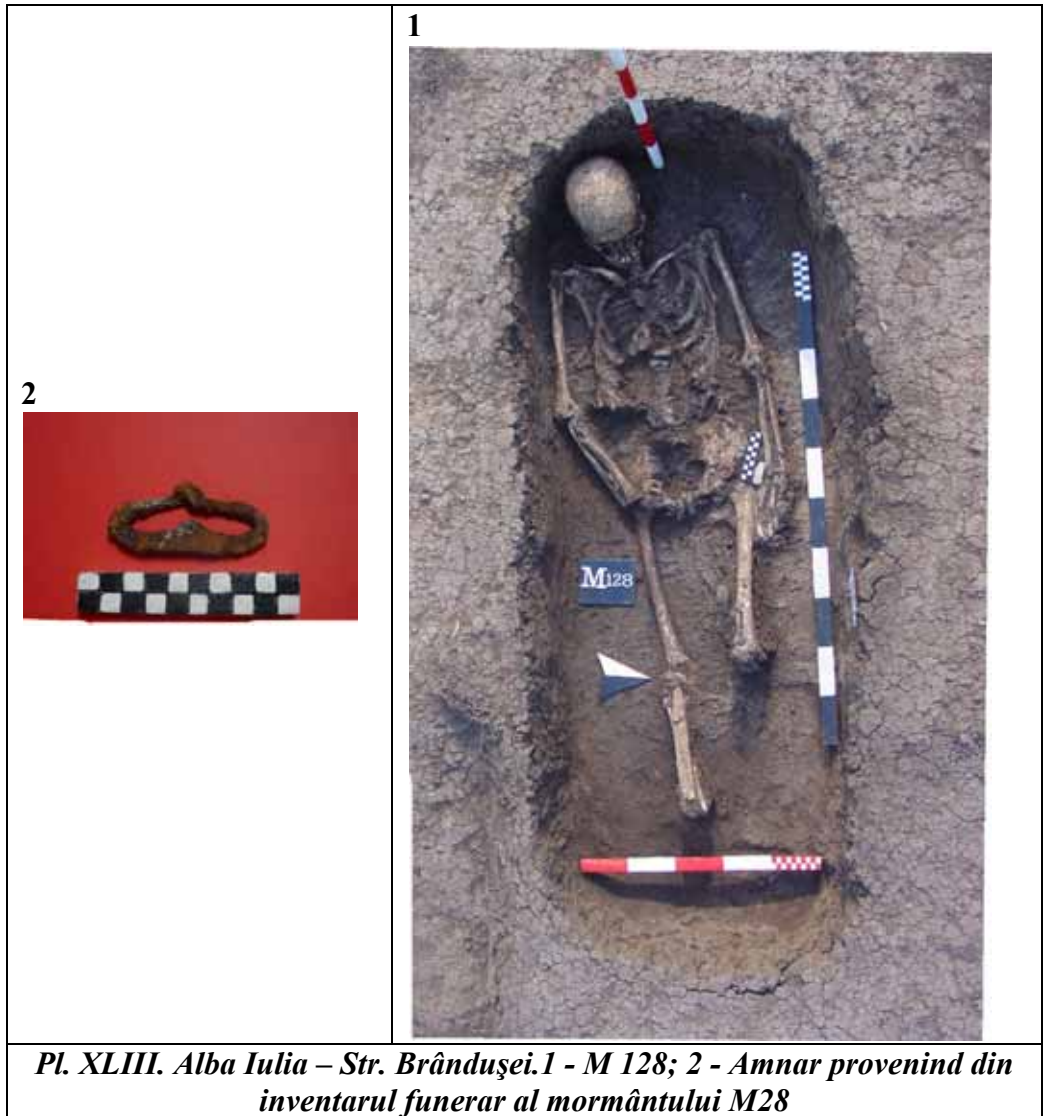
Pl. XL. Orăștie Dealul Pemilor X2. Imagini ale mormântului M64/2005

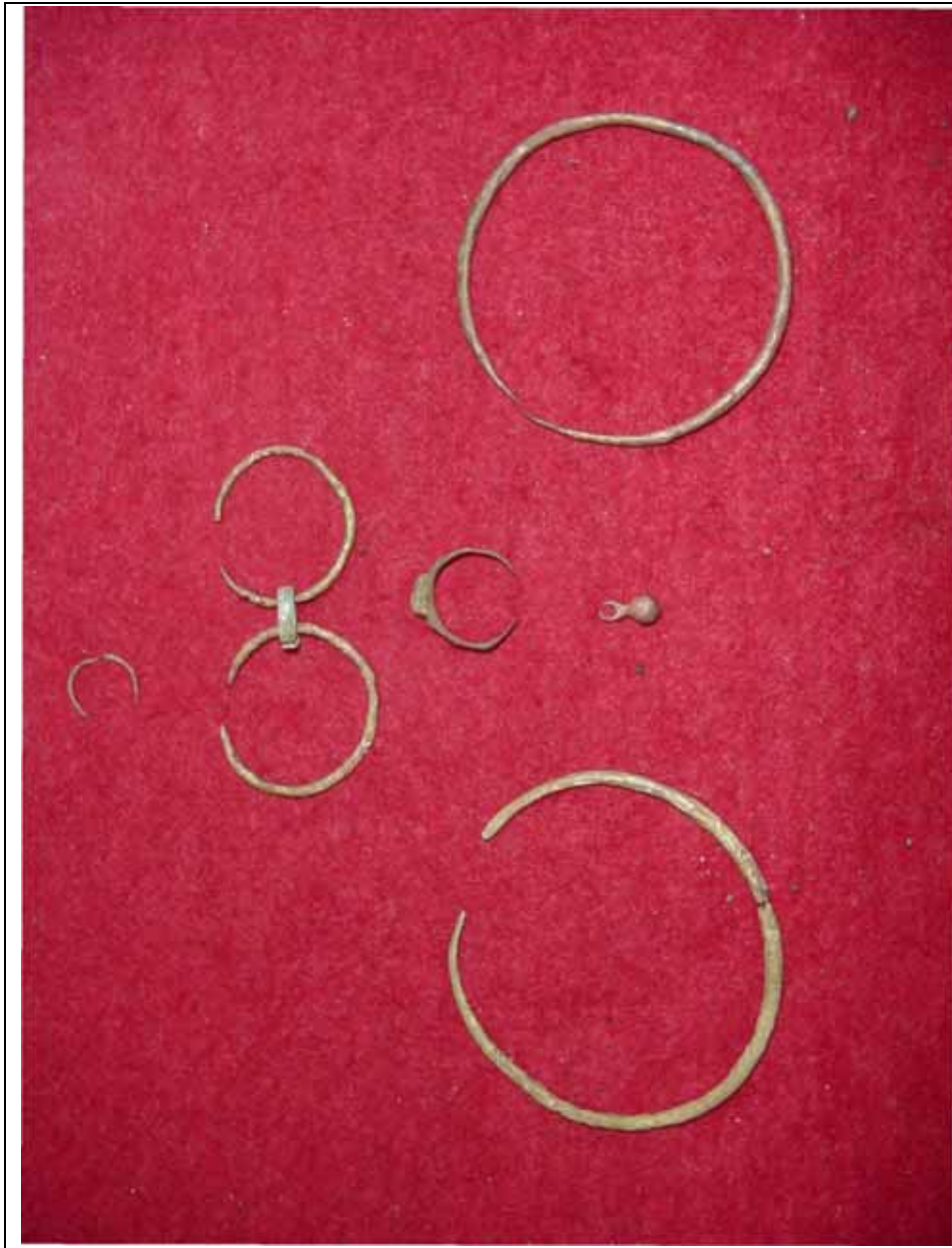

Pl. XLI. Alba Iulia – Str. Brândușei. Detaliu M 99

Pl. XLII. Alba Iulia – Str. Brândușei. Detalii ale mormintelor acoperite cu lespezi de piatră

XLIV. Orăștie - Dealul Pemilor X2. Inventar mormânt M 1

Pl. XLV. Alba Iulia – Str. Brândușei. M 137: detaliu brățară

1

2

Pl. LXVI. Orăștie – Dealul Pemilor X2. 1 – inventar M48; 2 – inventar M23